

ЈУЖНА СРБИЈА

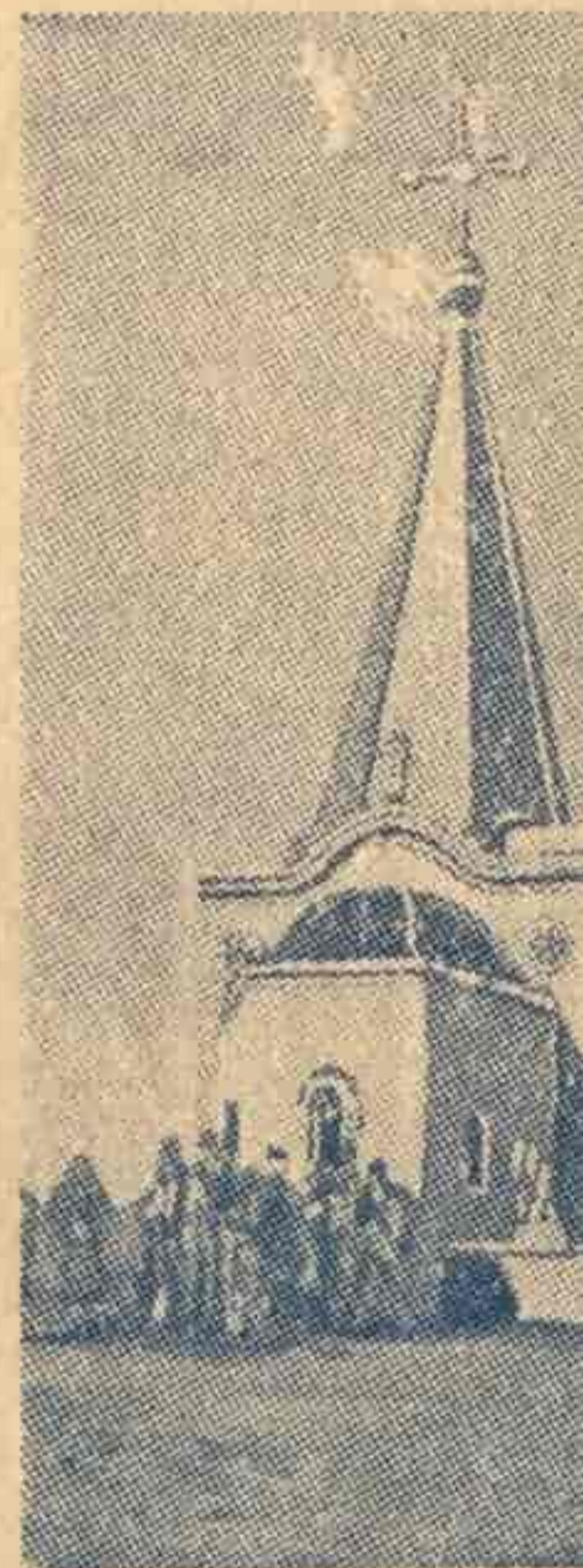
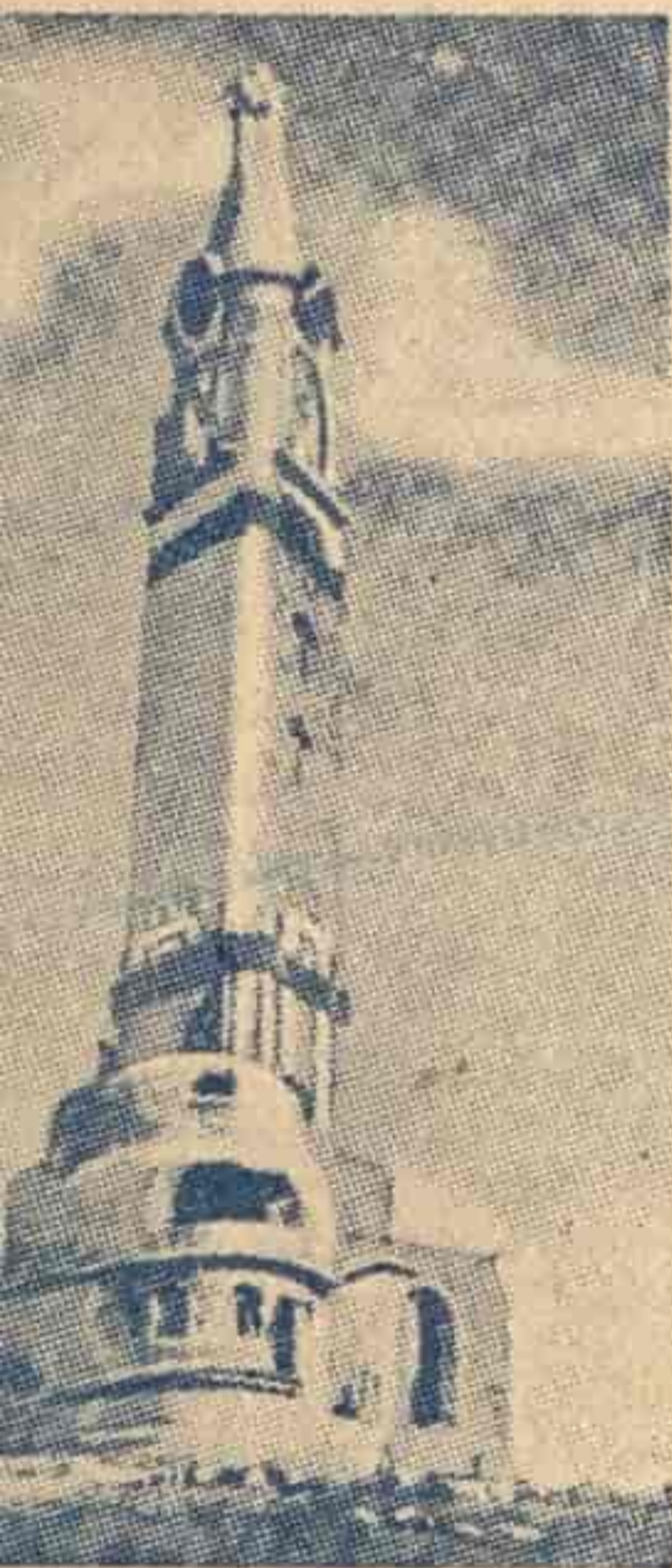

— ВАРДАРСКА БАНОВИНА —
У РЕЧИ, СЛИЦИ И БРОЈУ

САСТАВИО

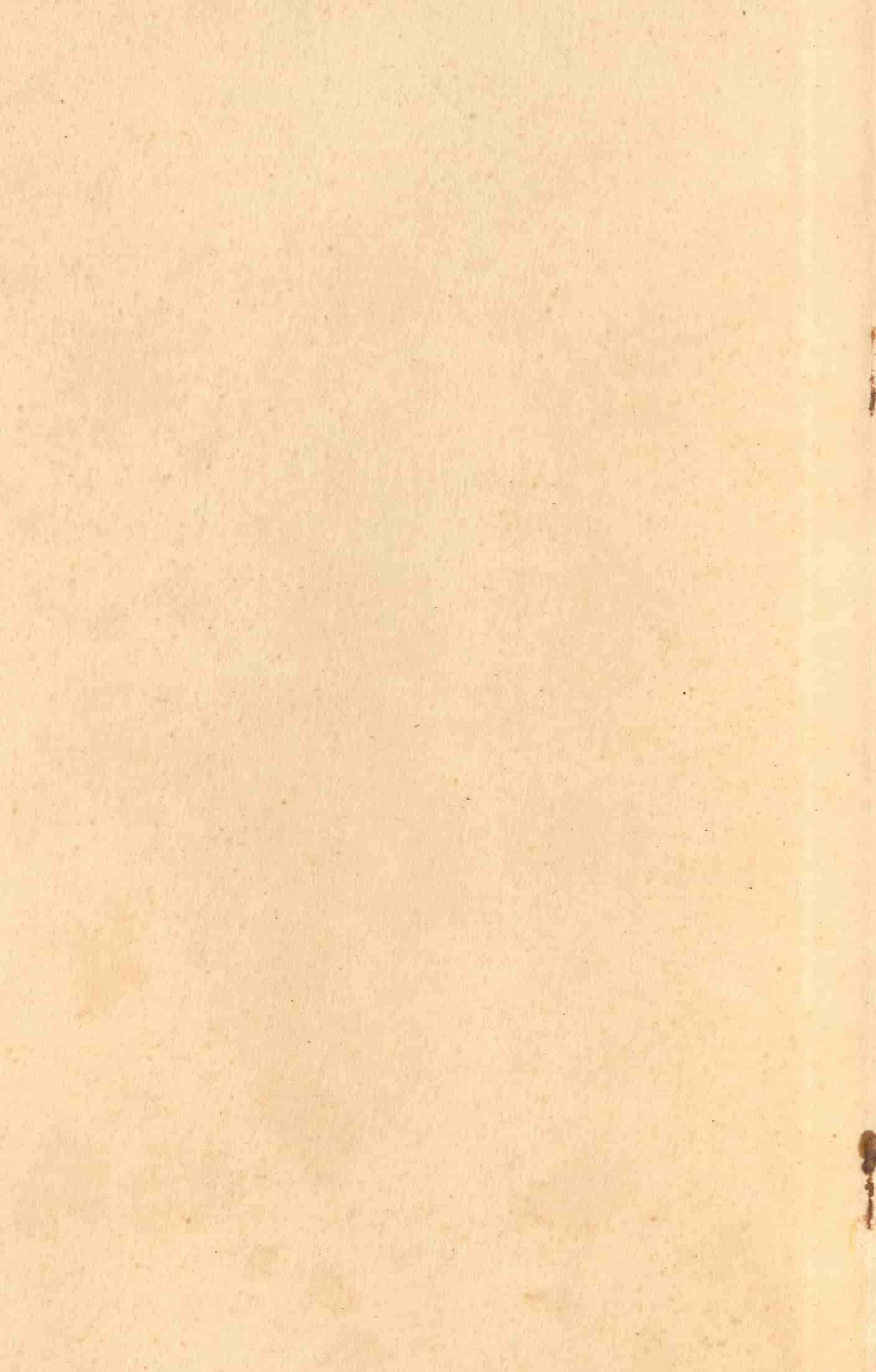
АТАНАСИЈЕ Д. МЛАДЕНОВИЋ

БАНСКИ ШКОЛСКИ НАДЗОРНИК

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ТОМЕ ЈОВАНОВИЋА И ВУЈИЋА
БЕОГРАД — ЗЕЛЕНИ ВЕНАЦ —

АТАНАСИЈЕ Д. МЛАДЕНОВИЋ

бански школски надзорник

I

ЈУЖНА СРБИЈА

— ВАРДАРСКА БАНОВИНА —

У РЕЧИ, СЛИЦИ И БРОЈУ

1940

ИЗДАЊЕ КЊИЖАРНИЦЕ ТОМЕ ЈОВАНОВИЋА И ВУЈИЋА
БЕОГРАД — „ЗЕЛЕНИ ВЕНАЦ“

БЕОГРАД

За штампарију „ЗОРА“, Космајска ул. 24 — Телефон 29-920

Јосип Климпл Боже Јанковића 18

1 9 4 0.

ЈУЖНА СРБИЈА

— ВАРДАРСКА БАНОВИНА —

I Име, границе, величина и положај

Име. Јужни део наше земље, насељен Србима, зове се Јужна Србија. Ова српска земља добила је име Јужна Србија, за разлику од Србије по томе што се налази на југу наше државе.

Јужна Србија је била средиште наше старе државе. У њој су биле престонице владара из династије Немањића. Она обухвата земљиште и народ који је после косовског боја, па све до 1912 године, био под Турцима. То је колевка српске државе.

Највећим делом Јужна Србија припада Вардарској бановини, која је добила име по реци Вардару. Вардар, у јужном делу, тече средином бановине.

Границе. Са источне стране Вардарска бановина граничи се Бугарском, са јужне Грчком, са западне Албанијом, са северозападне Зетском бановином, а са северне Моравском бановином.

Величина. По величини Вардарска бановина налази се на другом месту. Од ње је већа Хрватска бановина. Површина Вардарске бановине износи 3,667.196 хектара. Она је од севера на југ нешто дужа него од запада на

исток. По броју становништва долази на треће место, после Хрватске и Дунавске бановине. Има 1,798.380 становника.

Положај. Вардарска бановина заузима важно место у животу нашег народа и државе. Не само што је то област где је стварана и створена стара српска држава и што је она пуна споменика, који нам причају о нашој сјајној прошлости, већ је то крај насељен од давнина нашим народом. Тај народ, када је са осталим деловима других области, пао у турско ропство, умео је да кроз векове очува своје име, своју националност и своју веру.

О земљиште Јужне Србије борили су се многи народи. Њен положај, нарочито Моравско—Вардарска Долина, која је спаја са Србијом и чини једну целину, њена богатства желели су разни народи. Наш народ издржао је све те нападе и Јужна Србија је остала наша земља.

По своме богатству, по својим природним лепотама то је богат и готово најлепши крај наше земље. Од њених котлина па до највећих планина Јужна Србија претставља велико богатство и посебан свет лепоте.

НАШ ЈУГ

— А. Младеновић —

Наш Југ је колевка многих прегнућа нашег народа. Кроз векове на њему су се одигравали значајни догађаји, и он је имао значајну улогу.

Он је богата ризница непрегледног богатства. У прошлости и садашњости био је и остао упоран чувар

тих богатстава. Његове природне лепоте и блага била су мамац нашим непријатељима. Због тога је од нас отиман, и ми смо морали много крви пролити за његову слободу. Својом жилавом борбом, Југ је успео, да очува свој национални понос и своје национално име.

Данас је Јужна Србија слободна. Она је саставни део наше красне отаџбине.

Али, тај и такав Југ треба упознати па још више заволети, јер Југ је, као и његов становник, сам по себи ћутљив. Величину богатства показује тек онда када се боље и дубље загледа с интересовањем и истрајношћу у њега, у његову скривену душу, и скривене ризнице, јер он скрива у себи многе тајне за нас. Лепе су његове планине, чаробна су његова језера, дивни су његови градови, занимљива су његова села.

На земљишту Јужне Србије одиграли су се многи историјски догађаји. На њему се је развило велико Душаново царство; одиграла косовска битка; на истом тлу су се сукобљавали различити народи, стварана мешавина народа; вера и обичаја. Занимљив је то крај.

У борбама за ослобођење нашег народа у том крају су се одиграле најкрвавије битке; тло у коме почивају хиљаде жртава принетих на олтар слободе; крај чије су гудуре и планине сведоци велике борбе нашег народа; простор који остаје вечни споменик очајне борбе; земљиште у коме на сваком кораку наилазите на остатке страшних ратова далеке и скоре прошлости; крај у коме има највише гробова изгинулих ратника.

У томе крају раскошно је народно благо. Пуно је народних предања и песама о нашим националним великанима прошлости. Песме Јужне Србије дишу великом, племенитом душом. Има у тим песмама дубоког бола и туге, радости и весеља, што траје и што не брише никаква сила и снага. Мелодија тих песама звучу као шум горостасних планина у часовима мира и часовима буре.

Женска ношња из разних крајева Вардарске бановине
(Фото „Путник“)

Народна ношња, живописна народна ношња, која је у своје везове уткала народну душу, њено богатство смисла и осећаја, њених дрхтаја, — буни, запањује,

Народна ношња и коло у Скопској Црној Гори

изненађује. Када би вешта рука цртача могла да покупи све величанствене мотиве народних шара, тих мотива било би на хиљаде. Од села до села иду различити преливи, различне и сродне врсте. Све је то чаробно, дивно и лепо.

Народно коло је као и народна песма. Њиха се као бујна трава, кад је поветарац дохвати. Ђердани од новца звече, а тај звек има своју музику.

Шта да кажемо за историјске споменике, цркве и манастире! То треба видети па онда познати њихову величанственост.

СРБИЈА И СТАРА СРБИЈА

— Др. Александар Белић —

Добро се, и сувише се добро, зна, да је Стара Србија колевка нашега племена, да је она стар а Србија — као што јој име каже.

Стара Србија није само класична српска земља у којој се развила најјача слободна српска држава, која је у време последњих Немањића имала превласт на Балканском Полуострву. Она није само као Босна или Далмација српска земља у којој се српски дише и осећа. Она је за нас нешто много драгоценије, нешто много више. Она је данашњој Краљевини у XVIII и XIX веку дала најбоље синове своје, који су у њој населили пуста и разређена места. Ти синови Старе Србије стали су у редове првих ослободилаца Србије.

Када би се хтело и најскромнијом бројком да одреди, колико тече старосрбијанске крви у данашњим становницима Србије, морало би се рећи да је најмање једна трећина целокупног становништва Србије по пореклу из старе Србије. И тако је својој северној браћи стара Србија дала и мишице својих синова и крв своју, а сама је остала без снаге, без крви. . .

Она је мати Србије, она је извор националне снаге њене, она је најдубљи и најскривенији део душе њене.

ВАРДАРЧЕ

— В. Н. Вилимановић —

Тамо где се Шара диже
И својим врхом небо пара,
Где је Душан Силни владо
У времена она стара;

Где се жубор од Вардара
Са чобанском песмом слива
И о нашим јунацима
Успомена гаји жива,

Ту комитска песма бруји
И помиње зор-делије
Од Бабуне и Битоља
До питоме Ђевђелије.

Ту је Марко свом Шарину
Из леђена вино даво;
Са топузом и са копљем
Душманину смрт задаво.

Тамо и ја срећно живим
У долини топлог Југа,
Где се зором песма хори
И шкрипање оштра плуга.

Слободна су поља наша
Поред бистре Вардар-воде,
И весели зраци сунца
Са јужнога неба броде.

Дођи, брате, са севера
У походе дивном Југу
Па да видиш Скопље, Призрен,
И Гостивар, Пећ и Стругу.

На поклон ћу теби дати
Што у твоме крају нема:
Кујунџијске дивне ствари,
Вардарац ти ево спрема.

Слатке рибе од Охрида,
И шарскога сира бела,
И пиринча, и памука
Из питомих мојих села.

Гледаћемо манастире
И зидине сахат-куле;
Пратиће нас разне свирке
Са гочева и са фруле.

Зор-делија = силан јунак. — Кујунџијски = накит који се кује. — Сахат сула = кула од камена са часовником. — Фрула = свирала.

И ЗЕМЉИШТЕ

Земљиште Јужне Србије јесте више брдовито и планинско. Кад путујемо кроз њу наилазимо на планине које се ређају и везују у планинске ланце; наилазимо на клисуре и теснаце, а и простране ниже и више котлине. На многим планинама има лепих пашњака; многе су обрасле шумом, па и четинарима, а има их и доста голих. Планине имају доста извора а богате су и рудним благом.

Такво земљиште пружа пуно чари својим природним лепотама. Има десет планина са већом висином од по две хиљаде метара, од којих пет са више од по две хиљаде и пет стотина метара.

1 — П л а н и н е

Планине Вардарске бановине припадају Шарском и Родопском, а само једна Динарском Сплету. То је планина Црнољева у северозападном делу.

Шарски Сплет. На граници према Албанији налазе се ове планине: **Паштрик, Коритник, Кораб** — богат шумом — са највећим висом у

Кораб

(Фото „Путник“)

Вардарској бановини, и Јабланица. Источно од Јабланице налази се **Илинска**, а јужно од Кораба налазе се **Бистра** и **Стогово**. На југу, између Охридског и Преспанског Језера, јесте гола и кречњачка **Галичица**.

Овоме сплету припада **Шар Планина**, по којој је он добио своје име. То је див планина

која се протеже, од Кораба до Косова Поља, 25 часова хода. Има већи број врхова од којих су најважнији: Александров Вис (2702 м) и Љуботен (2496 м).

На врховима Шар Планине дувају хладни ветрови, што чини да су они голи. По њима расте само маховина и трава коју стока не па-се. Испод тих врхова су борови и јеле и друго шумско дрвеће, а на подножју расте питоми кестен. Богата је шумом и пашњацима. Има врло лепе падине те је посећују многобројни излетници лети, а нарочито зими.

ШАР ПЛАНИНА

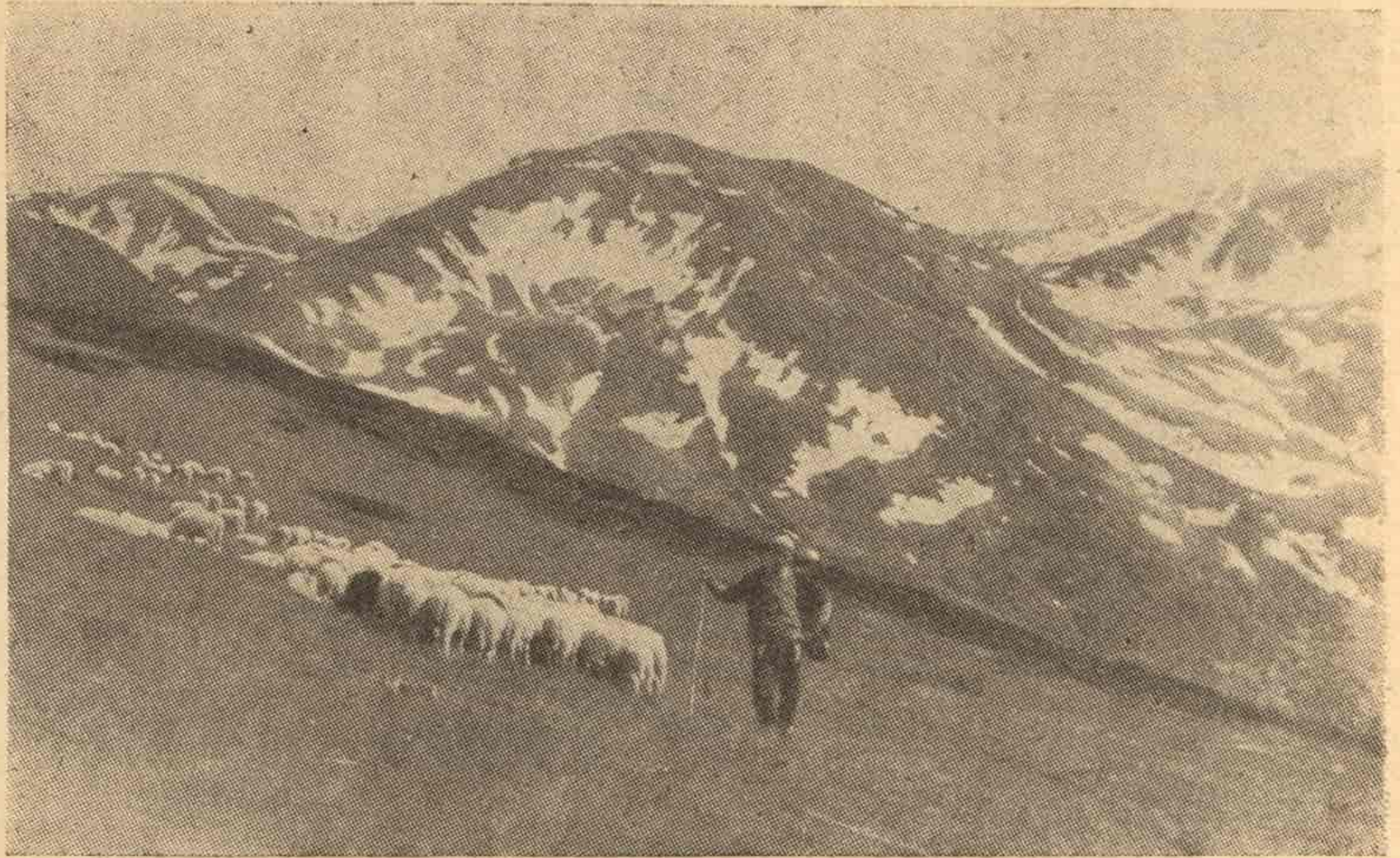
— Мита Димитријевић —

Јужно од Косова подиже се Шар Планина, на којој стоји један врх вечито под снегом. Види се са свих страна. Висином својом стоји над свима планинама од мора до мора. Има нечега горостаснога, светлог као цар над свима пољима, бреговима и планинама.

Господар је од три мора. Из њега истичу хиљаде и хиљаде извора и стичу се у реке, а оне теку на три стране и у три мора. Вода са Шар Планине пролази кроз све српске земље. С једне стране она иде Вардарем од Тетова на Скопље и Солун, с друге Дримом ка Јадранском Мору, а с треће шарски извори прођу Ситницом кроз Косово, па Ибром у Мораву и Дунавом у Црно Море.

Низ ток воде са Шар Планине помицале су се на три стране, у давној прошлости, и границе наше старе царевине. Изворима и рекама својим Шар је отварао на три стране пут славној српској војсци, од Немање до цара Душана. Током ове исте воде са Шар Планине, кренуо се је 1912 године сав наш оружани народ.

Истим путем којим су некад ишли стари оклопници и промицала шума од копаља, прошли су пукови за пуковима младе наше државе. За њима су ишли смртоносни топови и тешке каре. И сви су ишли брзо, у маршу без одмора, и са сваким сунцем грабили ка новој победи. И Шар Планина гледала је чудо од народа, оружја и снаге. Њени извори нису стизали више у ко-

Шар Планина

рак ову нашу војску. Чудесној сили нашој није се могла да начуди и надиви Шар Планина, цар над планинама.

ЉУБОТЕН

— Д. Кривокапић —

Кад путујемо возом ка Скопљу, већ код Александра наш поглед, управљен у страну сунчева смираја, запиње о један горостасни планински сплет. Што се год више приближујемо Душановој престоници, тим ова величанствена слика бива све живља и светлија.

Царски врхови, извезени блиставим снежаницима, чине се као да задиру у љупко небесно плаветнило. Под скрлетном светлошћу пламте збијене снежне масе. А усред ње издваја се једна мркосива планинска пирамида, величанствена, оштрих и примамљивих облика приказује се у необичној лепоти.

То је Љуботен.

Иако није тај вис највиши на Шар Планини, јер је висок свега 2496 м, ипак је то врх који на Шари најјаче блиста.

Љуботен се први на Југу заогрће снежним плаштом. И он се опет први ослобађа усова и снежних намета, дајући маха животу првих гласника пролећа у високим брдима. По њему се разликују благи сунчани дани и сурове непогоде. О његов дивовски врх колутају се магле, треште громови и фијучу снежне олује.

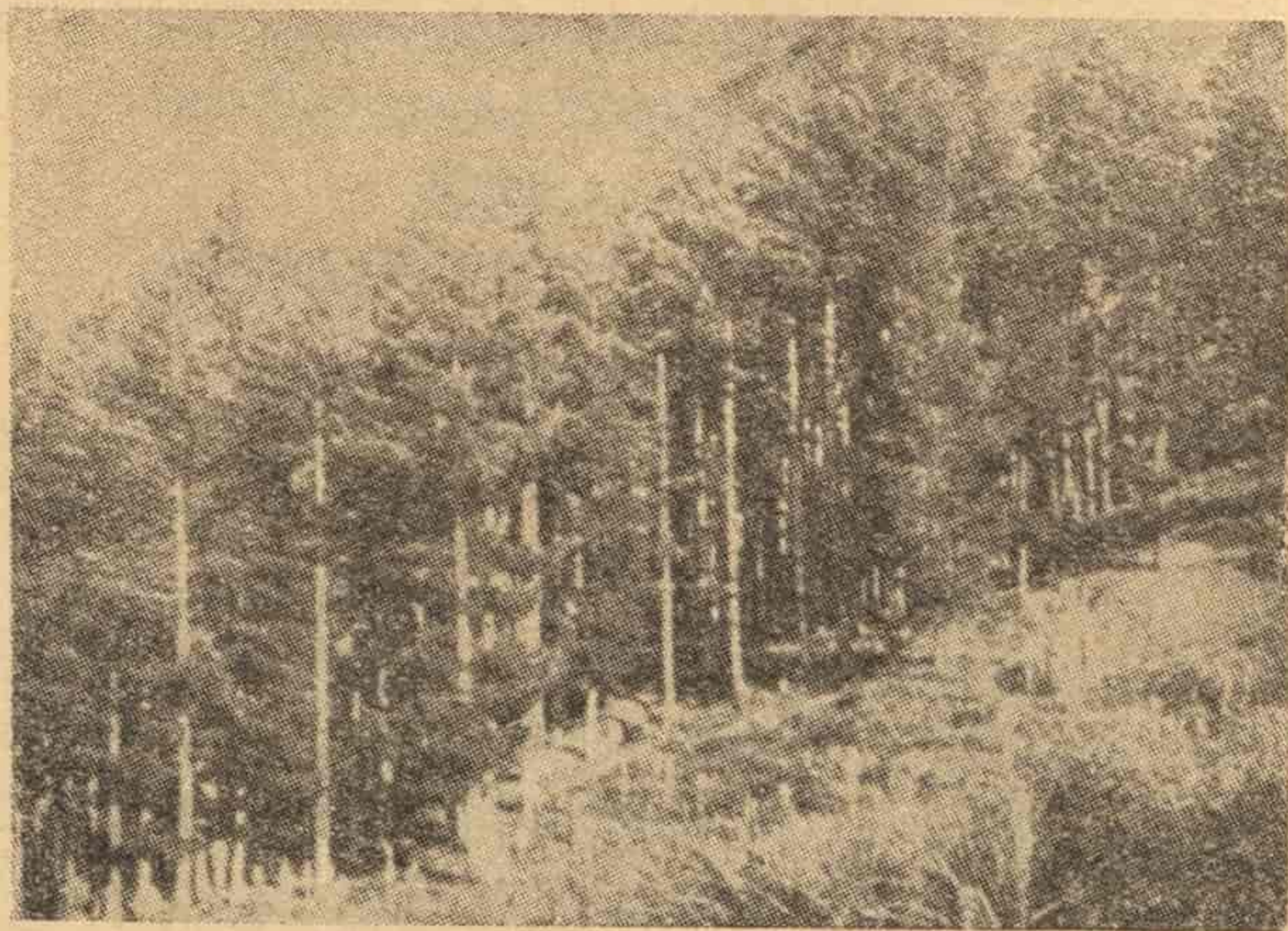
И кад се приближујете Скопљу, било Моравсковардарском Долином или пак с друге стране, Косовском Котлином, — прво што вам излази пред поглед то је Љуботен. Када се год, њему на домаку, окренете, ви опажете његов сиволавкасти, маглом осенчени врх.

Родопски Сплет. Планине овога сплета река Вардар дели на Источни и Западни Сплет. **Западном Сплету** припадају планине у јужном делу бановине. Ту имамо: **Кожуф, Нице, Бабу и Перистер.**

Нице има висове: Кајмакчалан, Добро Поље и Ветерник. То је пространа и једна од најлепших планина са великим шумама и пространим пашњацима.

Баба са Перистером привлачи љубитеље природе. Перистер има богату борову шуму.

На њему се налазе два језера, два биљура, на висини од 2200 метара.

Шума на Перистеру

Између Нице и Бабе, јужно од Прилепа, пружа се **Селечка**, гола и безводна планина са великим и дубоким јаругама и са врло мало шуме. На северу од Прилепа налази се шумовита **Бабуна**; између Треске и Вардара, **Јакупица** и **Голешница**, а северозападно од њих **Суха Гора**.

Источном Сплету припадају планине: **Стрешер** и **Бесна Кобила** у северном делу бачевине, као и планине према Бугарској — **Осоговске**, са висовима **Царев Врх** и **Ретке Букве**, **Малешке Планине** и **Плачковица**.

Малешке Планине имају лепе пашњаке по којима пасу многобројна стада, а по косама има лепих воћњака.

Сасвим на југу, на тремећи између наше државе, Бугарске и Грчке, налази се **Беласица**,

доста ниска планина. Северне стране ове планине падају у Струмичко Поље, а јужне у котлину Дојранског Језера.

Овоме сплету припада и **Скопска Црна Гора** (Жарадак), која се пружа западно од Шар Планине. То је шумовита висораван са пространим пашњацима.

По планинама Јужне Србије расте листопадно дрвеће. Четинарске шуме има на Нице Планини, Перистеру и Сухој Гори. На Шар Планини има шимшировог дрвећа.

ХАЈ, ДИВНО ЈЕ ПО ГОРАМА НАШИМ

— Милорад М. Митровић —

Хај, дивно је по горама нашим,
Где год пођем, где се срца машим;
Грм до грма, на пољани цвеће,
А кроз цвеће кршни поток бруји,
Оро кликће и врх стена леће,
А у гају певају славуји,
У дубрави песникиње виле, —
Ја вас љубим, ој ви горе миле!

А кад станем испод грма стара,
Сан најслађи тад ми душа ствара;
У шумору ових брсних грана
Ја разбирам јасне зборе њине:
Живи сведок патње и мегдана
Мени прича како робље гине;
То је слава којој нема равне,
Ја вас љубим, ој ви горе славне!

Стан, туђине! Видиш оне стене,
 Тешко томе ко се на њих крене!
 Ту слобода из пепела ниче,
 И устаде да тиране смрви,
 Мач истрже и на борбу кличе,
 И победи уз потоке крви;
 Њојзи правда лепше венце плете, —
 Ја вас љубим, ој ви горе свете!

Преглед. Планине:

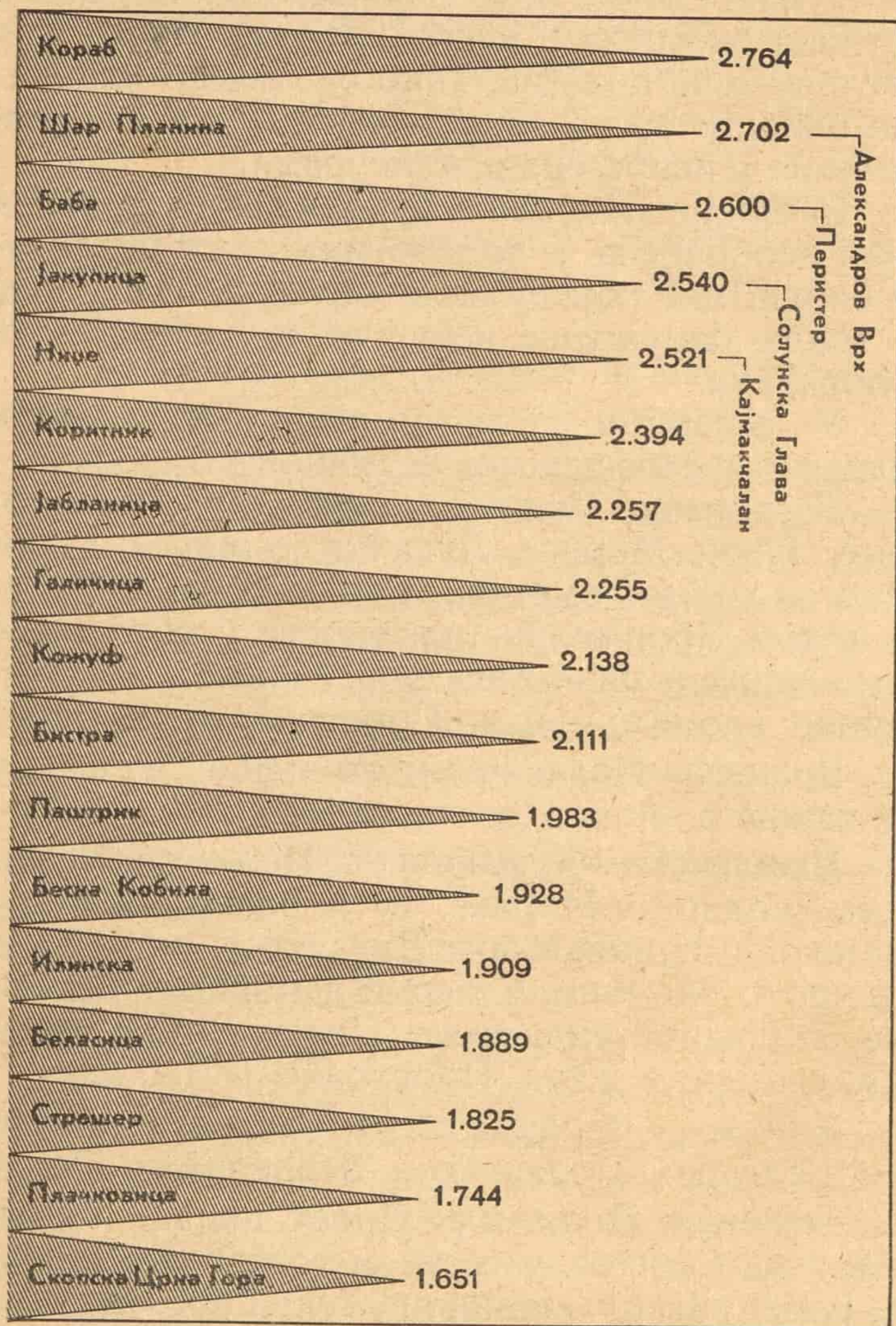
Прва група — Динарски Сплет: Црнољева.

Друга група — Шарски Сплет: Паштрик, Коритник, Кораб, Јабланица, Илинска, Бистра, Стогово, Галичица и Шар Планина.

Трећа група — Западни Родопски Сплет: Кожуф, Нице, Баба, Перистер, Селечка, Бабуна, Јакупица, Голешница и Су-ха гора.

Четврта група — Источни Радопски Сплет: Стрешер, Бесна Кобила, Осоговске, Малешке Планине, Плачковица, Беласица и Скопска Црна Гора.

2 — Котлине и поља

Јужна Србија нема равница али има доста котлина око река и неких градова. Народ ове котлине зове пољима. Тако су брдско-планинске области растављене мањим или већим котлинама а испресецане клисурама.

За време владавине Турака многа су поља била необрађена, а по многима су се разливале баруштине које су биле легла зараза. Данас су многе баруштине исушене, поља насељена и обрађена.

У северном делу имамо: Лесковачко, Врањско и Прешевско—Кумановско Поље.

Лесковачко Поље је највећа котлина у поречју Јужне Мораве. Дугачка је око 50 а широка око 45 километара. Ова је котлина богата водом. Због велике плодности у котлини је пуно већих и мањих насеља. Успевају све житарице, као и конопља. Пространа је 2250 км².

Врањско Поље је много мање. Успевају житарице.

Прешевско—Кумановско Поље спаја долине Вардара и Мораве. Ту је развође између Егејског и Црног Мора. Дугачко је око 60 км, а широко око 8 км. Северни део чини Прешевско, а јужни Кумановско Поље. Добро успевају све врсте жита. Пространо је 480 км².

У поречју Вардара имамо: Тетовско, Скопско, Велешко, Тиквешко и Ђевђелијско Поље.

Тетовско Поље или **Полог** налази се западно од Скопља, у горњем току реке Вардара, између Шар Планине и Сухе Горе. Дели се на Горњи и Доњи Полог. Земљиште је плодно. Успева чувени тетовски пасуљ. У подножју

планина успева воћарство са чувеним тетовским јабукама.

Скопско Поље заграђено је на северу Скопском Црном Гором, на западу Шар Планином и Сухом Гором, на југу Јакупицом. На североистоку и југоистоку отворено је према Прешевско—Кумановском Пољу и Овчем Пољу. Налази се у средишту Јужне Србије, а преко њега се укрштавају многи путеви. Пространо је 392 км².

Велешко Поље је мање поље. Такво је и **Тиквешко Поље**.

Ђевђелијско Поље је најјужније наше поље. Дуго је око 30 км. Поље је наводњено и врло плодно. То је најнижа котлина Јужне Србије. У њој се осећају јаки утицаји Егејског Мора, који долазе долином Вардара. Лета су жарка, а зиме благе, скоро без снега. Поље је богато минералним изворима. Добро је насељено. У њему има добрих винограда; успева: нар, афион, памук, сусам, смоква и бостан. То је и прави свиларски крај, јер у њему има много дудова.

Осим набројаних котлина у поречјима Јужне Мораве и Вардара имамо:

Косово Поље, од кога један део припада Вардарској бановини. То је велика и дугачка котлина, пространа 502 км². Налази се између Црнољеве, Копаоника, Скопске Црне Горе и Шар Планине. По њему кише падају више него у долини Вардара. Земљиште је родно те је Косово Поље познато као богата житница. Успева пшеница, затим јечам, кукуруз и друга жита.

На Косову Пољу је развође између Егејског и Црног Мора. Тако река Неродимка, једним краком, преко баре Сазлије, отиче у Ситницу (Сливу Црног Мора), а другим краком у Лепенац (Сливу Егејског Мора).

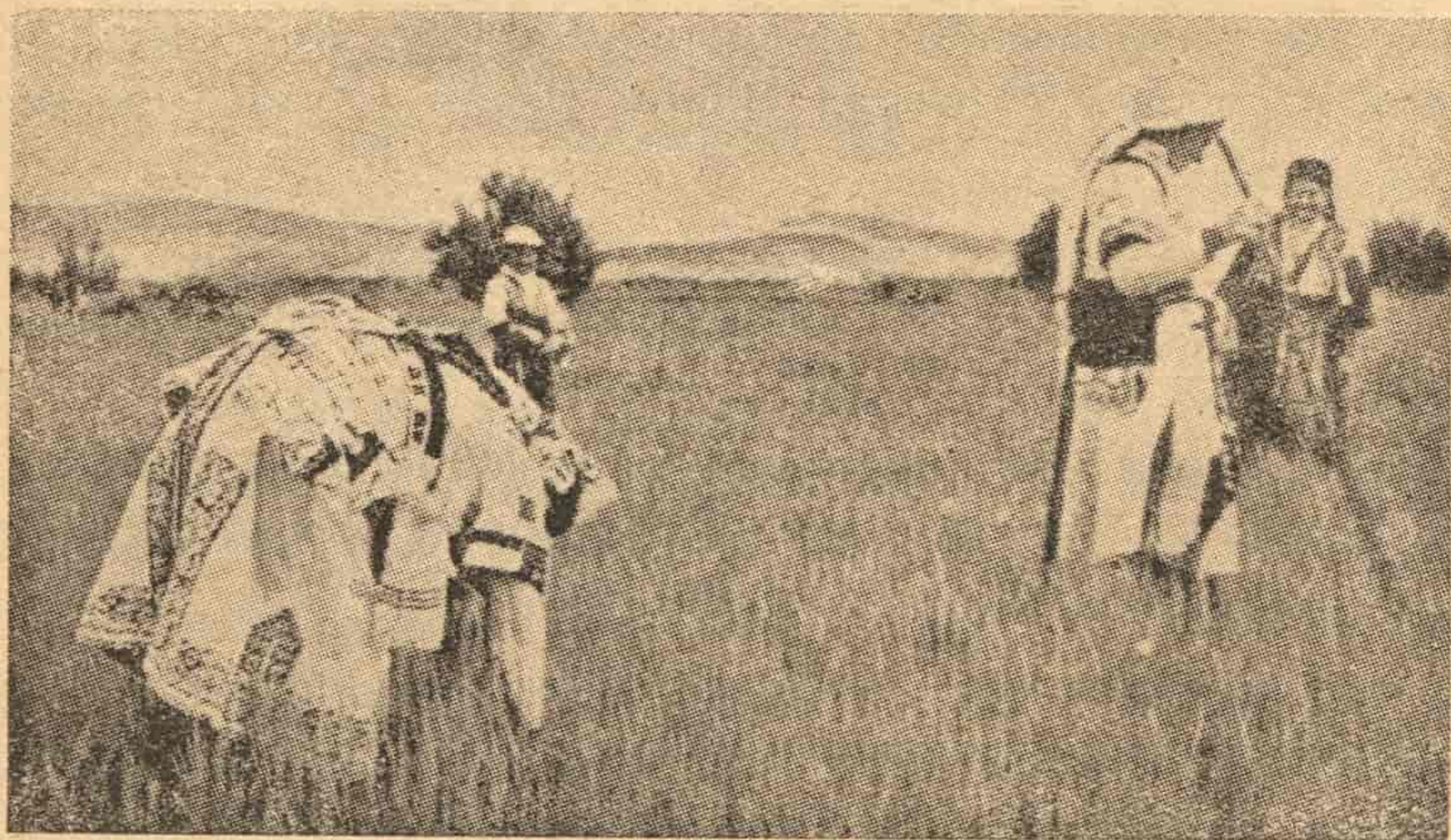
Идући од Велеса ка Штипу и Кочану имамо: Овче Поље и Кочанско Поље.

Овче Поље налази се између доњих токова Пчиње, Брегалнице и Вардара. То је висораван која захвата површину од 1400 км². Нема планина које би га заклањале од ветрова, те по њему зими дувају хладни ветрови. Због тога је, у овоме пољу, зими хладно, а лети владају велике врућине. Лети ретко пада киша. Земљиште је више песковито и лети се јако загрејава. Шумовитог земљишта има врло мало. Ипак су знатни делови доста плодни. Тако је око варошице Св. Николе земљиште плодно, те је то најроднији крај. Успева добро позната овчепољска пшеница. Становништво гаји овце, које се одликују дугом и густом вуном. По гајењу оваца ово је поље добило своје име.

Кочанско Поље налази се око средине реке Брегалнице и њених притока. Ове притоке сносе врло плодне наносе и добро га наводњавају. Наводњавање се врши и каналима, те је ово поље једно од плодних поља Јужне Србије. У њему успева: кукуруз, мак, дуван, бостан, а главни производ јесте — пиринач. Пиринчана поља су извор богатства, али су она и извор болести, јер су то легла маларије. Пространо је 240 км².

Струмичко Поље налази се југоисточно од Штипа, у средњем току реке Струмице. Пружа се у правцу тока ове реке са северозапада на југоисток око 35 км. Пространо је 257 км². То је ниско, питомо, плодно и добро обрађено, а притом Струмицом и добро наводњено поље. Жетва је богата. Помоћу воде наводњавају се пиринчана поља. Баштованције искоришћавају топле изворе Струмичке Бање те подземним цевима топлим водом загревају земљу својих башта. Захваљујући овом вештачком загревавању баштенски усеви раније сазревају. У Струмичком Пољу успева: памук, афијон, сусам, коштан, бадем, нар и смоква. Има доста дудова те становништво гаји свилену бубу. По околним планинама народ се занима сточарством.

Битољско—Прилепско Поље или **Пелагонија** налази се западно од Вардара. Простра-

Пелагонија

(Фото „Путник“)

но је 1212 км². Са свих страна оивичено је планинама: на западу Баба, на истоку Нице, на северу Бабуна. Нагнуто је к југу у коме правцу тече Црна Река. Тополчанском Клисуром Црне Реке подељено је на Прилепско и Битољско Поље. У Битољском Пољу разлива се Црна Река и ствара баруштине.

Битољско—Прилепско Поље је врло плодно и прави земљораднички крај. Народ овога краја има лепу народну ношњу.

ПЕЛАГОНИЈА

— А. Младеновић —

Битољско-Прилепско Поље, које просеца Црна Река, зове се Пелагонија. Пелагонија је била залив Егејског Језера и када је оно почело да сплашњава претворило се у самостално слатководно језеро. Вода овог језера поступно је отекла Црном Реком и тако постала ова котлина.

Црна Река и данас просеца Пелагонију. Она је за њу данас једна велика недаћа. Око десет хиљада хектара земље плави та иста река. Тај огромни простор остаје засада неискоришћен. Када Црна Река буде регулисана, на чему се ради, ова огромна површина биће хранитељ многобројних породица.

Црна Река народу Пелагоније доноси још једно зло. Својим изливањем она ствара многобројне баруштине, у којима се легу ројеви комараца који разносе и шире маларију. Због овога становништво свих села,

поред Црне Реке, болује од маларије. У мају добра половина школске деце обољева од ове опаке болести.

Овај крај је од давнина насељен. Још у старом веку спомиње се племе Пелагонаца. Доцније су овај крај населили Срби који су се ту задржали. Тако је Пелагонија и данас претежније насељена староседеоцима — Србима православне вере. Од ослобођења вршено је и насељавање насељеницима из свих крајева наше земље. То насељавање обављено је у већ постојећим селима, а основано је и неколико нових села. Насељеници су се, иако из разних крајева, добро снашли. Истина, да је насељавање обављено по претходном регулисању Црне Реке, за њих би била већа добит. Насељеници су својим начином живота, бољом обрадом земље, учинили велики напредак у вођењу сеоског газдинства.

У Пелагонији се највише гаје житарице. Поднебље Пелагоније је врло добро и за гајење конопље, али се она још не гаји.

Таква је Пелагонија. У историском збивању на њеном земљишту одиграли су се многи догађаји. Да поменемо само оне из најновије историје. На њеном земљишту изведен је један део главне битке код Битоља 1912 год. Онда се је ђудљива Црна Река излила и наши војници били у њеним валовима неколико дана.

У данима највећих ратних страхота, онда када смо имали само један део Пелагоније, као слободно тло отаџбине, онда када је авет смрти лебдела над човечанством, на земљишту Пелагоније вођена је велика борба за права нашег народа. Ту су нашли вечни покој многи наши и наших савезника јунаци. Овај крај намучене земље Јужне Србије примио је у свој загрљај многе борце за национална права народа. Далеко од својих родних крајева, код многих завоја Црне леже њихови

земни остаци, да им она својим валовима пева песму вечне захвалности за принете жртве.

На њеном земљишту је, код Битоља, лепо уређено француско војничко гробље, са шест хиљада тробојних крстова.

ТЕЖАКОВА ПЕСМА

— Миленко Грчић —

Зелени се мио брег, све на њему живо;
 Доста га је бео снег зимуске покриво!
 Благослов је у зори, то је с неба дато!
 Ори, плуже, заори, у земљи је злато!

На воћке нам пао цвет, мирис му полеће,
 Бог је добар, мраз му клет нахудити неће.
 Благослов је у зори, то је с неба дато!
 Ори, плуже, заори, у земљи је злато!

Подруму ће сок да да брдо, виногради;
 А житнице пунит' зна сваки, који ради!
 Благослов је у зори, то је с неба дато!
 Ори, плуже, заори, у земљи је злато!

Кошнице ће пунит' мед у жељеној сласти;
 Медљаћемо сваки јед, да нам не порасте!
 Благослов је у зори, то је с неба дато!
 Ори, плуже, заори, у земљи је злато!

У село је красан круг свакоме тежаку,
 К'о тичице зелен луг на сунчаном зраку...
 Благослов је у зори, то је с неба дато!
 Ори, плуже, заори, у земљи је злато!

Преглед. Поља: I Лесковачко, Врањско и Прешевско — Кумановско Поље.

II Тетовско, Скопско, Велешко, Тиквешко и Ђевђелијско Поље.

III Косово Поље.

IV Овче и Кочанско Поље.

V Струмичко Поље.

VI Пелагонија.

3 — К л и с у р е

Многе котлине Јужне Србије повезане су клисурама.

Грделичка Клисура, у северном делу, спаја Лесковачко и Врањско Поље. Кроз ову клисуру протиче Јужна Морава. Клисура је дуга 33 км. У њој се на десној страни диже једна лепа природна реткост: стена око шест метара висока, коју народ назива Девојачки Камен.

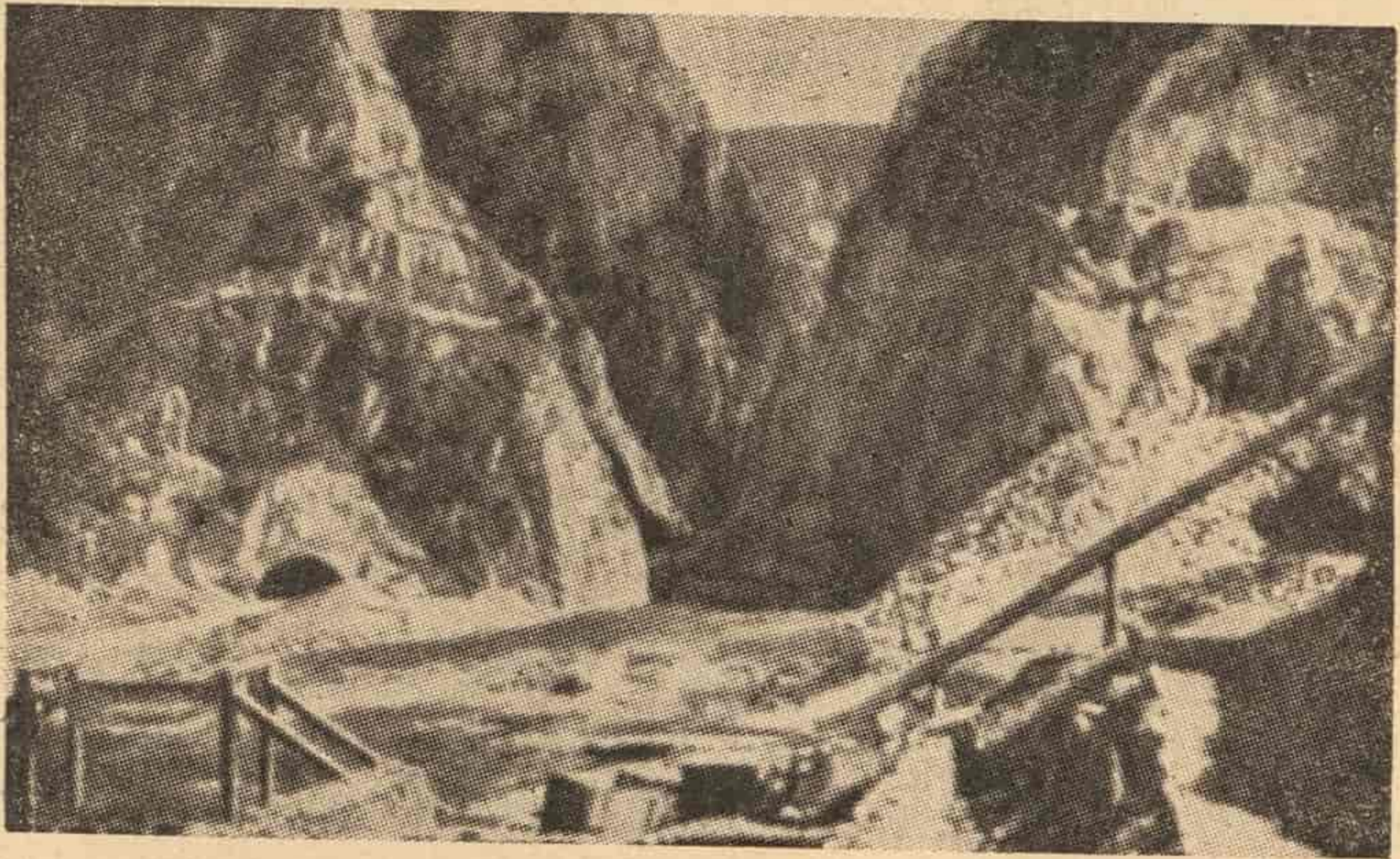
Дервен, спаја Тетовско са Скопским Пољем. Ова клисура дугачка је око 20 км.

Качаничка Клисура, спаја Косовско са Скопским Пољем. Кроз њу протиче Лепенац. У народној песми се говори да су у овој клисури поделили мегдан Краљевић Марко и Муса Кесеџија. Дугачка је 23 км.

Демир Капија, спаја Тиквешко са Ђевђелијским Пољем. Дуга је 20 км. Кроз њу протиче Вардар. Ову клисуру и Вардар лепо је опевао наш песник Војислав Илић.

Клисура Треске. То је најближа и најинтересантнија клисура код Скопља. Долина реке Треске, готово клисураста у целом свом току, наизразитија је код излаза у Скопско Поље, код манастира Матке. На том делу је својом висином, а уским и стрмим странама,

нарочито лепа. На дужини од око 30 км стране јој се уздижу за скоро хиљаду метара над речним коритом.

Клисура Треске

(Фото Поглаварства гр. Скопљ

НА ВАРДАРУ

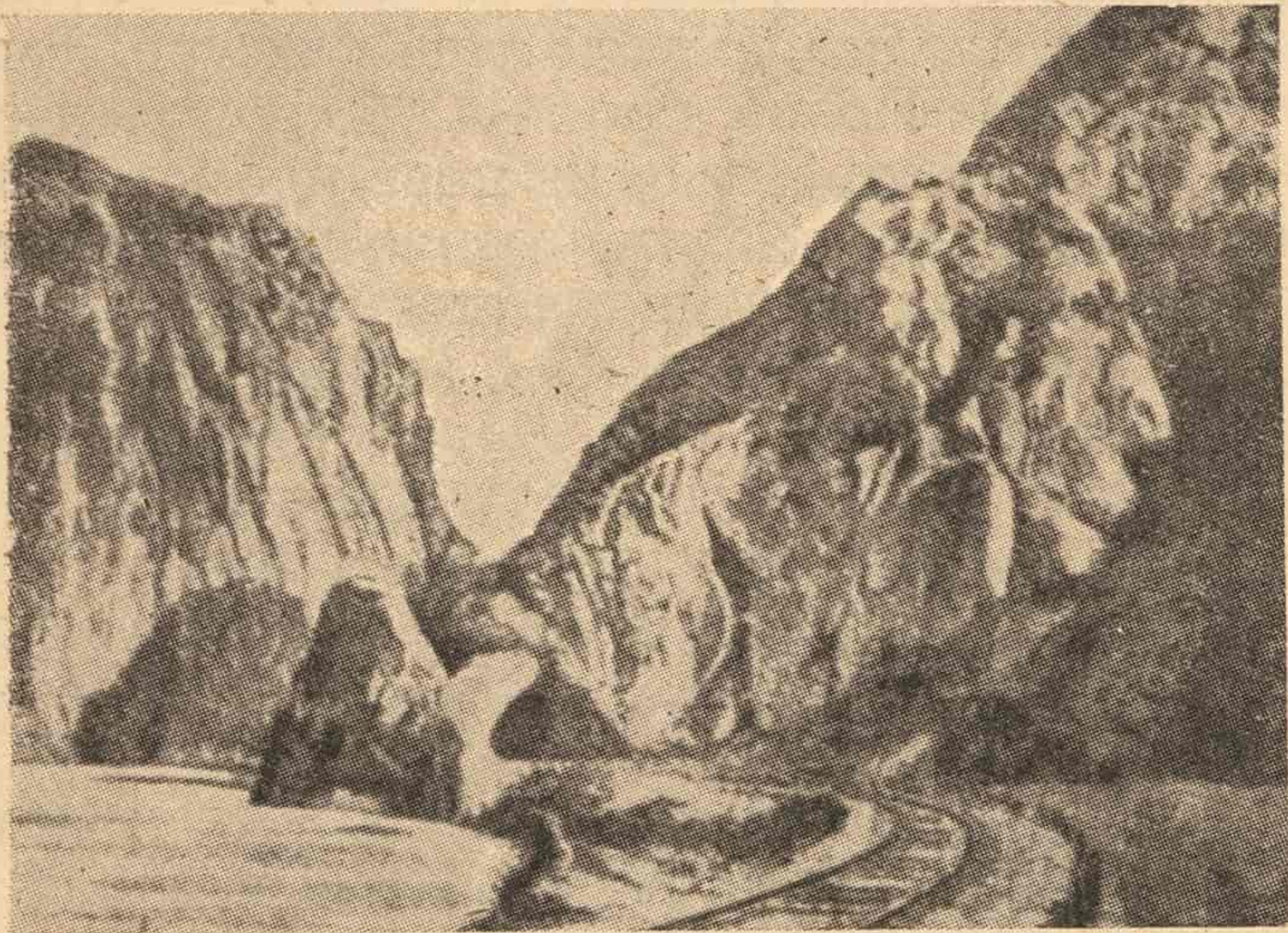
— Војислав Илић —

Суро, вечито стење гордо се у небо диже;
Над урвинама тамним орли се с облаком боре,
А доле са страшним шумом Вардар се пени и стиже
И пада кроз уске кланце у сиње Егејско Море.

О вали, о реко српска! Столећа тако се губе
И као таласи тону у море вечности тавне.
Ал' твоје бисерне капље камена подножја љубе,
Где споменици стоје народне прошлости славне.

Али ће ко рајски феникс синуги слобода мила;
И ја ћу стајат ведар, где сада погружен стојим,

И наш ће оро бели широко развити крила
Над урвинама твојим.

Клисуре Демир Капија

Преглед. Клисура: Грделичка Клисура, Дервен, Качаничка
Клисура и Демир Капија.

III ВОДА

Јужна Србија богата је водом. Има доста
река и језера.

1 — Реке

Вода, рекама ове бановине, отиче на три
стране у три мора: Егејско, Јадранско и Црно
Море.

Слив Егејског Мора. — Овоме сливу при-
пада највећа река Јужне Србије — **Вардар.**

Вардар извире испод огранака Шар Планине, испод Буковика, код села Врутока. Тече на североисток, а потом скреће на југоисток. Пролази кроз плодна поља и лепе клисуре. Тако пролази кроз Полог, пробија се кроз Дервен, улази у Скопско Поље, из кога иде кроз Велешку Клисуру, а затим, готово на излазу из бановине, Вардар литицама стешњавају огранци Кожуфа и Беласице. Ове литице чине клисуру Демир Капију. Иза Демир Капије, Вардар улази у Ђевђелијско Поље, прелази у Грчку где се, кроз Солунски Залив, улива у Егејско Море. Дужина Вардара, на нашем земљишту, износи 285 км, а до ушћа 370 км. Вардар је богат рибом, нарочито шараном и сомом.

С десне стране у Вардар се уливају: **Црна Река** и **Треска**. Црна Река је тиха и спора, а највећа је притока Вардара. Њена долина може се поделити на два тока. Границу међу њима чини Скочивирска клисура. У горњем току Црна Река тече кроз Тиквеш. Услед уског корита, у Скочивирској Клисури, Црна Река плави Битољско Поље. Треска је планинска река, која се пробија кроз многе теснаце и клисуре. Тече кроз Пореч.

С леве стране у Вардар се уливају: **Лепенац**, који извире из огранака Црнољеве; **Пчиња**, чија је долина у горњем току готово клисураста, и **Брегалница**, која извире из Малешких Планина.

Кроз Струмичко Поље протиче река **Струмица**, која извире из огранака Плачкавице; одлази у Бугарску где се улива у реку Струму.

Слив Црног мора. — У северном делу Јужне Србије је **Јужна Морава**, која извире из

Скопске Црне Горе код села Бинича, те се у томе крају и зове Биничка Морава. Тече на север. У своме току прима притоке: с леве стране — **Ветерницу** и **Јабланицу**, а с десне стране — **Власину**.

Кроз Косово Поље протиче **Ситница**, која постаје од баре Сазлије. Косово Поље са Ситницом и Сазлијом опевано је у народним песмама. Ситница продужује за Моравску бановину.

Слив Јадранског Мора. — Из Охридског Језера отиче, код варошице Струге, **Црни Дрим**, као јака река, која тече кроз Албанију. Црни Дрим се састаје са **Белим Дримом** и чине реку **Дрим** која се улива у Јадранско Море. Највећа притока Црног Дрима јесте **Радика**. Она тече кроз шумовити крај у коме живи старо српско племе Мијаци. Мијаци су чувени зидари и иконописци.

Вардар и његове притоке:

Лепенац 73 км
Пчиња 128 км
Брегалница 222 км
Вардар 285 км
Црна Река 236 км
Треска 132 км

Преглед. Реке: Вардар —, притоке: Црна Река и Треска, Лепенац, Пчиња и Брегалница.

Струмица.

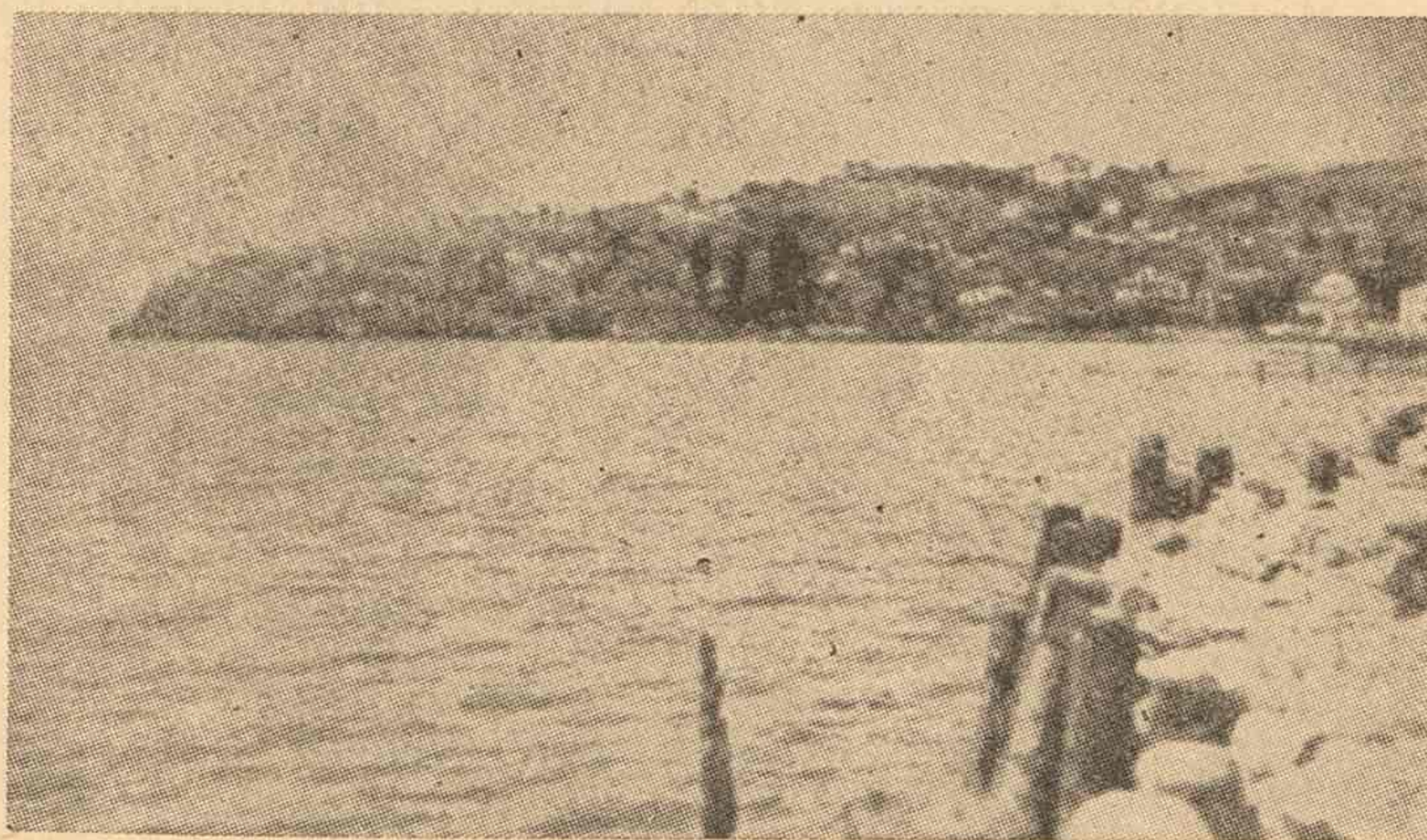
Јужна Морава —, притоке: Ветерница и Јабланица, Власина, Ситница.

Црни Дрим са притоком Радиком.

2 — Језера

Јужна Србија има три, врло лепа, језера: Охридско, Преспанско и Дорјанско Језеро. Сва се ова језера налазе на јужној граници те једним делом припадају Грчкој и Албанији.

Охридско Језеро. — Оно је једно он најлепших језера наше земље. Вода му је бистра и провидна; на неким местима дубоко је до 286 м, тако да је оно најдубље језеро.

Охридско Језеро

Са истока (Галичицом) и запада (јужним деловима Јабланице) ограничено је високим планинама, са југа нижим, а према северу је

највећим делом отворено. Дугачко је 30 км, а широко 9 до 14 км. Заузима површину од 348 км².

Воду добија из извора који се налазе поред обале и из Преспанског Језера чија вода прелази кроз кречњачку планину Галичицу.

Охридско језеро је богато рибом. Од риба највише се лови пастрмка (пастрва), јегуља, шаран (крап), плашница — ситна риба која се највише троши за време поста — и летница, чувена „риба са Орида“ из народних песама. Главна рибарска места јесу Охрид, Струга и Подгорац. Годишња количина уловљене рибе износи просечно око 230.000 кг. Од тога више од половине иде на пастрмку. Пастрмке има разних врста од којих су неке тешке до неколико килограма.

Клима на језеру је блага те се оно никада не мрзне. У току целе године, сем зиме, на језеру има дневне смене ветрова. Дневни је ветар — ветерник, а ноћни — ноћник или горник.

НА ОХРИДСКОМ ЈЕЗЕРУ

— Бранислав Нушић —

Красно јутро. Сунце се весело подиже да се огледа у језерском огледалу пре но што се у подневици целом свету покаже. Ваздух мртав, тих, језеро мирно и глатко. Мој чамац нечујно и неопажено се креће; весларима не дам да дубоко спуштају весла, да не ремете тишину.

Чамац час полегне, а час се уздигне на веслима и одмиче све даље од обале, све даље дубини, где се отвара широк и простран поглед и где се разастрла цела слика Охридског Језера.

Чини ти се на један мах да си одасвуд ограђен високим планинским зидовима и да немаш ниоткуда излаза. По тим планинама, које са свих страна окружују језеро, радо ти се ипак заустави око, јер су оне разнолике: час голе, а час шумовите; час су као усправне зидине којима је као вештачком руком ограђено језеро, а час се постепено и благо спуштају у ниске, питомим виноградима покривене долине, које су лепим селима окићене.

Од планина, које окружују језеро, Галичица премаша висином све остале. Под њеним је највишим врхом дубоко језеро, за које веле да је толико дубоко колико је планина на том месту висока. Галичница је дуго покривена снегом, а на њој има и много шуме, из које се извози грађа. Она се највећим делом спушта непосредно у језеро, једва погдегде оставља стазу само између обале и свога подножја. Подножје јој је кршевито и заломљено у силне стене, које су или покривене водом или вуре из ње.

Галичница је и дивља и питома, и страховита и величанствена. С њених се плећа, нарочито за бурне кише, сурвају погдекад големи каменови и стене у језеро, а уз голему хуку таласи се заклапају над стеном. Уз зидине, које Галичица спушта у језеро, кад настану буре, пењу се и сикћу таласи, разбијају се и пенуше, па ти се чини баш као да се на језеру бура зато и подигла да води борбу с Галичицом. А Галичица увек као победилац и даље остаје мирна на своме месту и пружа своје ноге таласима двају језера да их побеђени љубе и перу.

ЛОВ ЈЕГУЉА У СТРУГИ

— Р. Рогич —

По језеру пао први сутон. Чамац са рибарима газио је ка „дримским устима”, ка Струги. Улази чамац у Црни

Дрим, који истиче из Охридског Језера на северној страни и који је готово увек бистар и чист. Мало даље од језерске обале пружа се варошица и мост који спаја мислимански и хришћански део вароши. На мосту рибари пецају рибу.

— Тргају! полако ће један, као да се плаши нечег.

— Биће да је голема!

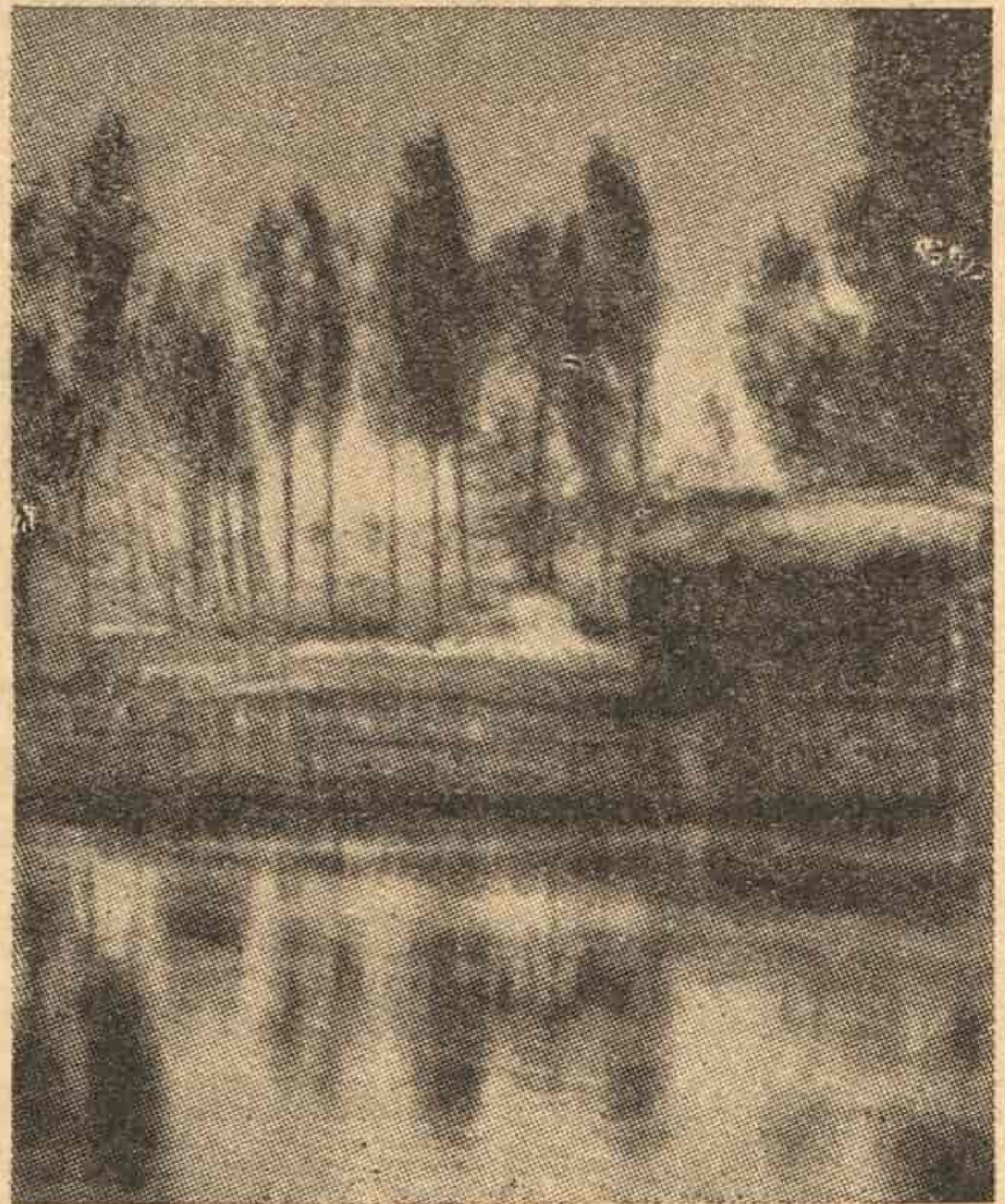
И зачас, па из дубине учеста трзање. Канап затегну јаче — задрма се. Алас повуче свом снагом, а голе удице засијаше на сунцу. Натиче још један мамац и баци удицу у воду. Ишчекивање. Конац понова затегну, рибар га извуче и на удици се закопрца повећа риба.

Са једне стране ди-
заху се облаци тихо,
као потајице. Одједном
пирну поветарац, један
мали облак одвоји се
из гомиле и пође брже.
Из њега сину муња, а
ветар дуну јаче.

— Југ ће! — усклик-
ну весело један рибар
и баци своју удицу. И
остали следоваху њего-
вом примеру и зачас
мост, дотле пун рибара,
оста празан. Сви јуре
на једну страну; низ
Дрим, према неким др-
веним, од прућа испле-
теним кућицама које се све надносе и пресецају Дрим.

То су даљани.

Они су на триста метара од вароши. Ту је Дрим подељен на неколико рукаваца, преграђен лесема од

Ловиште јегуља у Струги
Фото „Путник“

прућа у безброј кружних ограда. То су мреже у којима се лове јегуље.

Дрим је преграђен лесема кружним, које имају само отворе, тако зване „котце”. Када јегуља ту уђе, не може више натраг. Одатле, помоћу черенаца, јегуља се вади из воде и трпа у сандуке. Тог вечера је много ухваћено. Кажу, да само за једну ноћ, у тим многобројним даљанима, ухвате по неколико вагона јегуља.

Али јегуља се не хвата стално. Зависи од времена. Онда када дува југ праћен кишом, за време тамних ноћи, ветар присили мноштво јегуља да из језера нагну низ Дрим у ловишта. То су благословени дани, који брзо прођу, а онда се Стружани повлаче у своју чаршију, занимљиву по многобројним ћепенцима.

Преспанско Језеро. — Налази се између планина: на истоку Перистер, на западу Галичица, а на југу Суха Гора. Језеро је постало од подземних извора и речица. Воду добија од неколико речица и већег броја потока. Нема великих притока. Дубоко је 50 метара.

Вода овог језера, кроз кречњачке слојеве Галичице, отиче у ниже Охридско Језеро. На западном подножју Галичице, вода овог језера, избија у виду многобројних врела, који отичу према Охридском Језеру.

Услед тога што се налази на великој висини оно зими мрзне.

Преспанско Језеро је богато рибама исте врсте као и Охридско. Просечна годишња количина уловљене рибе износи 84.000 кг, што значи да се лови два пута мање него из Охридског Језера. Ово због тога што је Преспанско Језеро знатно плиће. Претежније се лови шаран.

На Преспанском Језеру има два мала острва: Град и Мали Град.

На њему дувају слични ветрови који и на Охридском Језеру.

Већа површина припада нама, а мањи делови његове површине Грчкој и Албанији.

Дојранско Језеро. — Оно се налази на југоистичној страни наше државе. Главну количину воде добија од обалских и подземних врела. Вода језера је лака те се употребљава, не само за кување, него и за пиће. Отиче у Вардар. Највећа дубина износи 10 метара. Зими се мрзну плићи обалски делови.

На Дојранском Језеру развијено је рибарство, а Дојранци су искусни рибари. Језеро је врло богато рибом. Оно је једно од најбогатих језера. Укупан износ годишњег лова премаша 400.000 кг, што чини тринаест пута више него што се улови у Охридском Језеру. Претежније се лови риба кострем или „перкија“.

Поред ових језера имамо на Шар Планини и Перистеру по више мањих планинских језера.

На Власинској Висоравни имамо Власинско Блато.

Језера

Охридско Језеро 349 км²
Преспанско Језеро 275 км²
Дојранско Језеро 43 км²

27 км ²	16 км ² Грч.	27 км ² нама		
Дојранско Јез.		16 „ Грчкој		
188 км ²	38 км ² Грч.	49 км ² Албанији	188 км ² нама	
Преспанско Језеро			38 „ Грчкој	
			49 „ Албанији	
248 км ²		101 км ² припада Албанији	248 км ² нама	
Охридско Језеро			101 км ² Алб.	

Преглед. Језера: Охридско, Преспанско и Дојранско Језеро.

IV МЕСТА

Јужна Србија има доста градова који су обично стара насеља. Градове, вароши и варошице Јужне Србије могли би поделити у три групе:

Прва, градови и вароши са преко десет хиљада становника: Скопље, Битољ, Прилеп, Призрен, Куманово, Тетово, Лесковац, Приштина, Велес, Штип и Охрид.

Друга, вароши од пет до десет хиљада становника: Врање, Дебар, Струмица, Гњиране, Кичево, Гостивар и Кавадар.

Трећа, варошице испод пет хиљада становника: Урошевац (поред реке Ситнице), Кочане (према реци Брегалници), Радовиште (испод планине Плачкавице), Власотинце (у северном делу бановине), Прешево, Струга (поред Охридског Језера), Ђевђелија (у јужном делу), Неготин на Вардару, Берово, Свети Никола, Крива Паланка (испод Осоговских Планина), Кратово, Царево Село, Сурдулица, Качаник, Валандово, Босиљград, Сува Река, Ростуша, Владичин Хан, Лебане, Јужни Брод и Драгаш.

СКОПЉЕ

— А. Младеновић —

Скопље је наша стара, велика и знатна варош. Оно је највећи и најважнији град Јужне Србије. Још Стеван Немања освојио га је од Грка. Отада оно постаје напредно и трговачко место.

Скопље називамо царско Скопље, јер је у њему била престоница цара Душана. У њему је он као српски краљ проглашен за првог српског цара. За време цара Душана Скопље постаје најважнији град Душанове царевине. У њему се држе сабори, који доносе законе и друга важна решења за живот народа и државе.

После пропасти Душанове царевине, Турци су заузели Скопље од Краљевића Марка. За владавине Турака, Скопље је много пута страдало: рушено је, паљено и пљачкано; једном га је и земљотрес много оштедио; други пут је становништво настрадало од куге.

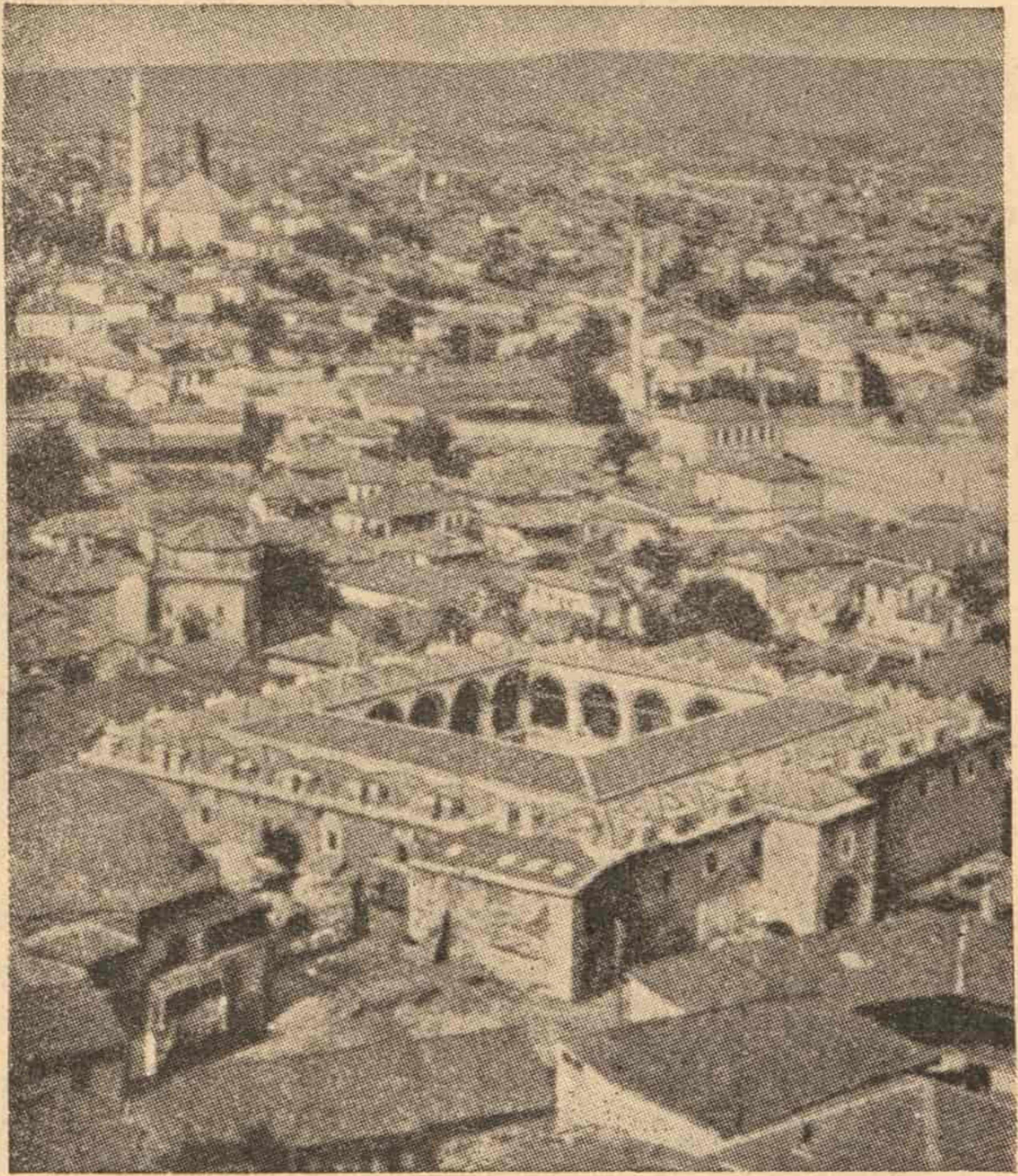
Иако вековима страдава, ипак га туђинска рука није могла уништити. Његова прошлост је велика, сјајна и часна. После пет векова робовања доживело је ослобођење. По ослобођењу подиже се невероватно брзо. Зидају се велике грађевине, проширују и стварају нове улице. Данас је оно много веће него што је било за време цара Душана.

Скопље је важан трговачки центар. Оно је раскрсница путева. Сваког уторника у њему је велики пазар. Доноси се и продаје: жито, вуна, млечни производи, воће, вино, ракија; дотерује се и продаје ситна и крупна стока.

Кроз Скопље протиче валовити Вардар. То је веома брза и плаховита река.

Вардар дели Скопље на два дела. На левој страни је стари део који има турско-источњачки тип, а на десној страни је нови, модерни део града.

Леви, стари део града је интересантан. Тамо је чувена шаролика скопска чаршија. Поред великих магазина, са огромним изложима осветљеним јаком електричном светлошћу, налазе се мале радње, дућани-ћепенци, са разноликом робом, са много дречећих боја и разноврсности.

Скопље, део града на левој обали Вардара, са Куршумли ханом.

У томе крају могу се срести људи разних народности у различитим ношњама: Срби у грађанском и сељачком оделу, Турци, Арнаути, Јевреји и Цигани.

Изван ове чаршије настаје тако исто интересантан део града. Тесне и кривудавае улице, са високо озиданом оградама кућа, дају занимљиву слику.

У томе делу града је и велики број џамија са високим минаретима и шедрванима.

На десној страни Вардара је модерна варош. Улице су праве и широке; куће зидане по плану од тврдог материјала. Најлепше зграде налазе се у крају Буњаковцу, где су пре ослобођења биле њиве и баште. Данас је то најуређенији крај Скопља.

На стрмом обромку који се уздиже крај Вардара налази се стара тврђава. Скопљанци је називају Душанов град. Она је некад била велика, јака, утврђена високим зидовима са седамдесет кула и дубоким опкопима, у које се доводила вода са Лепенца. Пред градском капијом био је мост који се ланцима и чекрком дизао и спуштао. Сада је тврђава преправљена. У њој су подигнуте касарне и друге војничке зграде. Поглед са града је величанствен. Одатле се види читаво Скопље са околином и венцем планина.

Од других старих знаменитости у Скопљу имамо Куршумли хан. То је велика зграда на два спрата, са много соба. Ходници и собе су на

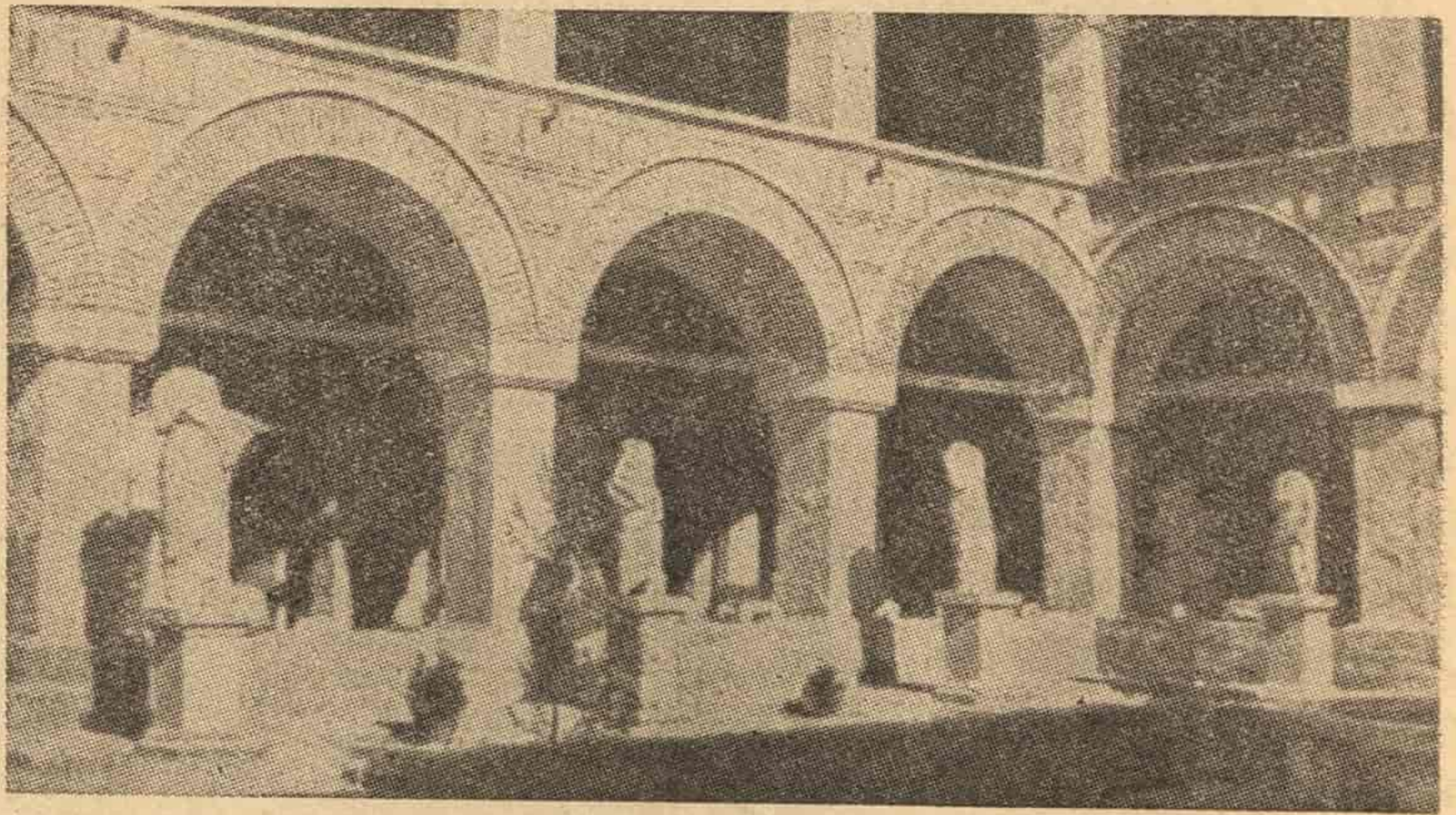

Душанов град и Народно позориште
Фото „Путник“

свод. Куршумли хан је своје име добио по томе што су му куполе биле покривене оловом које је доцније скинуто. Раније је служио за преноћиште трговцима који су долазили у Скопље с разних страна. За време турске владавине неко време служио је за тамницу. Данас је у њему смештен Музеј Јужне Србије. У томе Музеју скупљају се старине Јужне Србије које показују њену славну прошлост.

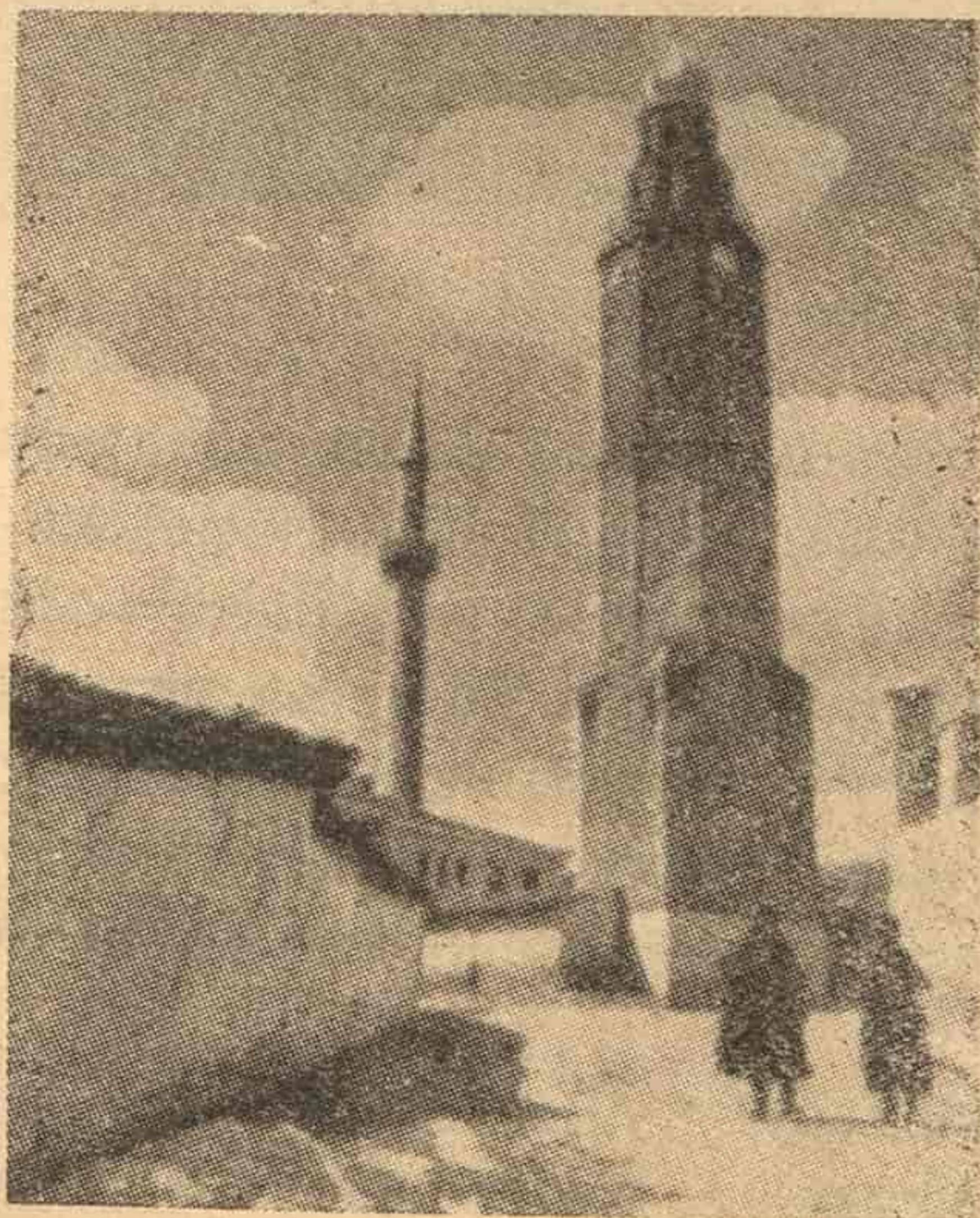
Испод тврђаве, на Вардару, камени је мост, који зову Душанов Мост. На улазу га красе два лепа споменика.

У скопљу има доста богомоља: црква и џамија. Од православних црква најзначајнија је црква св. Спаса. Споља је мала, неугледна, јер је скоро половина у зе-

Двориште Куршумли хана

Фото Музеј Јужне Србије

Сат-кула Фото „Путник“

мљи. Унутрашњост је богата. Ову цркву краси иконостас уметнички израђен, сав у дуборезу, од орахова дрвета. Три брата Дебарца у дрвету су својом вештом руком урезали догађаје и личности из Старог и Новог Завета.

Од турских богомоља најстарија је џамија султана Мурата. У дворишту ове џамије је Сат-кула.

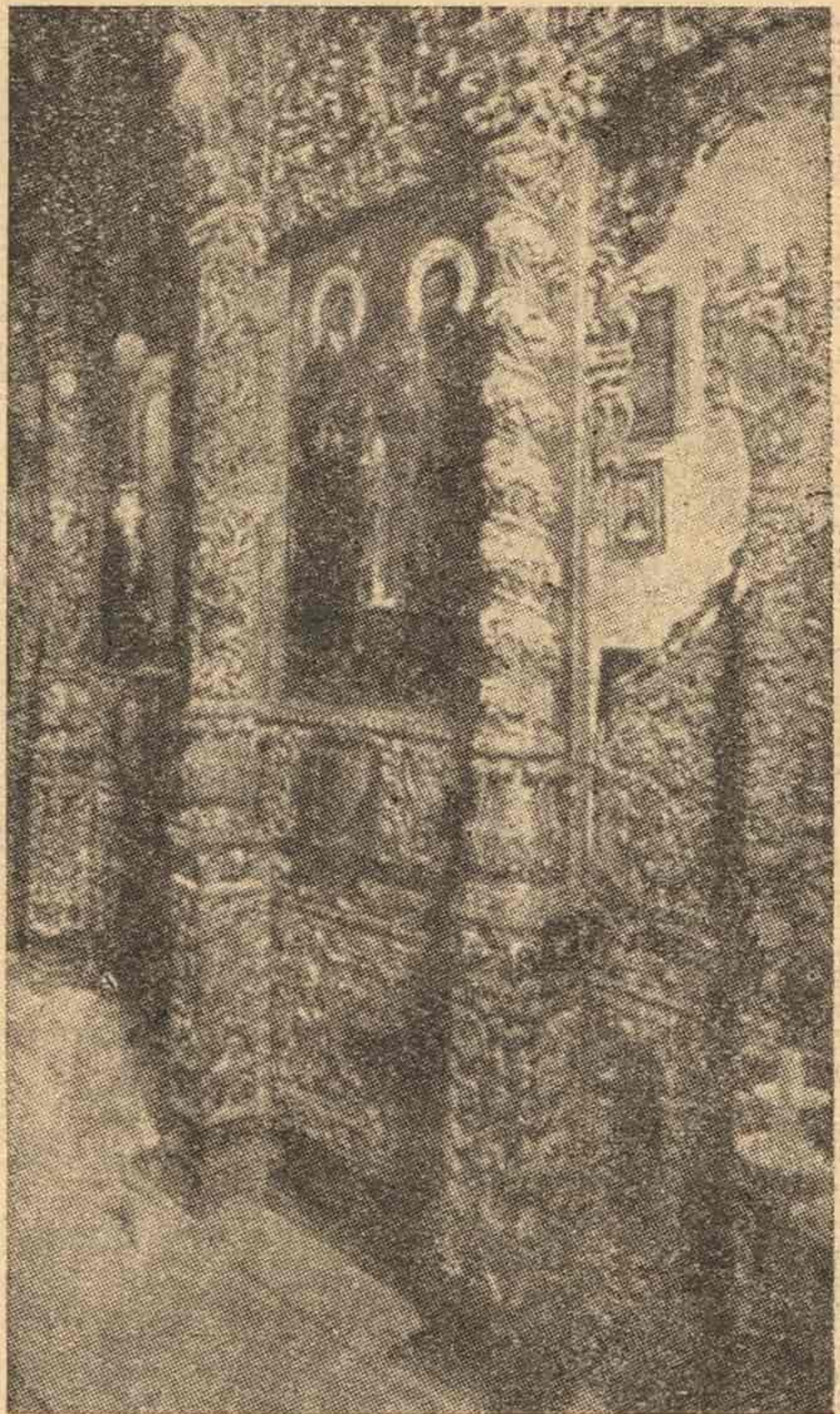
Скопље је богато и новим знаменитостима.

У знак захвалности Скопљанци су подигли неколико споменика, тако Краљу Петру I и Витешком Краљу на улазу Душановог моста, Ђацима-ратницима, Храм Слободе и друге.

Нарочито је леп Споменик изгинулим ратницима скопске ђачке чете. На њему је претстављена отаџбина у виду жене и млади њен бранилац — ђак. На постољу седи мајка са шлемом погинулог сина.

Околина Скопља је дивна. Његову котлину окружавају високе планине. На западу се уздиже Шар Планина, а на северу је Скопска Црна Гора, наша Света Гора, пуна наших старих манастира.

Скопље има доста школа, осим основних, има Мушку и Женску гимназију, Учитељску школу, Трговачку академију и Филозофски факултет.

Дуборез у цркви св. Спаса

БИТОЉ

— А. Младеновић —

У јужном делу Вардарске бановине, 17 км од грчке границе, налази се град Битољ. По величини, после

Скопља, највећи град Јужне Србије. Он је мученички град из светског рата.

Кажу да му је име дошло од речи „обитељ“ или манастир, под којим именом је и познат у језицима других народа. Мисли се да ово име потиче отуда што му је и сада околина пуна старих манастира и земљишта која народ назива „манастиришта“. Под овим именом први пут се спомиње у писаним споменицама 1014 год.

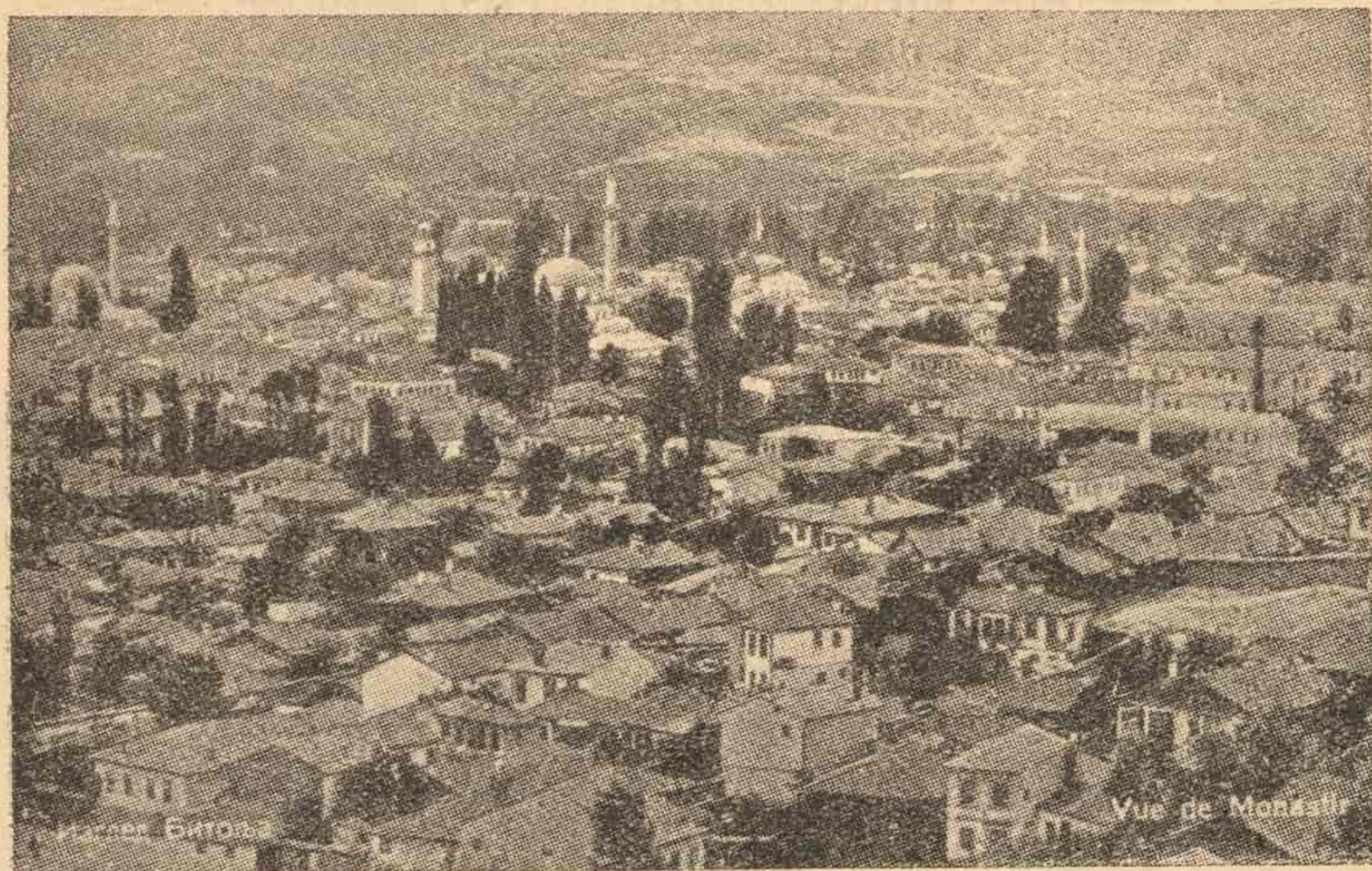
Битољ је стари град. Потиче из IV века пре Христа. У свима историјским догађајима играо је велику улогу. У старом веку познат је под именом Хераклеја. Остаци овог старог града налазе се у близини садањег Битоља, на јужној страни Александровог Брда, идући ка селу Букову. Данашњи остаци Хераклеје пружају доказе да је ова варош, у своје време, била уређена, напредна и богата. У својој историјској прошлости, као и други градови Јужне Србије (Стоби, Скопље), Хераклеја је неколико пута пљачкана, разарана и паљена.

Доласком Словена почиње оснивање новог града, садашњег Битоља, који је основан у IX веку, северно од Хераклеје. Његов положај пружао је могућност брзог развијања, те он игра велику улогу. Тако је важну улогу Битољ имао у држави краља Вукашина, који је одвојио овај крај од Душанове царевине 1366 год. Не мању улогу имао је и у доба Турака, када је био важан војнички и управни центар. Турци су заузели Битољ 1382-83 год. Заузео га је турски војсковођа Лала Шахин „са сабљом у руци.”

У то доба сви важнији путеви стицали су се у граду Битољу, те је постао средиште за све околне вароши. Због тог и таквог положаја постаје највећи град Јужне Србије. У то доба Битољ је бројио 75.000 становника.

Ратови за ослобођење од 1912—1918 год. доносе Битољу слободу, али он губи свој привредни значај. Од њега се одваја и присједињује другим државама, Грч-

кој и Албанији, његова околина, његово залеђе. Он постаје гранични град наше земље. Његови привредни путеви замиру и скрећу другим центрима. Данас Битољ има око 33.000 становника.

Изглед Битоља

За време светског рата Битољ је био у зони ратних операција и као такав издржао и осетио на себи све страхоте рата и његовог вихора. Крхан је и ломљен. Артилериске гранате разориле су његове улице и грађевине.

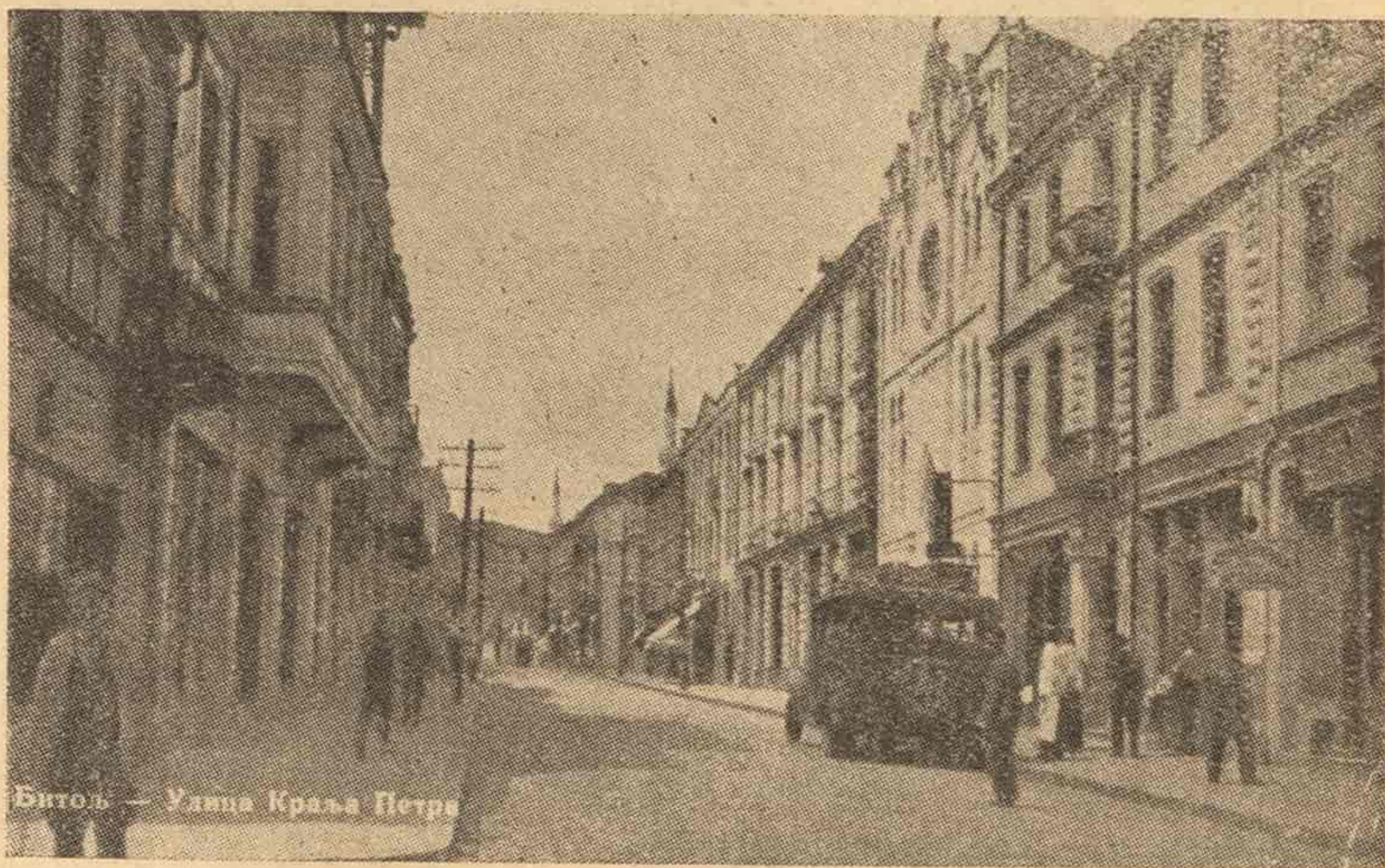
По свршетку рата настаје његово опорављање и подизање. Зидине порушених грађевина уклањају се и подижу нове, модерне зграде. Уређење града спроводи се брзо те Битољ постаје, бар у центру, уређен град.

Спајањем Битоља, пругом нормалног колосека, са пругом која просеца богате долине Мораве и Вардара почиње, у јачој мери, привредно оживљавање Битоља и околине.

Битољ је леп град. Његова висина и близина Перистера, испод чијих се падина налази, чине да је он један

од најздравијих градова Јужне Србије. Нарочито су освежавајуће његове летње ноћи. То су ноћи у којима са Перистера струји свеж ваздух. Клима је сува и хладна. Лето је кратко, а лети су хладне вечери и ноћи.

Околина Битоља има својих привлачних тачака. У западном правцу уздиже се Перистер. Са врха Перистера пружа се величанствен изглед на Преспанско Језеро, Преспу и Пелагонију. На Перистеру, усред шуме, налази се дечје опоравилиште „Штампаровац“, које преко лета прима на опоравак око 120 деце.

Према југозападу уздиже се славни Кајмакчалан, удаљен од Битоља 61 километар. На путу за Кајмакчалан, на Јелаку, било је за време рата боравилиште Витешког Краља.

Интересантности града Битоља јесу: Безистен, покривена чаршија, која је раније имала око сто дућана; Сат-кула, Хајдар-Газијева џамија и врло интересантна грађевина цркве св. Димитрија. Она је једна од највећих православних цркава Југославије.

Од школа, поред основних и гимназије, Битољ има Трговачку академију и Православну Богословију.

ПРИЛЕП

— Коста Н. Костић —

Прилеп је данас познат широм целог нашег народа. Највећи наш народни јунак, Краљевић Марко, прославио је собом и своју престоницу, Прилеп. Уз име Марка Краљевића подразумева се одмах и град Прилеп. И најмање наше дете зна за тај град, престоницу „од Прилепа Марка.“

Прилеп се често спомиње као тврђава и као доста знатна трговачка варош.

За турског времена постао је данашњи Прилеп, а стари, средњевековни, Душанов, Вукашинов и Марков Прилеп, био је близу данашњег, где је сада село Варош под Марковим Кулама. То се село звало раније Паланка Краљевића Марка. Око тог села, које данас има на двеста кућа, виде се многе развалине. Народ зна да је некада ту била велика варош, која је имала само цркава седамдесет и седам!

У 17 веку Прилеп није био ни мали ни сиромашан. Имао је приличну чаршију од двеста дућана. Какав је био у 18 веку, не зна се.

Најбољи опис Прилепа има из 19 века. Куће су биле једноставне, зидане од камена, непечене и испечене цигле, а омазане блатом. Ретке су куће двоспратне, окречене или обојене. Улице су тесне, криве, каљаве и прашњиве. На тргу је сахатна кула. Трговина је јако развијена. Од заната су напредни особито казанџијски, кујунџијски, терзијски и кожарски. Надалеко чувени Прилепски вашар почиње 15 августа и траје двадесет до двадесет пет дана. Са разних страна се тада искупи силан свет, на десет хиљада људи разних народности, језика и одела.

После дугог робовања под Турцима, Прилеп је опет 1912 године постао слободан. У нашој новој домо-

вини он ће сигурно поново постати велика трговачка варош, достојна своје прошлости. Слава Бакарног Гумна већ му је оживела спомен на Маркова времена.

ПРИЗРЕН

— Бранислав Ђ. Нушић —

Нека се Стамбол поноси својим величанственим загрљајем са Босфором; нека се Једрене поноси многобројношћу минарета, Солун живошћу своје обале и суседством са Олимпом, Скопље својом јуначком прошлошћу, Охрид својим лепим и пространим рибњаком, а Скадар шаренилом свога пазара и чаршије, Призрен ће ипак остати чиме ће се изнад свих понети и узнети.

Ако признајете да Турчин зна уживати, онда га бар питајте шта једно место или град чини лепим. Он ће вам одговорити: „Леп теферич, и добра вода“. И ако је тако, онда је Призрен град над градовима и варош над

Призрен

Фото „Путник“

варошима, јер управо та два услова и чине Призрен: леп теферич и добра вода.

Са свакога прозора, са свакога чардака у Призрену, окрени се лево или десно, гледај пред собом или за собом, па ћеш уздахнути и задивити се лепоти што ти је око догледа, лепоти какву ћеш ретко где наћи. Ретко, заиста, јер ту лепоту не чине само високе планине,

плодна поља, питоме долине, окићени лугови, бистре реке и веселе речице, већ је чине оне разноликости и противности природе које се тако близу једна крај друге ређају, те и чине да једна слика другу све више истиче.

Околина Призрена је пуна извора, потока, речица и река. Али те воде су му зла страна. Над Призреном,

због њих, лежи од октобра па до марта, све док сунце добро не гране, силна магла и влага. Тада, док је сва равница око Призрена покривена маглом, уносе се над овом околним висовима обасјани жарким сунцем, те бива да је тада на висовима топлије но у равници.

Та магла, и влага с њом, долазе отуда што је Бистрица на четврт сата изнад Призрена подељена, па њен други део, осим главнога тока, улазећи у Призрен, дели се још са безброј ситних поточића који пролазе кроз турске куће, а те потоке увећавају још и многобројне чесме призренске.

КУМАНОВО

Куманово је у јужном делу Прешевско-Кумановске Котлине, у старој области Жеглигову. Налази се на раскрсници између северног и јужног дела бановине, Косова на северозападу, Кратова и Криве Паланке на истоку. Са ове стране је турски цар Мурат, преко Кратова, прошао са војском за Косово.

У околини Куманова има доста наших старих манастира. Ту је црква св. Ђорђа у Старом Нагоричану, задужбина краља Милутина. У с. Матејићу била је задужбина царице Јелене, супруге цара Душана.

Из времена пре ослобођења, околина Куманова је знатна по четничким борбама са турском војском. У балканском рату, код Куманова, наша је војска однела сјајну победу над непријатељем. Наш народ каже: За Косово Куманово.

Околина Куманова богата је житом и стоком. Положај Куманова чини те је оно трговачко место. Куманово је пијаца за Врање, Гњилане, Прешево, Кратово и Криву Паланку.

ТЕТОВО

Тетово је доста стари град, јер се у 13 и 14 веку спомиње као Хтетово. Мисли се да је своје име овај град добио по томе што су се ту израђивале тетиве и друга витешка оружја наших средњевековних јунака.

Град се налази испод Шар Планине, а испод њега се простире плодно поље — Полог. Околина му је богата, те је то живо трговачко место. Из Тетова се извози: воће (чувене те-

Изглед Тетова

Тетово

товске јабуке), пасуљ, стока и сточни производи.

Тетовске јабуке, тетовски виногради, шуме питомог кестена; тетовске модерне, широке улице са лепим зградама, лепим и пространим православним богомољама, тетовски водовод и електрична централа с једне стране, а тесни

и криви сокаци са харемима и коначима, текијама и џамијама с друге стране, — дају лепу и привлачну слику новог и старог времена те свако зажели да види овај град.

Изнад града налазе се развалине тврђаве. Народ ове развалине назива Марково Кале. Међутим ту тврђаву је подигао Хаки Паша, турски одметник и насилник, који се одметнуо од турског цара и хтео да буде господар Тетова.

У близини је манастир Лешак, са старом задужбином кнеза Лазара.

ЛЕСКОВАЦ

Прва варош на коју наилазимо када долином реке Јужне Мораве, са севера, улазимо у Вардарску бановину, јесте Лесковац. То је једно од најнапреднијих трговачких и индустријских места наше земље. У предкумановској Србији било је индустријско средиште.

Ова варош не припада Јужној Србији, али је политичком поделом на бановине припојена Вардарској бановини.

Налази се у плодном Лесковачком Пољу.

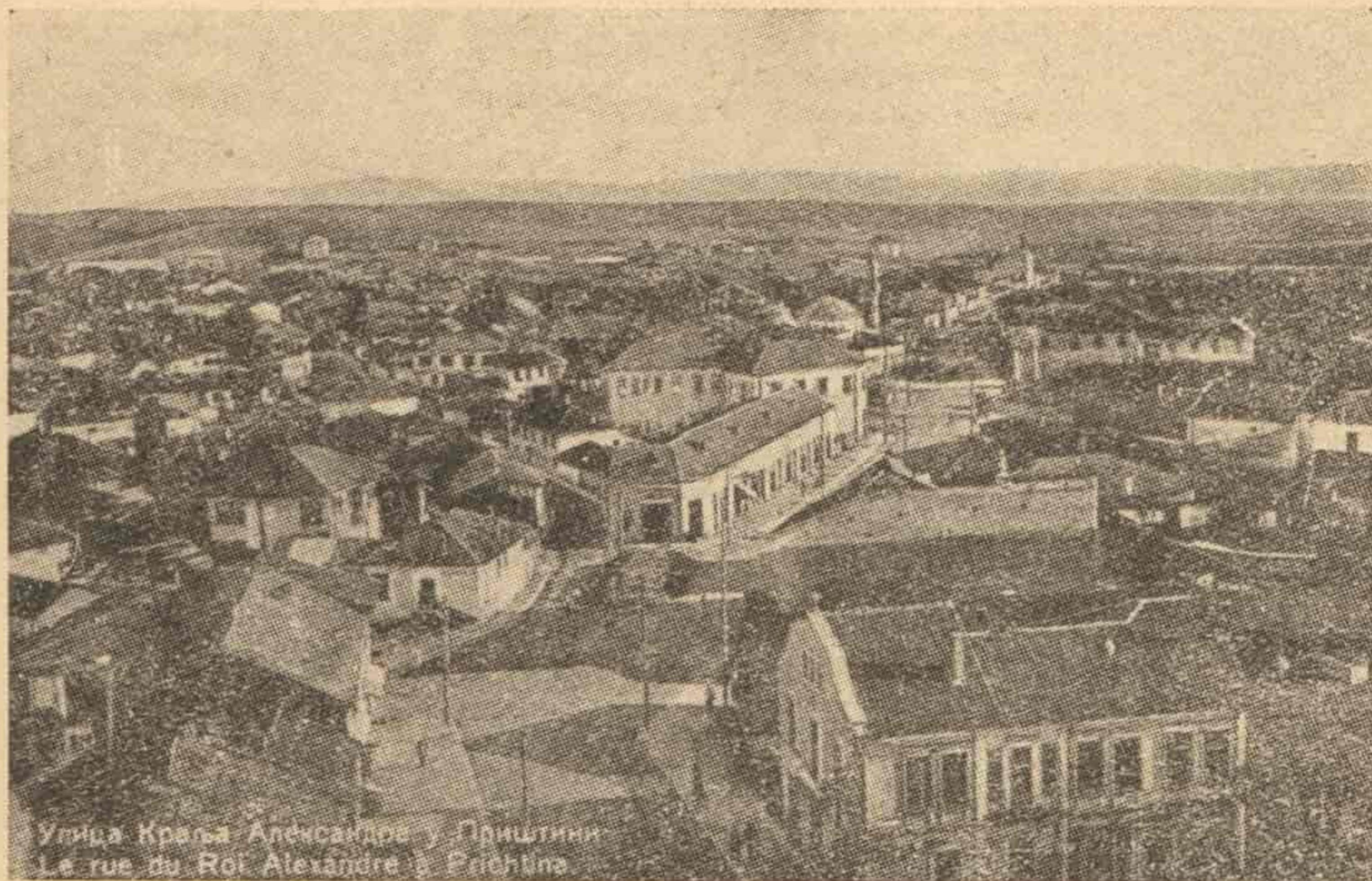
Лесковац је чувен и сада са својом индустријом. Има 6 фабрика штофова, фабрику платна, гајтана, кудеље, гумене робе, гвозде-ног намештаја, столица, две фабрике сапуна, пива, више циглана, стругара, као и четири млина.

Средином Лесковца протиче река Ветерница, која дели град на два дела, спојена лепим мостом. Има цркву која је слична Грачаници на Косову.

Поред основних школа и гимназије има и Текстилну школу.

ПРИШТИНА

Приштина се налази на источној страни Косова Поља. То је некадања престоница кра-

Улица Краља Александра у Приштини
La rue du Roi Alexandre à Prishtine

ља Милутина. За време Немањића била је врло знатна трговачка варош. Њен напредак пада у доба развитка рударства у нашој средњевековној држави, јер је она била тада у најзначајнијем рударском крају.

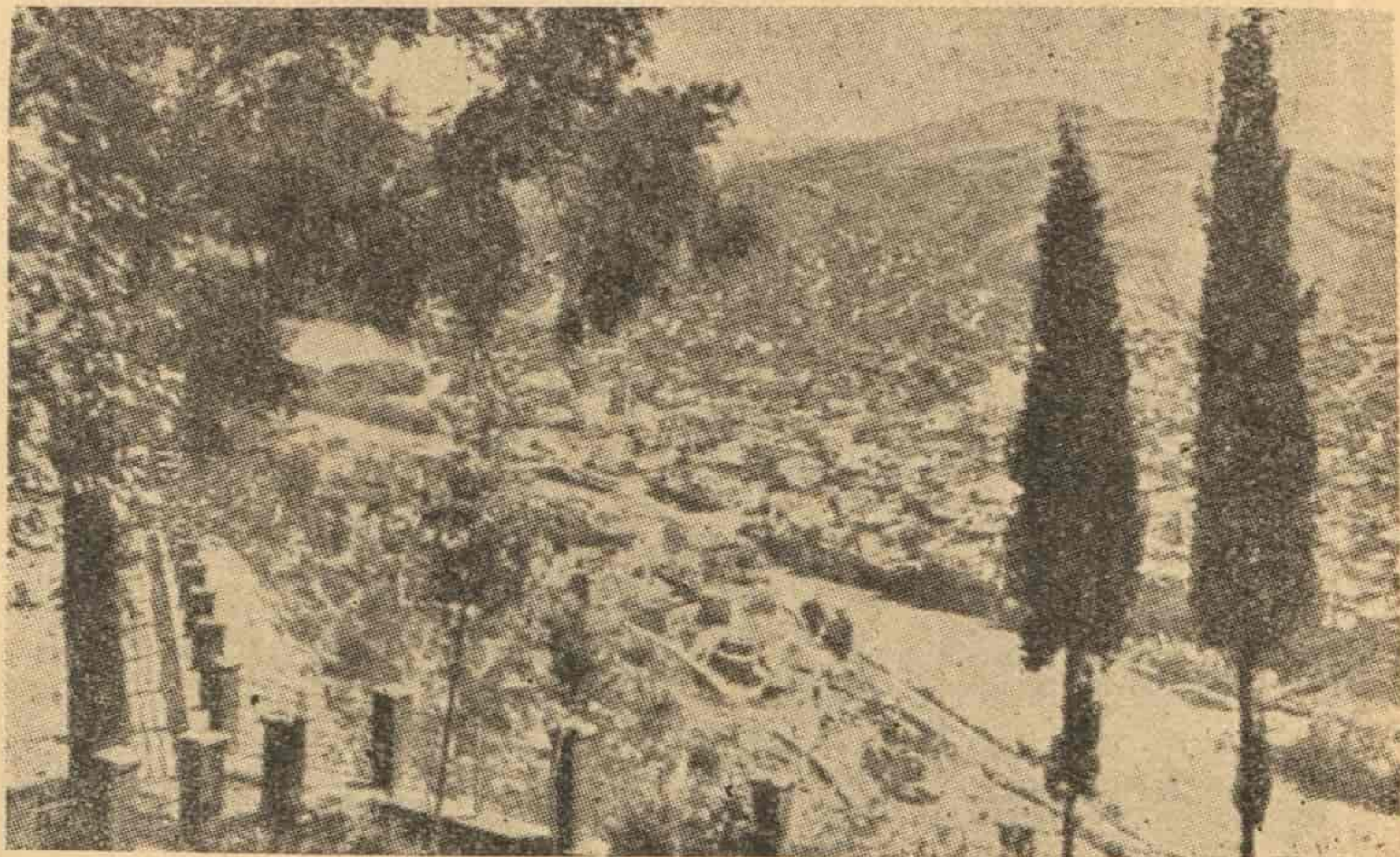
Цар Душан је радо боравио у Приштини и као краљ и као цар. То је исто чинио и цар Урош. Доцније је ту било седиште Вука Бранковића, а после његове смрти његове удове госпође Маре и синова Гргура и Ђурђа.

Приштина је трговачко место. Извози жито и стоку.

У близини Приштине налази се манастир Грачаница, задужбина краља Милутина, као и Муратово турбе, гробница утробе султана Мурата, погинулог у косовском боју.

ВЕЛЕС

Налази се на улазу Вардара у Велешку Клисуру. Вардар га дели на два дела. У Велесу

Велес

је раскрсница путева: за Пелагонију—Прилеп, Битољ; Овче Поље—Штип, Кочане; Тиквеш—Кавадар, Ђевђелију; Скопско Поље—Скопље и даље на север.

У Велесу се израђује фина грнчарија и врши прерађивање мака у уље шарлаган.

Околина Велеса чувена је по четничким борбама из времена пре ослобођења Јужне Србије. Чувеном четничком војводи Јовану Бабунском подигнут је у Велесу споменик.

ШАРЛАГАНЦИЈЕ У ВЕЛЕСУ

— Миленко С. Филиповић —

Шарлаганцијама се у Јужној Србији зову занатлије које прерађују маково и сусамово семе. Главни производ у овоме занату је шарлаган, уље од макова или сусамова семена. По томе се и његови произвођачи зову шарлаганције; занат шарлаганцијски, а радионице тих занатлија шарлаганцинице.

Шарлаганција има само у оним крајевима Јужне Србије у којима успевају мак и сусам. Данас је производња шарлагана врло раширена и већ се почела претвара у фабрички рад.

Овај је занат пренет у наше крајеве заједно са културом поменуте биљке. Донет је из Солуна, али је несумњиво пореклом из Азије, као и биљке из којих се производи.

У нашим крајевима шарлаган се првобитно цедио само из сусама, и то из домаћег. Култура мака почела је у прошлом веку, а напредује нарочито од како је изграђена железница долином Вардара (1873). Како се ширила и повећавала производња афиона (макове

смоле, мака), тако се ширио и напредовао шарлаганцијски занат.

У току последњих деценија било је отворено у Велесу неколико примитивних шарлаганциница.

Сразмерно врло рано јавила се у Велесу тежња да се занат модернизује, да се повећа и појефтини производња увођењем модерних машина.

II

Шарлаган се ради сезонски. Семе се бере у јуну и јулу, у августу долази на трг, и шарлаганције га купују и прерађују отприлике до Ускрса; од маја месеца па до почетка следеће сезоне продаје се израђено, скупља вересија и прибира капитал за следећу сезону.

Главни производ овог заната је шарлаган, уље од макова или сусамова семена, затим бели и црни тахан*), ољуштени сусам и ћоспе**). Тахан и ољуштени сусам продаје се алвацијама за прављење тахан-алве и шећерки од сусамова семена; ољуштено семе купују и пекари, ради посипања по ђеврецима. Ћоспе се продају за исхрану стоке; због знатне количине беланчевина што их садрже у себи, врло су хранљиве за стоку.

Шарлаган се највише троши у Велесу и другим местима Јужне Србије, а Сарајево је главни потрошач тахана.

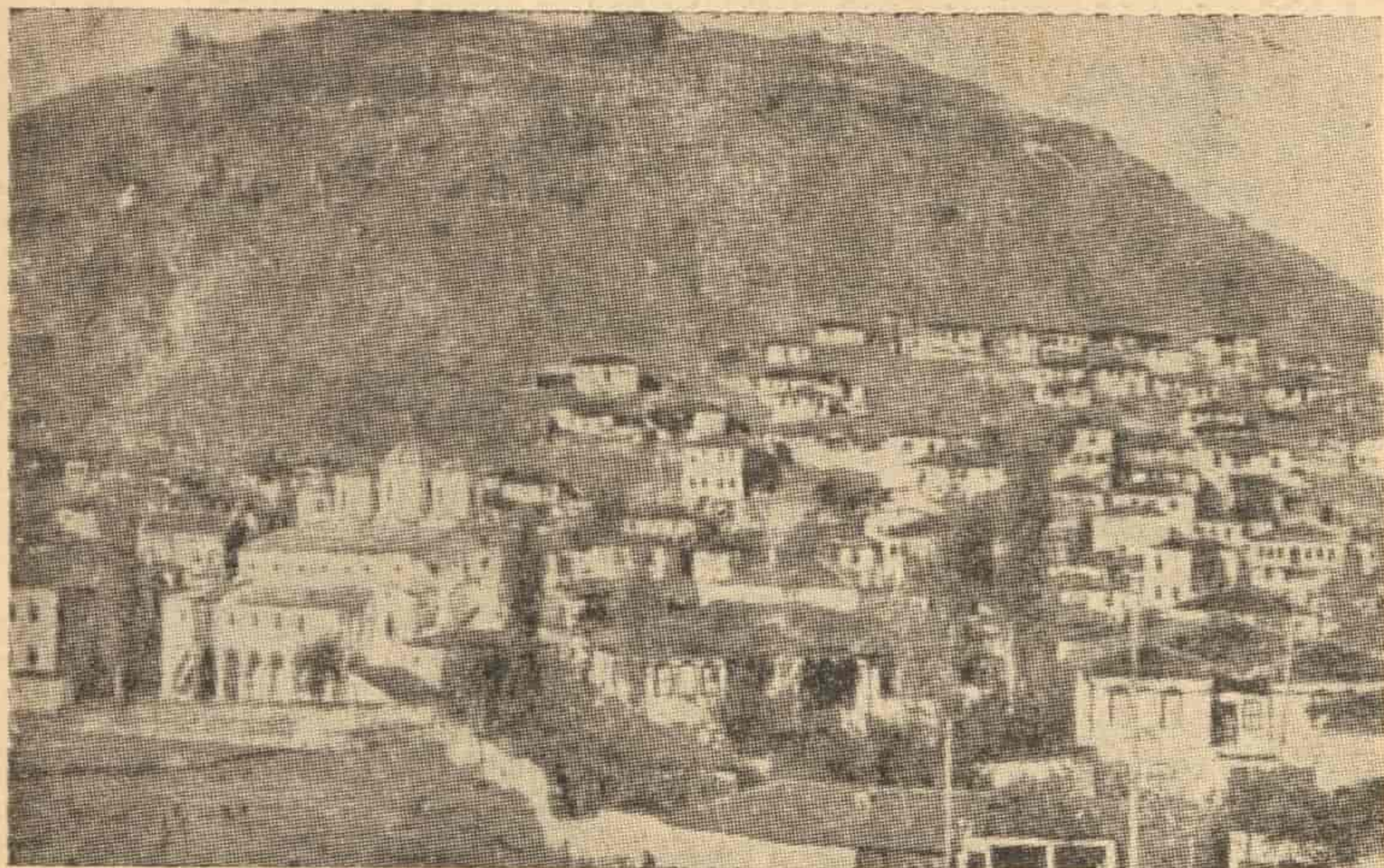
*) самлевено семе. **) исцеђен тахан.

ШТИП

Штип је стара варош: још за време Стевана Дечанског и цара Душана у њему је заповедао војвода Хреља.

Налази се поред реке Брегалнице. Доста живо трговачко место. Извози опијум, који се гаји у околини.

У Штипу је седиште православног владике.

Штип

У њему су Дејановићи подигли цркву св. Спас, а Хреља „Крилатица“ св. Арханђела, док је војвода Никола Стањевић градио Конче близу Штипа.

ОХРИД

Охрид је једна од најстаријих наших вароши. Налази се на североисточној обали Охридског Језера, на кречњачком хриду који се високо диже над језером. Од тог хрида дошло му је и име: о-рид, о-хрид. Народ га зове Орид.

После досељења Словена Охрид је у 9 веку постао средиште за ширење хришћанства.

Тај рад су почели ученици Ћирила и Методија: св. Наум и св. Климент. Ту су онда подигнуте најстарије хришћанске богомоље.

Охрид

Охрид је неколико пута рушен и обнављан. Цар Дуглан га је заузео 1334 године. У његово доба Охрид је био главни рибарски трг. У нашим народним песмама славе се рибе од Орида. После смрти Краљевића Марка Охрид је припао Турцима.

Охрид је трговачко место. Поред риба, из Охрида се извози воће, највише трешње и вишње.

Ово се место сваким даном све више подиже. Овом подизању доприноси Охридско Језеро, где одлазе многи да лето проводе.

Околина Охрида пуна је старих цркава и манастира. Најчувенији је манастир св. Наум.

У Охриду имамо Иконописачко-дуборезачку школу.

Број становника по градовима и варошима

70.969	Скопље
33.024	Битољ
23.557	Прилеп
19.551	Призрен
18.122	Куманово
16.359	Тетово
16.128	Лесковац
16.046	Приштина
14.183	Велес
12.487	Штип
10.625	Охрид

Преко 5.000 становника:

Врање	7.948
Дебар	7.702
Струмица	7.510
Гњилане	7.148
Кичево	6.239
Гостивар	5.645
Кавадар	5.556

Преглед. Градови, вароши и варошице:

1. Градови и вароши са преко десет хиљада становника: Скопље, Битољ, Прилеп, Призрен, Куманово, Тетово, Лесковац, Велес, Штип и Охрид

2. Вароши и варошице од пет до десет хиљада становника: Врање, Дебар, Струмица, Гњилане, Кичево, Гостивар и Кавадар.

3. Варошице испод пет хиљада становника: Урошевац, Кочане, Радовиште, Власотинце, Прешево, Струга, Ђевђелија, Неготин на Вардару, Берово, Свети Никола, Крива Паланка, Кратово, Царево Село, Брод, Сурдулица, Качаник, Валандово, Босиљград, Сува Река, Ростуша, Владичин Хан, Лебане и Јужни Брод.

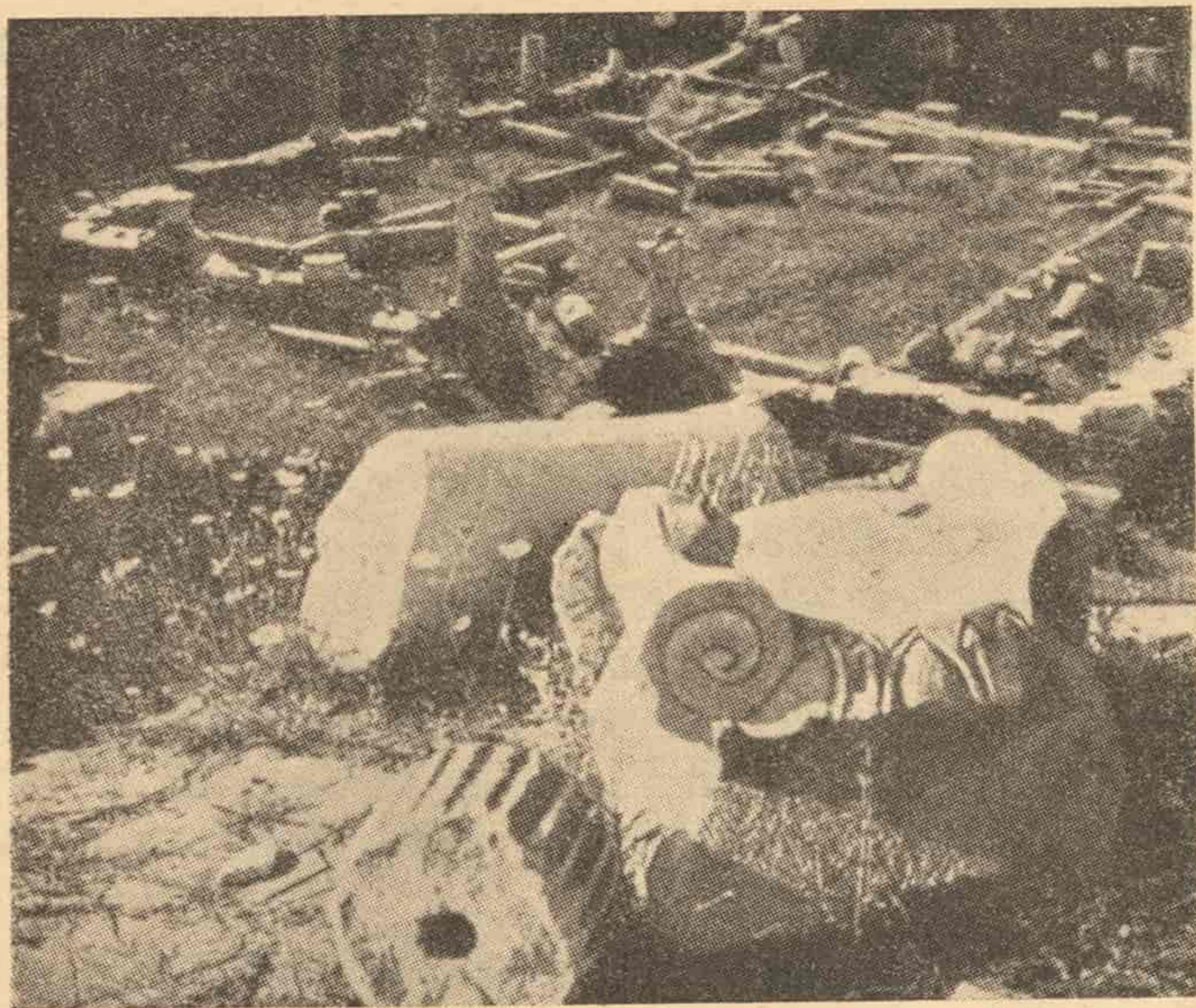
У САОБРАЋАЈ

Саобраћај се упоште врши **сувоземним, ваздушним и воденим путевима**. Код сувоземних путева имамо друмски и железнички саобраћај.

У Јужној Србији друмски саобраћај је доста добар, а нарочито на бановинским и државним путевима. На њима се, поред саобраћаја колима, врши саобраћај аутомобилима и аутобусима.

Сва места Јужне Србије међусобно су повезана бановинским или државним путевима. Између већине места постоји аутобуски саобраћај. Овај саобраћај појачавају многи путници који путују кроз Јужну Србију, ради уживања у њеним природним лепотама. Поред лепота, они упознавају и многе споменике из старије и скорије прошлости нашега народа, као и ископине насеља која су постојала још пре доласка Југословена у ове крајеве.

Стоби ископине

Дужина путева у Јужној Србији јесте:

државних друмова	1421 км
бановинских друмова I реда	1285 км
бановинских друмова II реда	1695 км
	свега 4401 км

Железничких путева у Јужној Србији има двојаких: пруге нормалног и уског колосека.

Дужина железничких путева износи:

нормалног колосека	704 км
уског колосека	255 км
	свега 959 км

Најважнија железничка пруга јесте она која иде долином Јужне Мораве и Вардара. Она, по уласку у Вардарску бановину, пролази поред: Лесковца, Владичиног Хана, Врања,

Прешева, Куманова, Скопља, Велеса, Кавадара, Неготина на Вардару и код Ђевђелије излази из наше земље и продужује даље кроз Грчку.

Скопље је, поред друмске, раскрсница железничких путева. Тако из Скопља иде једна пруга за Урошевац, Приштину и даље, преко Краљева, за Београд. Из Скопља полази пруга уског колосека за Тетово, Гостивар, Кичево и Охрид, одакле један крак иде за Стругу.

После Скопља долази Велес као раскрсница железничких путева. Из Велеса једна пруга иде за Прилеп, Битољ, а одатле за Грчку. Друга пруга из Велеса иде за Штип и Кочане.

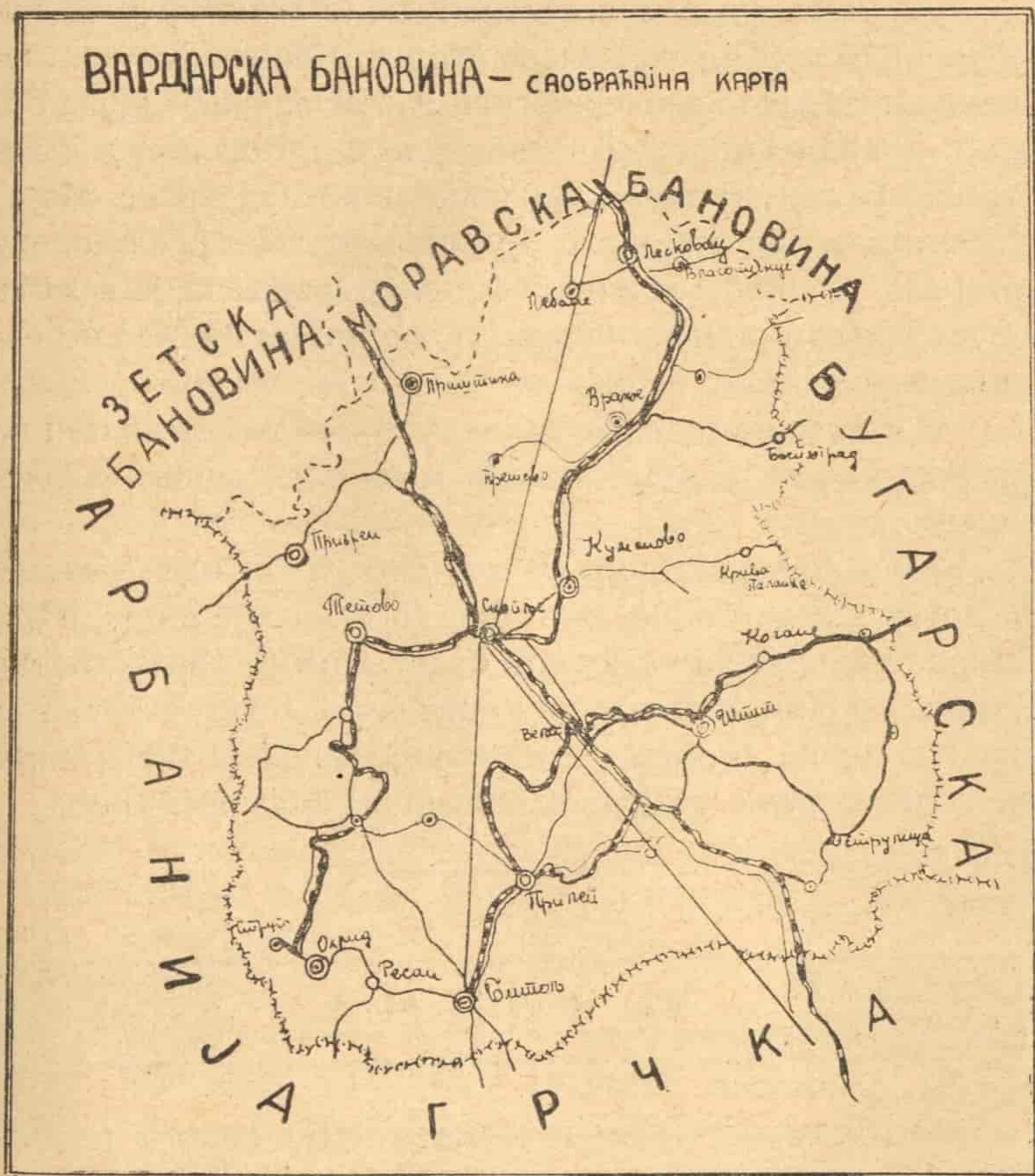
У Скопљу је станица ваздушног пута који иде из Београда преко Скопља за Грчку и обратно. Из Скопља један крак овог пута иде преко Битоља за Грчку.

Упоредо, или делимично упоредо, са железничким пругама пружају се и друмови.

Главни путеви јесу:

Лесковац — Врањска Бања — Куманово
 — Скопље — Велес — Ђевђелија,
 Куманово — Крива Паланка,
 Скопље — Качаник — Урошевац — Косово Поље — Косовска Митровица,
 Урошевац — Призрен,
 Скопље — Тетово — Гостивар — Охрид
 — Ресан — Битољ,
 Гостивар — Кичево — Битољ,
 Кичево — Јужни Брод — Прилеп,
 Велес — Штип — Кочане,
 Штип — Струмица,
 Велес — Прилеп — Битољ.

Водених путева у Јужној Србији нема, сем на језерима. На њима постоје мање лађе за превоз путника и робе.

ПОЛОЖАЈ СКОПЉА

— Јевто Дедијер —

Положај Скопља одређен је правцима многобројних долина које доводе Скопску Котлину у додир с многобројним областима. Најгорњи део Вардара доводи га

у везу с плодним Пологом, а преко њега и свим жупама испод Шаре, Бистре, са сливом реке Радике и Црног Дрима.

Долином реке Треске отворен је приступ у затворене области: Пореч, Кичево, Копач и Зајац. Долина Лепенца пробија планински венац Шар-Планина—Црна Гора и доводи Скопску Котлину у везу с Косовом и с долином Белог Дрима, која изводи на Јадранско Море. Низинском линијом преко Куманова везано је за долину Мораве. Долином Пчиње и Криве одржавана је веза са Ђустендилом, а преко Овчег Поља иду путеви за источни део Вардарске бановине.

Важност Скопља је, дакле, у томе што се налази на излазу многих речних долина и на раскрсници важних путева.

У Скопљу разликујемо два дела, и то један с десне, а други с леве стране Вардара. Леви део је виши, а десни нижи; први је на једном брегу који се изнад долине диже око 50 м, а други је у равници. На самој северозападној ивици споменутог брега је Душанов Град, који је штитио улазе у долине Лепенца, Вардара и Треске.

VI КЛИМА

У Јужној Србији клима није свуда једнака. Ову неједнакост чине утицаји Јадранског и Егејског Мора, планине Јужне Србије, као и нагиб земљишта.

Северни део Вардарске бановине има оштрију климу. У Повардарју, у горњем току реке Вардара, клима је блажија, а у доњем току још блажа. Област око Охридског Језе-

ра има доста благу климу. Најтоплије, пак, области јесу Тиквешко и Ђевђелијско Поље. Ово долази од близине Егејског Мора и због нагиба земљишта ка јужној страни. Благ утицај Егејског Мора продире долином Вардара те разблажује климу. Тамо снег врло ретко пада, али лети влада несносна жега и ведро небо. Усеви сазревају шест недеља раније него у Лесковачком Пољу, а месец дана пре него у Скопском Пољу.

У овој области осећају се два ветра. Са Шар Планине и Скопске Црне Горе полази Вардарац, који допире чак до Солунског Залива. То је сув, оштар и хладан ветар. Од Егејског Мора долином Вардара продире супротан ветар Етезија. То је топао, јужни ветар.

Област Охридског Језера има благу климу услед утицаја Јадранског Мора који допире долином Црног и Белог Дрима.

Оваква разноликост климе чини те је биљни и животињски свет разноврснији. Он је друкчији у северном, а друкчији у јужном делу бановине.

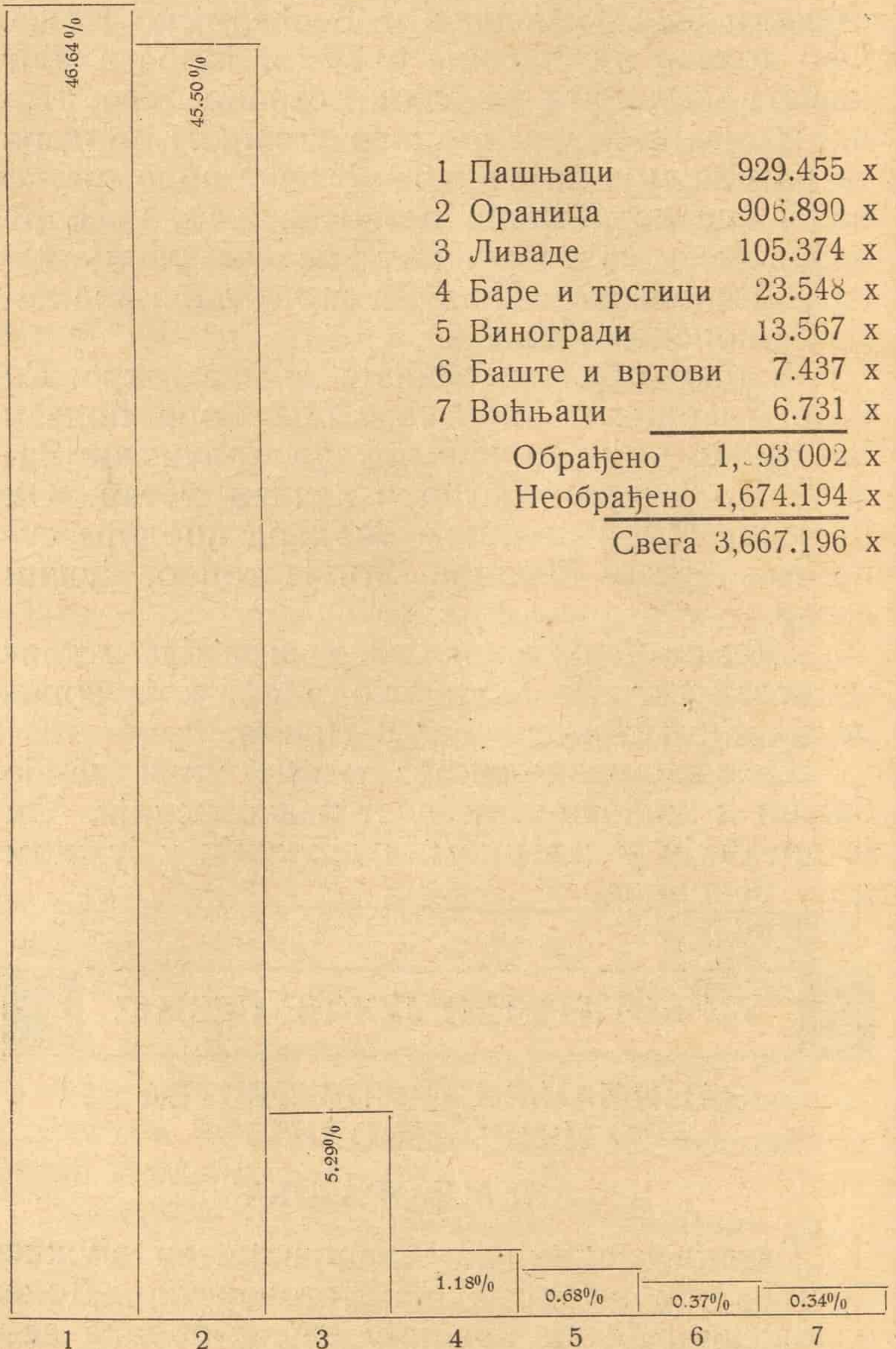
VII БОГАТСТВО ЈУЖНЕ СРБИЈЕ

ЗАНИМАЊЕ СТАНОВНИШТВА И ПРОИЗВОДИ

1 — ЗЕМЉОРАДЊА

Главна занимања становништва Јужне Србије јесу земљорадња и сточарство. Доле изложени подаци пружају слику обраде земљишта.

Обрађена површина

Житарице

1 — Пшеница

2 — Кукуруз

3 — Раж

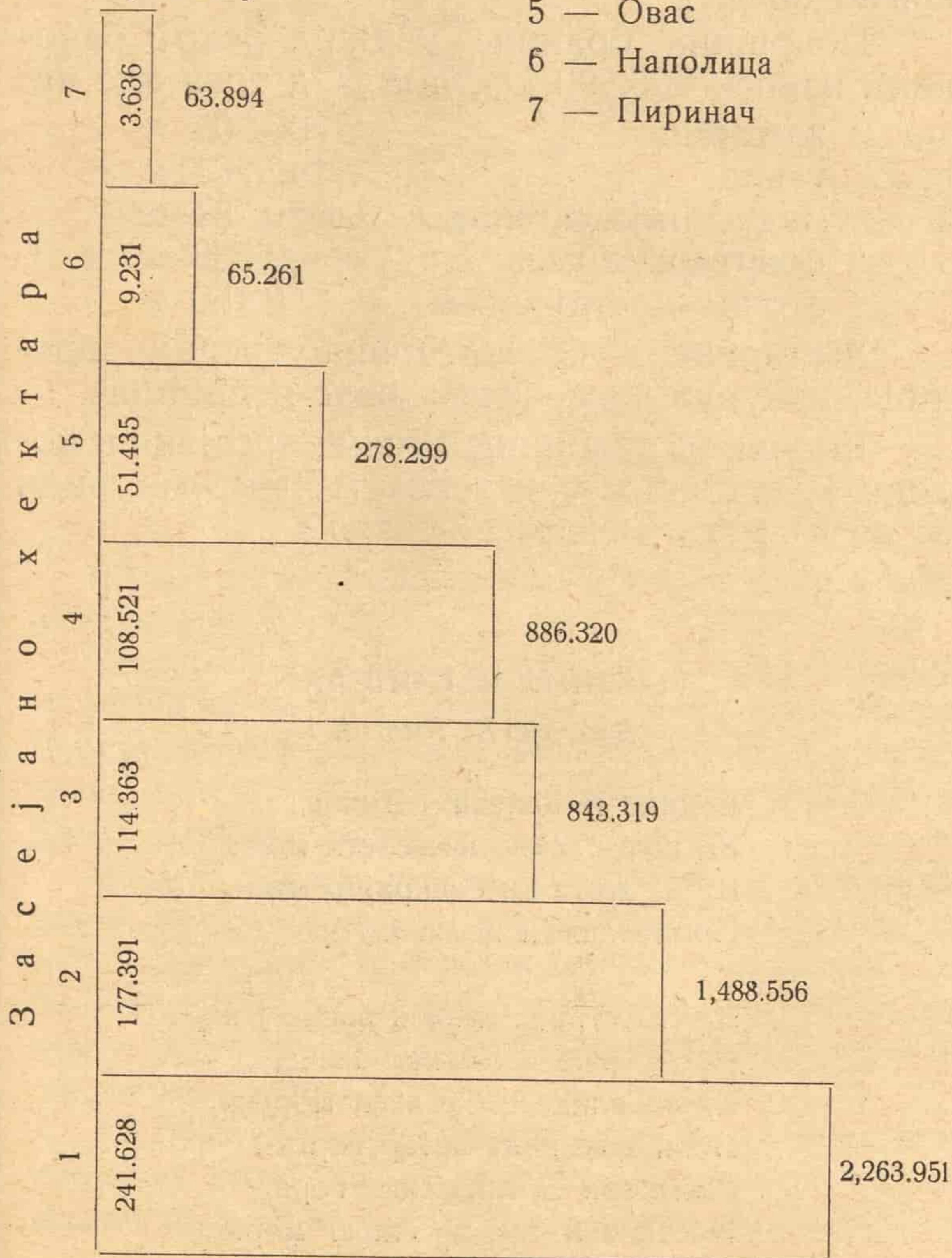
4 — Јечам

5 — Овас

6 — Наполица

7 — Пиринач

Принос у м. ц.

У Јужној Србији успевају све врсте жита, нарочито у Лесковачком, Прешевско-Кумановском, Скопском, Овчем, Косову Пољу и Пелагонији. Поред житарица гаји се индустријско биље, повртарски усеви и сточно-кормно биље.

Површина оранице у Вардарској бановини износи 906.890 хектара. Од тога иде на:

житарице	706.205 х
угаре	142.261 х
индустријско биље	20.751 х
повртарске усеви	29.523 х
сточно-кормно биље	8.150 х

Житарице. — Од житарица успевају: пшеница, кукуруз, раж, јечам, овас и пиринач.

Колика је површина и чиме засејана и колики је допринос у метарским центима види се из напред изложених података.

ГОДИНА ЈЕ ПОНЕЛА

— Благоје К. Ристић —

Година је понела, о Боже,
 Ко што с' само пожелети може!
 Бујна жита ко бескрајно море;
 Пропеваше и поља и горе.

На све стране смех и песме јече,
 Песме јече и мотике звече,
 Бујно влаће ко таласи морски,
 Повија се када ветар горски
 Завихори са мирисних гора,
 Па одлази чак до сињег мора.

Шум шумори по зеленој гори,
 Шум шумори а поток жубори,
 Пева село, одјечу долине,
 Шарна поља, високе планине,
 Све радосно клицаше од среће
 Док се родно њихало дрвеће,
 Куд ће добро од овога веће?
 Година је понела, о Боже,
 Ко што с' само пожелети може!

Пиринач успева у долини реке Брегалнице, нарочито у Кочанском а има га и у Струмичком Пољу.

ОКО БРЕГАЛНИЦЕ

— По Франу Тућану —

Пиринач — Ориз

Ево једне притоке Вардара која буди тужне и славне успомене.

Од планине Малеша, Плачковице и Осогова, пролази једним делом Овчег Поља покрај лепог града Штипа. Протиче Кочанским Пољем, једним од најплоднијих долина Јужне Србије. Натапа ту долину и ствара од ње богату житницу.

Долина и јужна брежуљкаста област засејане су дуваном. Средином долине прелила се вода, па у касно лето не пресуши, а под водом расте ориз (пиринач). Од Осоговске Клисуре, па док Брегалница не изиђе из Кочанске Котлине, свуд су око ње оризишта, а само по оцеднијим местима кукуруз.

По оризиштима је вода разведена вадама и стоји ту четрдесет дана, док је ориз не упије или док се не испари, па се друга вода пушта. Најдубљи део котлине је

преко целог лета огрезао у ову доведену воду, изнад које се дижу жућкасти оризни влатови.

Ориз се сеје и у долинама брегалничких притока, нарочито око села Оризара. Ту роди најбољи пиринач Кочанске Котлине и земља је најскупља.

Због бара, којих местимице има, и због воде, која по оризиштима лежи док се не испари, — Кочанска Котлина је врло нездрава, јер је маларија стална болест. Од ње се пати нарочито лети, кад су велике жеге.

Кочанске летње ноћи познате су: ваздух је врућ, загушљив, тежак.

Поред пиринча, у Јужној Србији, успевају и неке друге биљке од којих многе не могу успевати у другим бановинама.

Мак. — Мак успева око Ђевђелије, Неготина на Вардару, Кавадара, Велеса, Штипа,

Жетва опијума

Струмице, Радовишта, Кочана, Кратова, Куманова и Скопља. То је биљка код које, кад

са чауре отпадно крунични листићи, људи опсеку чауре из којих излази лепљива течност, налик на смолу. Прво потече густ, бео, млечан сок који се претвори у црну лепљиву масу. Та маса се скида, она се стврдне и од ње се праве пљоснати хлеччићи. То је опиум, који се употребљава за лекове противу пролива, кашља, грчева у стомаку и других болести. Иначе, опијум је отрован. Од семена мака цеди се зејтин-шарлаган, који се употребљава за јело.

ТИКВЕШ

— Фран Тућан —

Тиквеш, коме је главно место Кавадарци, запрема онај део што се стере од Велешке Клисуре низ Вардар до Демиркапије. Нешто мало прелази на леву страну Вардара.

Тиквеш је најнижа али и најтоплија котлина наша. У њему дозревају усеви месец дана раније неголи у Скопској и Битољској Котлини.

Тиквеш је најподеснији за развитак винове лозе, али је у њему омогућен развитак још неких биљки, нарочито мака. Несносна жега, па песковито тло пријају силно маку, који се у многим тамошњим крајевима гаји.

Није то онај обичан мак, што се сеје у другим крајевима ради његових ситних семенки, које употребљавамо код справљања колача. То је опијумски мак, који служи за добијање скупоценије ствари — опијума или афијона. Од његових семенки може се добити врло лепо уље, које је познато под именом шарлаган.

Цвет опијумског мака има белу боју, кашто и љубичасту. Кад дозри, главица му се не отвара; семенке

су му беличасто сиве. Код мака са љубичастим цветом семенке су тамније са модрикасто љубичастом бојом.

Уз бели опијумски мак овде је обично измешан и љубичасти. Но бели је у већој цени, јер даје више и бољег опијума, а семенке су му обилатије уљем. Добри одгајивачи свакако пазе, да им се међу белу одлику не завуче љубичаста. Одабирају добро семе и гледају „да им се не изроди“, како то народ каже, да не постане љубичаст.

Мак се гаји и у другим котлинама и пољима.

Памук. — То је биљка која израсте у висину до једног метра и на врху доноси плод памука, који се налази омотан у љусци. Кад сазри љуска се распукне. Чим љуске почну да прскају, људи беру памук.

Од памука се испреда конац, од кога се тка платно, а од њега прави рубље и одело. Од памука се прави и вата за превијање рана.

Памук успева у долини реке Струмице и Брегалнице и узводно долином Вардара до Велеса.

Конопља. — Она се гаји око Лесковца и Врања. Конопља је биљка вретенастог корена, зељаста, чије је стабло танко и иде у висину од 1,5 до 4 метра. Успева на дубоком, растреситом и плодном земљишту.

Конопља се гаји ради влакна, од кога се тка грубо платно. Данас се употребљава за израду ужарских производа: конопаца, канапа, платна за вреће и поњаве.

Из семена конопље цеди се уље. После цеђења остају уљане погаче које се употребљавају за исхрану стоке.

Уљана репица. — То је једногодишња биљка са вретенастим кореном и зељастим стаблом. Има је озиме и пролећне. Пошто плод у доба сазревања лако пуца то се бере пре сазревања.

Сезам. — Сезам или сусам има бео или жућкаст цвет а плод чауру са око 200 семенки. Гаји се ради семена, које садржи уље за људску храну, а исцеђено семе употребљава се за исхрану стоке.

Соја. — Соја је зељаста биљка, вретенастог корена. Има плод махуне са 4—5 зрна. Употребљава се за исхрану људи као вариво (слична је пасуљу), исхрану стоке, као и за производњу уља.

Сунцокрет. — То је зељаста биљка, жиластог корена, са стаблом до 1,5 метра. Цвет јој је главица састављена од многобројних цветова. Они замећу плод-семење. Гаји се ради семена које садржи уље. Исцеђено семе употребљава се за исхрану стоке.

Анасон. — Анасон или анис служи за добијање уља из његовог семена. Оно се употребљава као зачин и за лекове. Течност прокуваног анасона употребљава се противу кашља.

Лан. — Ова се биљка гаји ради влакна и семена. Влакно служи за ткање платна. Платно је сјајног изгледа. Семе се употребљава за цеђење уља које се лако суши, као и у лековима: чај, ланено брашно, ланено уље.

У Ђевђелијском Пољу успева кикирики, а у Ђевђелијском и Тиквешком Пољу нар.

Индустријско биље

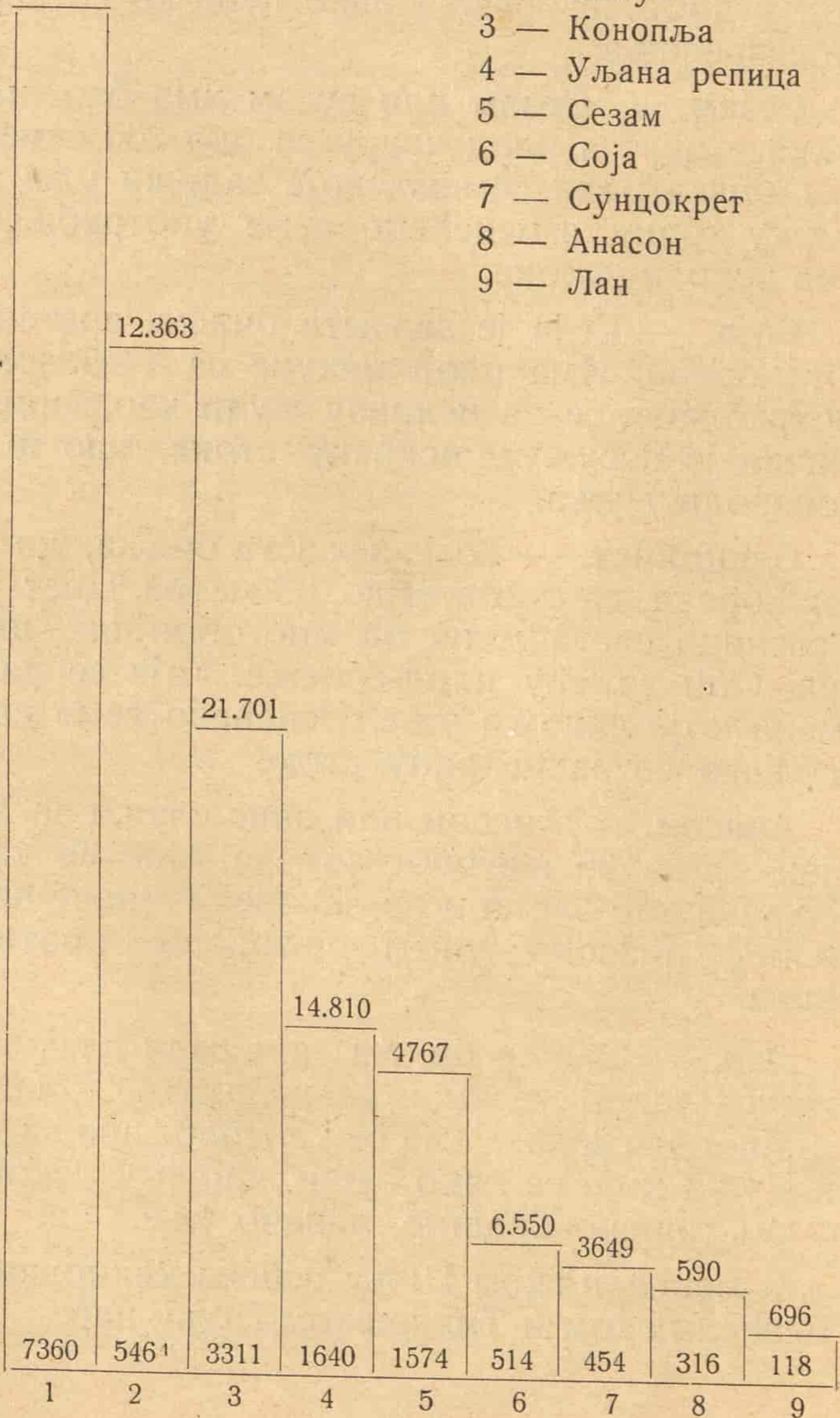
Принос у м. ц.:

13.958 семе

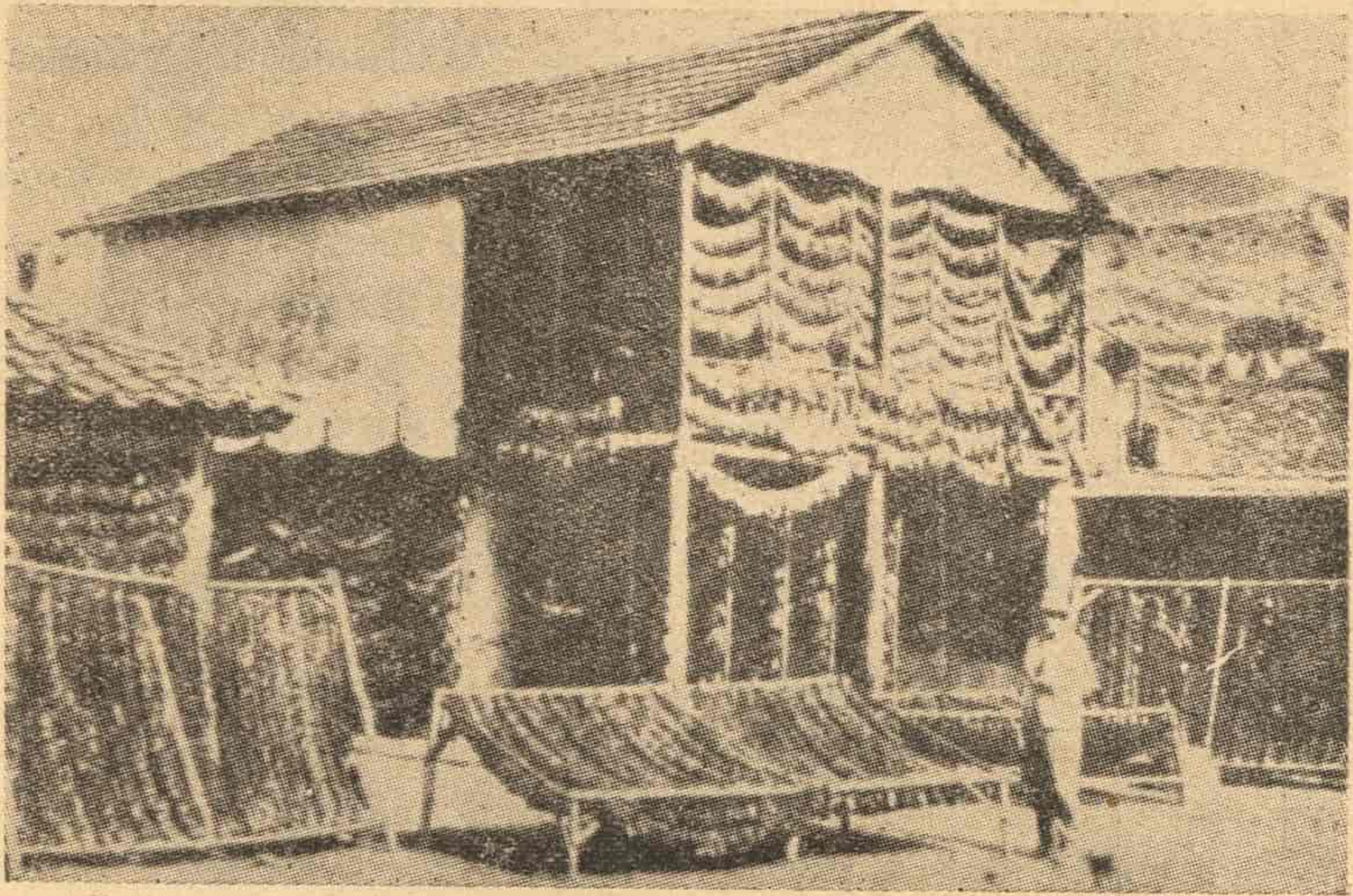
532 смола-афион

- 1 — Мак
- 2 — Памук
- 3 — Конопља
- 4 — Уљана репица
- 5 — Сезам
- 6 — Соја
- 7 — Сунцокрет
- 8 — Анасон
- 9 — Лан

З а с е ј а н о х е к т а р а

Дуван. — Ова се биљка гаји готово у целој Јужној Србији. Јужносрбијански дуван је један од најбољих врста дувана које успевају у нашој земљи. Најбоља врста јужносрбијанског дувана успева око Прилепа.

Сушење дувана

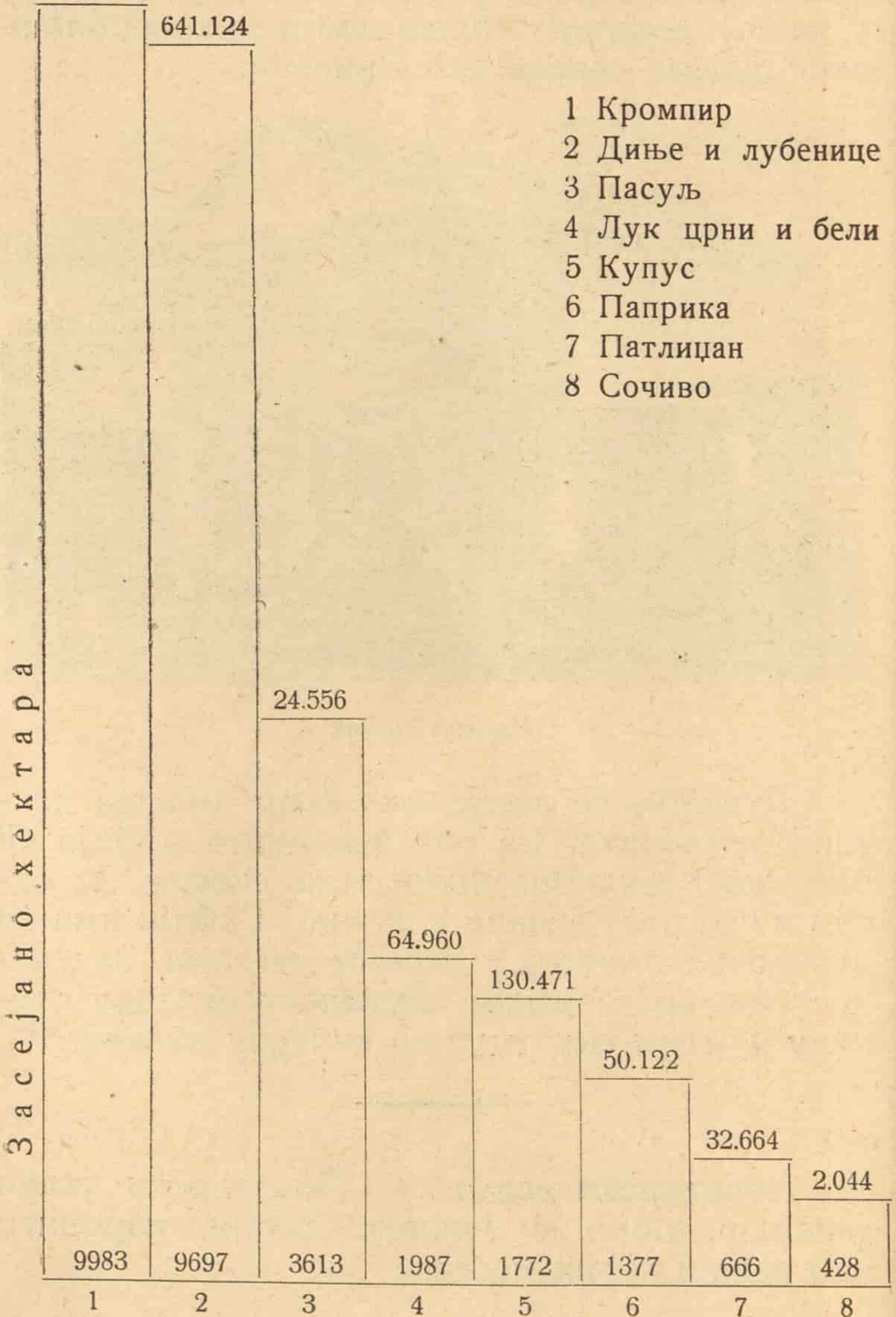
Дуваном се засеје око осам хиљада хектара земљишта. Са тог земљишта добија се око девет милиона килограма дувана. За откуп и смештај дувана у Јужној Србији има 18 дуванских станица у разним местима. За унапређење врсте имамо Дуванску огледну станицу и један Институт за културу дувана.

Повртарски усеви. — Повртарски усеви успевају добро у Јужној Србији, нарочито око река и већих места.

Повртарски усеви

Принос у м. ц.:

377.395

Сточно — крмно биље. — У Јужној Србији ливаде захватају 105.374 хектара са годишњим приносом од 1,601.949 мет. центи.

Сточним-крмним биљем засејано је:
луцерком 4.367 х са приносом у 173.922 мет. центе,
граорицом за семе 2.513 х са приносом у 18.570 мет. центи,
детелином 843 х са приносом у 19.188 мет. центи,
сточном репом 427 х са приносом у 56.827 мет. центи.

2 — ВОЋАРСТВО И ВИНОГРАДАРСТВО

Воћарство. — Земљиште Јужне Србије погодно је за неговање воћарства и виноградарства. Због те погодности има различитог воћа у целој бановини. Тако су чувене: тетовске и преспанске јабуке, охридске трешње и вишње, малешке шљиве, лесковачке и врањанске дуње.

Број воћака у Јужној Србији износи: шљива 1,680.600, крушака 367.900 јабука 365.400, ораха 167.300, бресака 137.400, трешања 95.700, кајсија 94.300, питомих кестенова 73.800, дуња 34.900, вишања 29.400.

Поред ових врста воћа у јужном делу успева бадем (22.400), смоква (8.200) и лимун.

Око Ђевђелије, Валандова и Струмице успева добро дуд, чије се лишће употребљава за гајење свилене бубе.

Виноградарство. — Виноградарство је раније било много више развијено него сада.

Виногради Јужне Србије били су засађени старом лозом коју је болест филоксера уништила. Подигнути су, и подижу се, виногради са калемљеном лозом која је отпорна према филоксери.

Добрих винограда има око Власотинца, Лесковца, Охрида, а најбољи су у Тиквешу. Повољне климатске прилике пружају могућност развијања виноградарства и воћарства. Могу се гајити разне сорте грожђа и воћа.

3 — ШУМАРСТВО

Јужна Србија има поред оголелих и планине под шумом. Под шумом је 1,236.822 х. Највише има храстове (45^{0/0}), па онда букове (29^{0/0}), мешовите, листаче (22^{0/0}), четинара (2%), мешовите-листоче и четинара (2^{0/0}).

4 — СТОЧАРСТВО

Поред земљорадње, главно занимање становништва Јужне Србије јесте сточарство. Оно је нарочито добро развијено по планинама које имају добре пашњаке. Пространство површина, које се могу сточарством користити, пружају могућност за његово јачање. И заиста сточарство стоји на првом месту. По броју стоке Вардарска бановина, према другим бановинама, стоји: по броју коња и говеда на трећем, по броју оваца и коза на првом, а по броју свиња на седмом месту. Велике површине пашњака и ливада, као и простране шумске површине, служе за испашу.

Од крупне стоке највише се гаје говеда (520.000), па онда коњи (122.000), магарци (64.000), биволи (31.000) и мазге (5.500).

Од ситне стоке највише има оваца (2,262.000). Најбоља врста гаји се на Шар Планини. Поред шарпланинске добре су врсте још и: овчепољска, косовска, влашка, као и малешка овца.

Вардарска бановина има највећи број оваца у земљи. Није ретко видети у једном стаду по неколико хиљада оваца.

Гаје се и козе, којих има 64.000, али оне брстењем наносе велике штете шуми.

Сточари своје овце истерају на планине, где их здруже, те их заједнички чувају, музу и праве сир. То се зове бачијање. Чим прође Ђурђевдан, на високим планинама, оживе бачила: хиљаде оваца размиле се по травним пашњацима.

Качкаваљ

Од млека се прави укусан и чувени шар-
планински сир, као и качкаваљ, који се про-
даје широм целе наше земље, а извози и у
друге државе.

Од остале стоке, у последње време, пове-
ћава се број свиња. Према броју друге стоке
њих нема довољно (178.000).

ШАРПЛАНИНСКИ ПАСТИР

Овде чува старац Радоване,
Овце чува по Шари Планини,
Броји стадо хиљаду оваца.
Пред стадом је ован преодниче,
А на њему звоно водилица,
Око стада девет добрих паса.
Колико је у стаду оваца,
Свака овца име имађаше,
Сваку старац познати могоше
Код хајдука и горскога вука
Ил, у туђе стадо загубљену.
Шесет лета по Шари Планини
Чува старац пребијеле овце.
Знаде старац широм Шар Планину.
Знаде по њој паше и пасишта,
Знаде по њој воде и појишта
И за стадо дебела пландишта,
Знаде јаме где се крију вуци,
Зна пећине где живе хајдуци,
Зна где има кости и гробова,
Зна гнијезда суријех орлова,
Зна јуначке стазе и богазе,
Зна врхове где виле долазе,
Зна где има воде и снијега,

Зна где има од лијека биља,
 Још зна старац небесне прилике:
 Кад ће какав данак осванути,
 Кад загрми где ће ударити,
 Кад упече где ће сагорети,
 Кад завије у планини вуче,
 Кад играју по гори срндаћи,
 Кад на месец залаје лисица,
 Када зору буди кукавица,
 За све старац има толковања
 За зло јутро и за добро јутро.
 Ја какав је старац Радоване:
 Има њему деведесет лета,
 Прав је старац као копље бојно;
 Очи су му двије ватре живе;
 Зуби су му пушчано кремене;
 Грудни су му ко градски бедеми;
 Плећа су му планинске литице;
 Здравље му срце од челика;
 Бјеља му је коса од снијега;
 Још по Шари старац поиграва
 Сам се баца камена с рамена,
 А сам скаче скока јуначкога,
 У појас му двије пушке мале,
 Међу њима дипле двојенице.
 Од међеда кожух направио,
 Од курјака капу поставио.
 Свако јутро како зора сине,
 Овце пушта старац Радоване
 На попасак у Шару Планину,
 А кад дође половина дана,
 Овце врће струзи у торове,
 Да их музу у струзи планинке.

Из песме „Сан старца Радована”

Дивље животиње. — Ових животиња има по високим планинама, нарочито на Корабу, Шар Планини, Ниџу и Перистеру. Од ретких животиња има медведа, јелена, срна, дивокоза, затим вукова, шакала (у јужном делу), дивљих свиња, лисица, зечева и др.

Вукови наносе сточарству, нарочито зими, велике штете.

Риболов. — Риболов је највише развијен на Охридском, Преспанском и Дојранском Језеру, као и поред великих река: Вардара, Црне Реке, Брегалнице и Јужне Мораве.

5 — РУДНО БОГАТСТВО

Јужна Србија је богата рудним благом. Још пре досељења, нашег народа у ове крајеве, копане су руде. За време наше старе српске државе, у доба Немањића, рударство је било развијено. Тада су на многим местима копане и прерађиване руде. Српски владари доводили су рударске мајсторе из друге земље — Сасе, ради унапређења рударства.

Између Приштине и Врања био је тада чувени рудник Ново Брдо. Ту се копала златна, сребрна, оловна и гвоздена руда. Тада је први пут кован српски новац (краљ Урош). Руде су копане још и код Кратова и Злетова и на Осоговским Планинама. Рудник гвожђа био је на Власини.

За време Турака рударство је изумирало тако да је 1912 године било само 4 рудника. Данас има 12 рударских предузећа. То је почетак. Рудно богатство је толико да ће их временом бити још више.

Данас имамо ове руднике:

Каменог угља код Рождена на десној обали Црне Реке испод Кожуфа (ту има и бакра), Битоља, Скопља (рудник Нерези и рудник Катланово), Тетова, Криве Паланке, Куманова и на Косову код Приштине.

Магнезита у Голешу на Косову.

Олова у Мосуљу под планином Стрешером.

Олова и цинка у Злетову.

Хрома (гвоздене руде која не рђа) у руднику Љуботену под Шар Планином код Тетова, Језерину и Хромовини у Срезу неродимском, Лојану код Куманова.

Гвоздене, бакарне и златне руде код Радовишта.

Злата код Слишана у Срезу јабланичком.

Сумпора у Косоврату код Дебра.

Мермера (белог камена) на Плетвару код Прилепа. Овај се мермер може да упореди са најлепшим мермерима света.

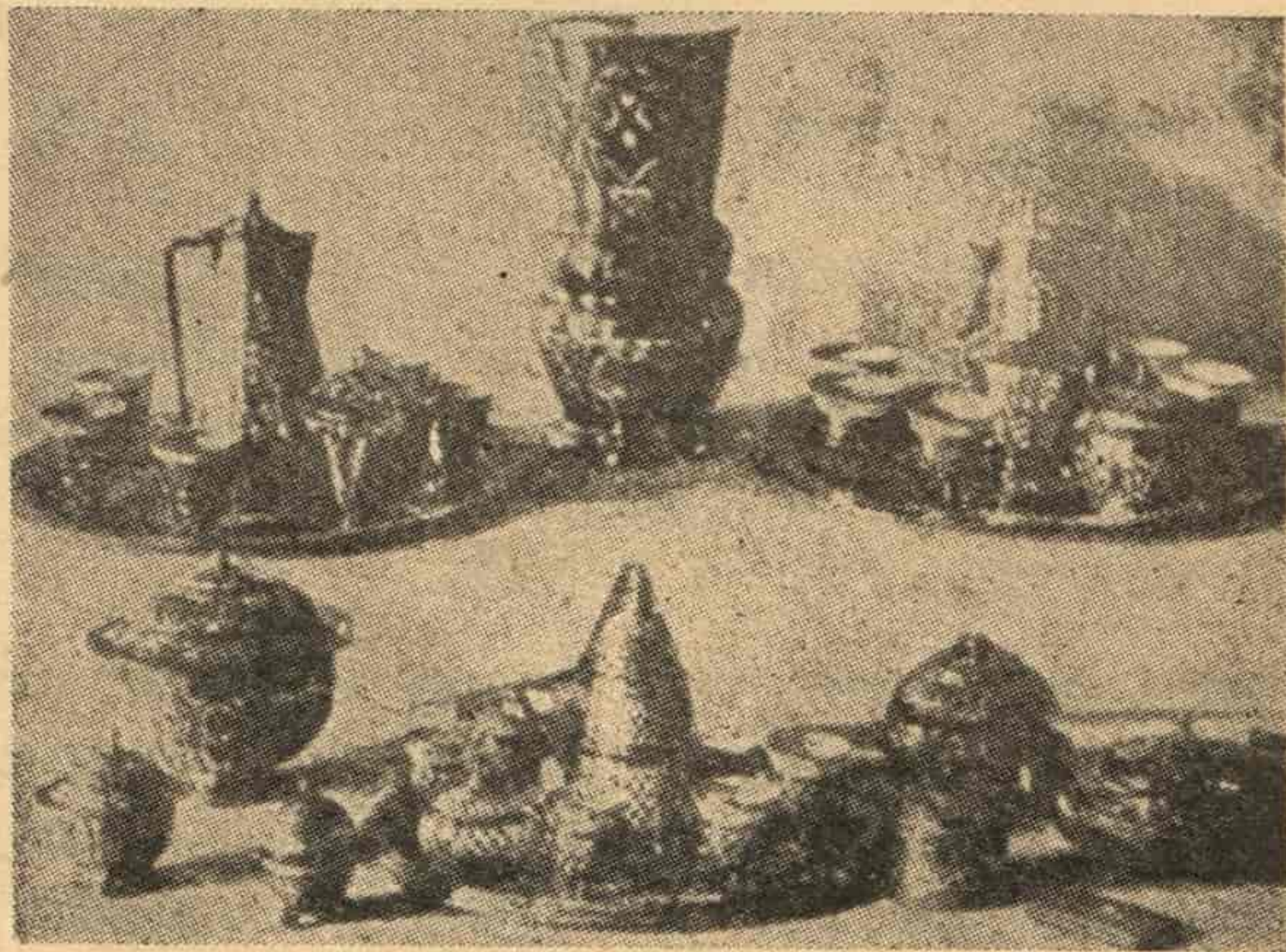
Преглед. Богатство Јужне Србије: земљорадња, индустријско биље, повртарски усеви, сточно-кормно биље; воћарство и виноградарство; шумарство; риболов; рудно богатство.

6 — ТРГОВИНА, ЗАНАТСТВО, ДОМАЋА РАДИНОСТ, ИНДУСТРИЈА И ПЕЧАЛБАРСТВО

Трговина. — Јужна Србија има неколико старих градова који су кроз сва времена били богата тржишта. Тргује се производима краја. Ту долази трговина земљорадничким производима, стоком и сточним производима. Гото-

во сва већа места су трговачки жива. Нарочито се могу истаћи: Скопље, Лесковац, Врање, Куманово, Тетово, Штип, Велес, Приштина, Бевђелија, Прилеп, Битољ и друга.

Занатство. — Занатство је развијено у Јужној Србији. У њој, поред заната којих има у свима крајевима, има неколико заната који су изумрли или којих и није било у другим крајевима наше земље. Тако је чувен кујунцијски занат, нарочито у Призрену и Приштини. Кујунције израђују од злата и сребра врло лепе ствари.

Кујунцијске израђевине

Чувени су дрворезбари (дуборесци) или копаничари, као и иконописци, из Дебра и Галичника. Копаничари прерађују тврдо орахово дрво, те копајући у њему везу читаве догађаје, нарочито из црквене историје.

Домаћа радиност. — Поред ових ретких заната чувена је и женска ручна домаћа ради-

ност. Поред сукна, ћилимова и платна (нарочито призренско платно) чувени су јужносрбијански везови којима се украшавају кошуље,

Косовска ношња

хаљине и др. Тих везова има неколико: косовски, мориховски, вез Скопске Црне Горе и други. То су ванредно богати и леви везови по свиленој, платненој и вуненој материји.

Овим везовима, и кројем хаљина, створена је чувена јужносрбијанска народна ношња. Она је различита те имамо: мориховску, сми-

љевску, битољско-прилепску, ношњу Скопске Црне Горе, галичанску, косовску — сву у сре-

Женска ношња

брном везу — тетовску, кумановску, ношњу Горње Мораве и др.

Поменути занати, кујунџијски и копаничарски, као и везилачки жена, нису нови, већ су они постојали пре много векова. Тако су чувени иконостаси неких цркава и манастира израђених у прошлости од Дебараца и Галичанаца.

Из околине Власотинца, Дебра, Галичника и Гостивара чувени су зидарски мајстори.

Индустрија. — Сем у Лесковцу, граду предкумановске Србије, индустрија није у јакој мери развијена у местима Јужне Србије. Она је тек у развоју. Важна индустријска места, поред Лесковца, јесу: Скопље, Битољ, Куманово, Велес. У близини Лесковца, у селу Вуч-

ју и варошици Грделици, постоје фабрике штофова. У Скопљу има фабрика штофа, чарапа, сапуна, за прераду мака, за конзервусање воћа и поврћа. У близини Скопља је фабрика цемента. Код Битоља је фабрика штофова. У Ђевђелији је свилара. У местима житарских крајева, као у Лесковцу, Куманову, Скопљу, Битољу, има парних и електричних млинова.

Од већих електричних централа треба навести Хидроцентралу града Скопља на реци Трески. Сама централа налази се у романтичној клисури. Та је централа највеће предузеће ове врсте у Јужној Србији.

У Јужној Србији има већих радионица и фабрика:

за прерађивање животних намирница	55
електричних централа	27
текстилних творница	18
хемијских предузећа	11
керамике	9
металних израђевина	6
коже и крзна	3
прераду дрвета	3
прераду камена	1.

Печалбарство. — Земљиште Јужне Србије није свуда плодно. Има крајева (с десне стране Вардара) где оно не пружа могућност исхране. У тим крајевима народ је доста сиромашан, јер нема много земље за обраду. Због тога многи одлазе у друге крајеве, па и у друге земље, у зараду, у печалбу. Тежак је живот тих печалбара.

ГЛИГОР У ПЕЧАЛБИ

— Милан Шантић —

Отац се болестан из печалбе вратио. Пошто је потрошен уштеђени новац, мора и син Глигор да иде у печалбу.

У кући су настали тешки дани. Сада је дошао ред на Глигора. Оцу се кидало срце од бола и при самој помисли да и његов синчић мора кренути његовим трагом. Он мора поднети све оне муке које је и сам поднео. Он мора подизати терет на скелама и на својим слабачким плећима носити циглу и креч. И она најстрашнија мисао га је мучила, да може, не дао Бог, пострадали као што је и он пострадао. Али живети се мора.

Једнога пролећног јутра, када је шума почела да зелени, а снегови копне и горски потоци бујају, укућани су испратили Глигора у печалбу. Кренуо је са двојицом другова. Права је то жалост била. Три малишана, који су до јуче скакутали по пропланцима, три другара, неука и незнана, кренула су у свет са великим бригаама и великим дужностима. Сва тројица морали су да замене своје старије.

Кренули су у свет без песме, али и без суза. Само им се туга била савила око срца. Нешто их је почело да дави кад су одмицали сеоском стазом и удаљивали се од села. Глигору је пред очима једнако била очева слика. Чинило му се да једнако за њим неко понавља оне речи што му их каза при растанку:

— Са здрављем, сине! Добар да будеш!...

Тек сутрадан мали путници стигли су у Скопље. Ту су се распитали како ће даље допрети до Београда. Сад су они били први пут у туђини, у далеком и непознатом свету, први пут остављени сами себи. Видели су многе нове ствари, видели неке чудне људе, видели огромне куће, али они се ничему нису чудили, имајући увек пред собом одређени циљ. За њих напора није било, ничега

се нису плашили и били спремни да поднесу сваку невољу.

То је био њихов пут у живот.

Од Скопља до Београда путовали су пуних шеснаест часова. Опхрван сном, дремао је Глигор на тврдој клупи треће класе особног воза, заједно са двојицом својих другова, када је кондуктер прошао кроз вагон и викнуо:

— Београд!... Прелаз за Загреб и Суботицу!...

Малишани су се тргли, покупили своје торбе од сељачког сукна, у којима сем мало сира и јечменице ничега више није било, па изишли из вагона. Још није било честито ни свануло. Са осталим путницима и они су кренули ка излазу. На великом тргу пред станицом они су стајали добрих пола часа и нису знали на коју ће страну да крену. Тек у неко доба угледали су једног чистача ципела и он их је упутио некуда у Јатаган Малу.

Пуних петнаест дана Глигор се мучио и потуцао по Београду. То су били најстрашнији и најтежи дани у његовом животу. Туга за родним крајем и очинским домом раздирала му је груди, давила га и натеривала му сузе на очи. Али таква је судбина свих печалбара. Њихов живот није песма, он је пун тегоба и бола.

Глигор и његови другови брзо су се снашли. После петнаест дана они су познавали све престоничке улице, имали су корпе и у корпама носили кикирики. Постали су прави трговци. Зарађују и посао им добро иде. Глигор је већ неколико пута послао оцу новац. Остаће он у Београду још десетак година, а када уштеди много новаца поћи ће у село да подигне нову кућу, да прикупи земље и да се никад више не врати на београдску калдрму.

Али о томе је рано да се говори. Глигор још дуго и дуго мора да се мучи. Само оно што је било најтеже, хвала Богу, прошло је. Већ се навикао на туђину као

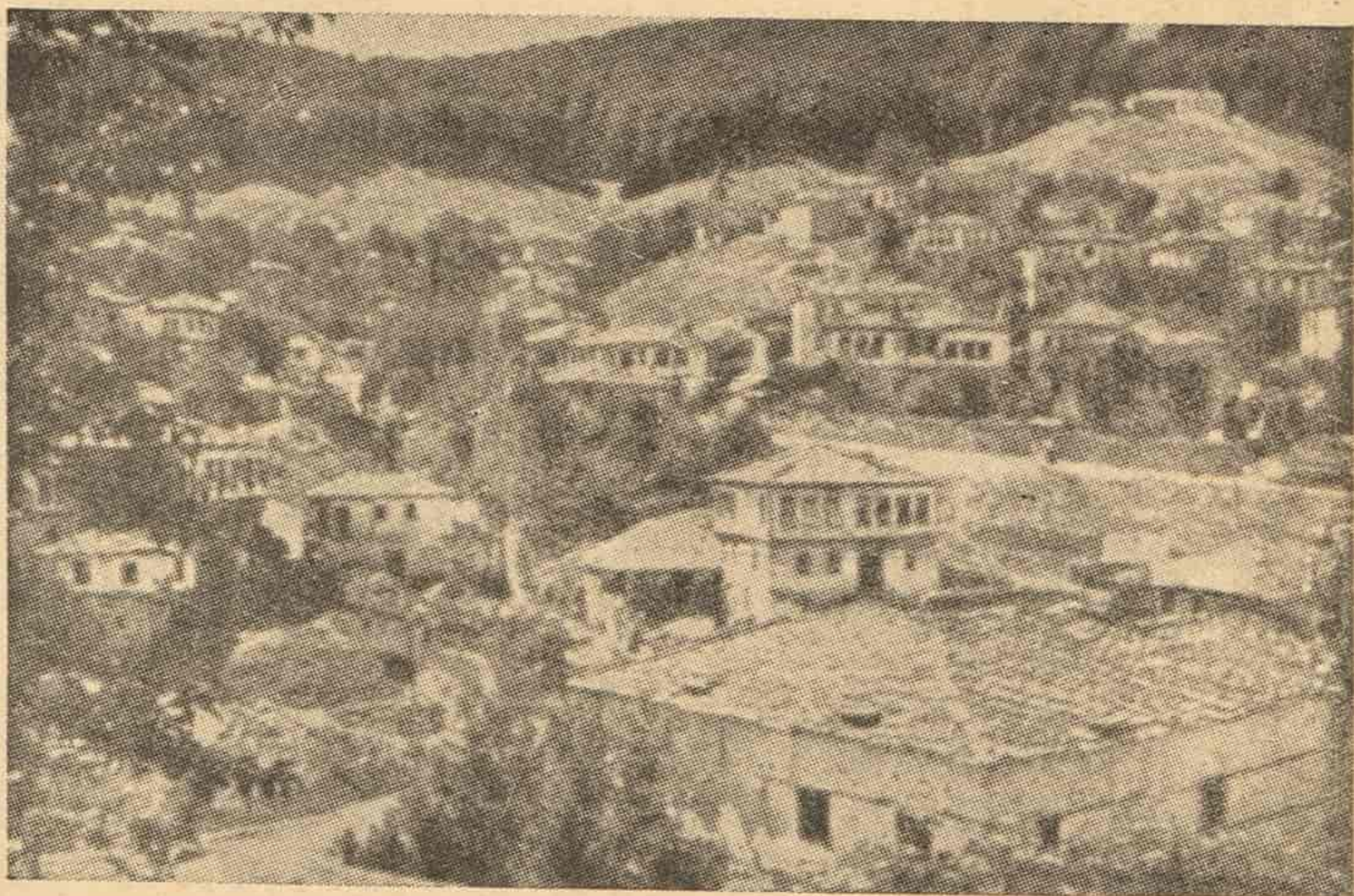
и остали, старији печалбари. Само понекад, у хладне зимске ноћи, када се доцкан врати у своју собицу на Чубури, можете га чути како са својим друговима, који се окупе око фурунчета у коме тиња жар, тихо певуши стару печалбарску песму:

Кој' спомнал туђа туђина,
Туђина туга голема,
Дај, Баже, рај да не види...

Јатаган Мала, Чубура — име два краја у Београду. Фурунче — пећ. Спомнал — споменуо.

VIII ЛЕКОВИТА МЕСТА И МИНЕРАЛНЕ ВОДЕ

Лековита места имамо две врсте: ваздушна или климатска места и минералне бање.

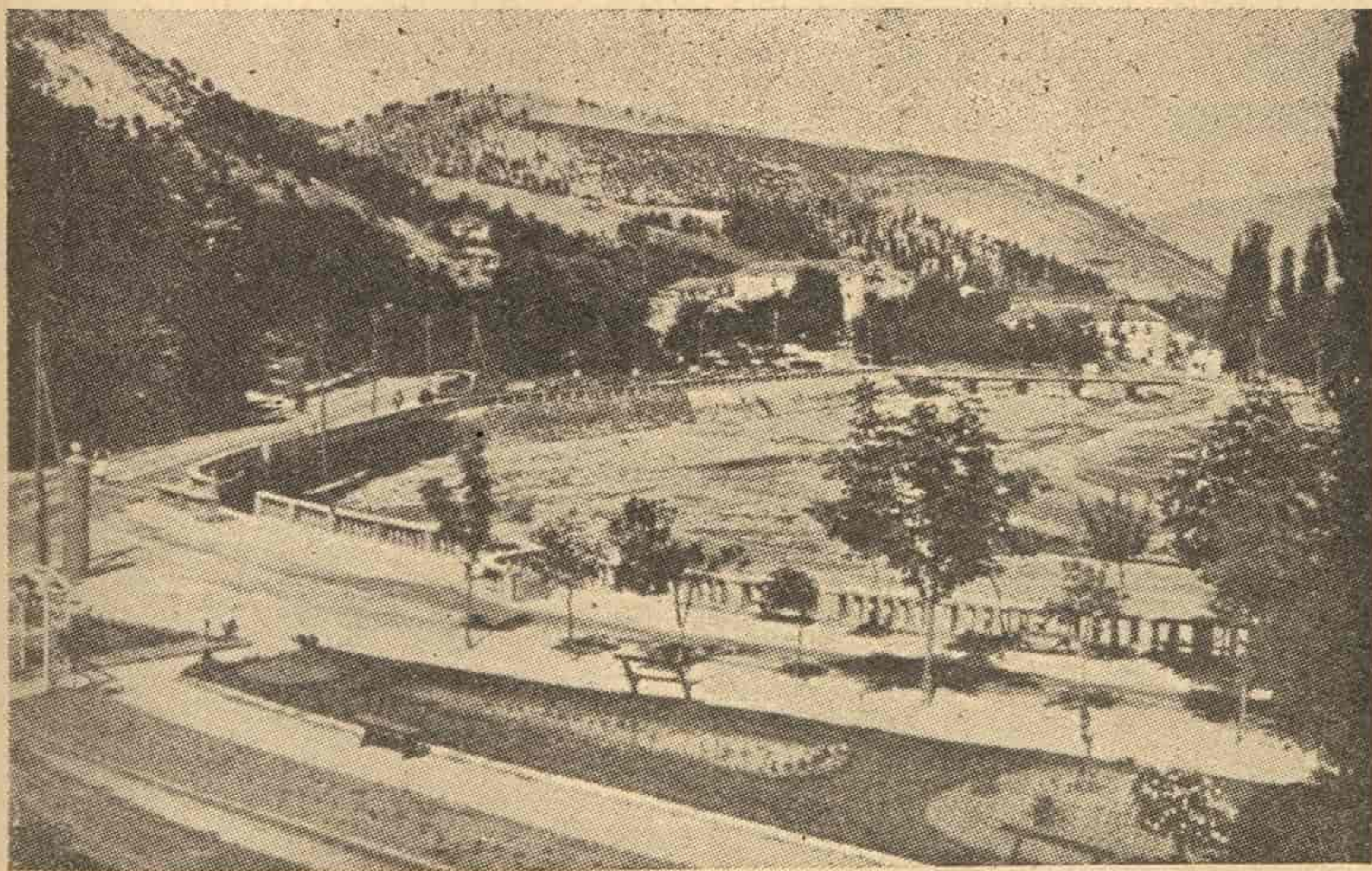
Крушево (планинско место)

Ваздушна или климатска места Јужна Србија има много. То су здрави планински крајеви који леже у шумовитим пределима, заклоњени од ветрова, са свежим и чистим ваздухом. Ова места посећују грудоболни болесници.

Позната климатска места јесу: Сурдулица, где постоји болница за лечење грудних болести; Крушево, Перистер код Битоља, Предејане, близу Владичиног Хана и друга.

Минералних бања има доста у Јужној Србији, само су у већини још неуређене.

Врањска Бања, близу Врања. То је лепо

Врањска Бања

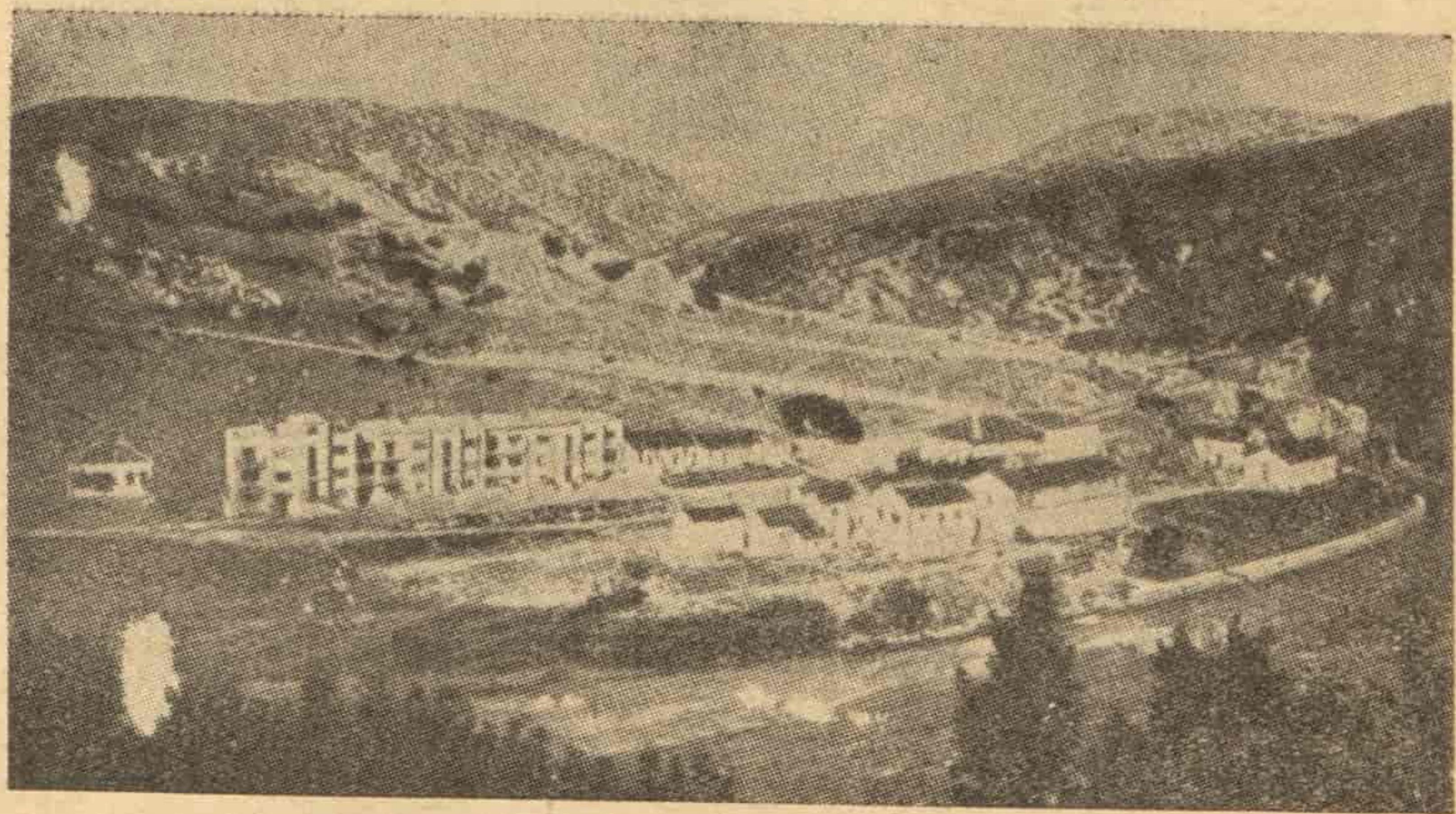
уређена бања Вардарске бановине. Вода ове бање извире из велике дубине те је врло топла (90°) тако да је то најтоплија бања. Њена је вода толико топла да се кромпир и јаје могу брзо скувати.

Вода је сумпоровита те лечи болести костију. Осим ове топле има и хладну киселу, гвожђевиту воду.

Сијаринска Бања близу варошице Медвеђе у Срезу јабланичком. То је стара бања, врло лековита али још неуређена. Лечи костобољу, а и стомачне болести. Налази се у шумовитом крају. Има топлу и хладну минералну воду.

Врањска и Сијаринска Бања припадају предкумановској Србији.

Катлановска Бања, 27 км, југоисточно од Скопља. Налази се у центру Јужне Србије. Лежи у лепој долини реке Пчиње, окружена пошумљеним брдима. Клима је здрава, ваздух планински, а летње вечери врло пријатне. Лечи од костобоље.

Катлановска Бања

На југу од Катлановске Бање налази се извор киселе воде. Ова је вода веома питка, здрава и лековита.

Дебарска Бања налази се у селу Бањишту, удаљеном од Дебра 5 км. Вода је сумпоровита и гвожђевита. Лечи костобољу и кожне болести. Клима је умерена, без магле и ветрова.

Косовратска Бања удаљена 10 км. од Дебра, у кланцу реке Радике. Главни извори избијају из стене са 45° топлоте. Лечи костобољу.

Негорачка Бања удаљена 4 км. од Ђевђе-лије. Лечи костобољу. Има и блатно купатило. Клима је жарка а често дувају ветрови вардарац и планинац.

Струмичка Бања у селу Бањском удаљеном од Струмице 10 км, на подножју планине Беласице. Вода је толико топла да се за 6 минути скува јаје. Лечи стомачне болести.

Штипска Бања удаљена 2 км. од Штипа. Има сумпоровиту воду. Лечи костобољу и органе за дисање.

Кочанска Бања у селу Бањи, удаљеном од Кочана 9 км. Има топлу сумпоровиту воду. Лечи костобољу.

Пројевска Бања удаљена од Куманова 4 км. Лечи костобољу. Има и киселу воду.

Клокотска Бања близу Гњилана. Има три извора од којих један киселе воде. Лечи костобољу.

Тетовска Бања испод брда Хисара. Лечи ране и кожне болести.

Милошева Бања удаљена 8 км. од Приштине. Име је добила по Милошу Обилићу. Њена вода се употребљава за пиће. Лечи од шећерне а и од кожних болести.

Поред ових минералних бања Јужна Србија има још око 40 минералних извора у разним местима.

Преглед. Лековита места и минералне воде:

Климатска места: Сурдулица, Крушево, Перистер код Битоља, Предејане и друга.

Минералне бање: Врањска, Сијаринска, Катлановска, Дебарска, Косовратска, Негорачка, Струмичка, Штипска, Кочанска, Проревска, Катлановска, Тетовска и Милошева Бања.

IX ИСТОРИЈСКА МЕСТА

Јужна Србија је пуна историјских споменика и знатних места. У њој је почело ширење хришћанства, у њој је владала династија Немањића, у њој су вођене борбе за ослобођење и уједињење. Наши владари имали су у њој своје престонице, подизали манастире, тврђаве, а на њеном земљишту вођене су највеће битке.

1. — **Из доба ширења хришћанства.** — Из овог доба знатно је место **Охрид** са околином. Одатле су ученици Ђирила и Методија почели ширити Христову науку.

2. — **Из доба Немањића.** — Из њиховог доба имамо много знатних места и историјских споменика. Најзнатнији владар ове династије је цар Душан. Он је славом прогласио ове крајеве. Његова престоница била је у Скопљу, а и Призрену. У Скопљу је извршено крунисање краља Душана царском круном.

„Вардар-водо- што Скопље умиваш,
 Да ли и сад стару славу сниваш?
 Једно име беше сунце дана
 — Сећаш ли се Силнога Душана?“

Д. Ј. Филиповић

КРУНИСАЊЕ ЦАРА ДУШАНА

— Милорад П. Петровић —

Испраћају се књиге на све четири стране
 Царства пространога. И свако јутро и вече
 Одлазе верне слуге и хитре скоротече
 И носе књиге нове. То самодржац зове:
 Велможе и властеле, владике и монахе,
 У град престони Скопље, где ће се
 У слављу пуном венчати царском круном.

И ево седам дана како се Скопље кити
 Најлепшом китом царства што ће је игда бити:
 Народом са свих страна, народом царства моћног,
 Ту су: велможе и властела, владике и монаси,
 И серби и отроци, убоги и сиромаси.
 И жене, и старе, и младе, и с њима њина чеда.
 Дошо је народ цео да славље царско гледа
 И да поздраву цара љубављу чистом, пуном,
 Цара са царском круном.

Свануо дан радости, Христово Васкресење,
 Свршене молитве, свршено бдење,
 Свечана служба поче и свих дванаест звона
 Са цркве светога Спаса грмнуше громогласно,
 А из царскога двора писнуше борије јасно.
 Цар се у цркву крете с царицом и сином милим,
 С њим поносно ступа силног господства кита,
 Велможе, и властела, и друга царска свита,

За њима штитоноше, млади ко капља росе,
 Штитове цара светлог и царске свите носе,
 Па онда копљаници и оклопника чете,
 За њима оци свети, певају песме свете.
 И док са царског двора јечи борија писка
 И док раздрагани народ са свих се страна тиска
 Да види светлог цара, царицу и сина њина,
 Свечано и полако, стопу по стопу ближе,
 Свечани поход пред храм светога Спаса стиже,
 На знак царев песме и звона сташе.
 А цар прозбори благо: „Законе вере наше
 Почитоваху ми преци, тако нек буде и сада!“
 А из велелепног престоног царскога храма
 Брујаху похвале Богу, молитве са песмама.
 Патријарх са владичанством са дванаест царства

страна

Пред цара, и царицу, и царевића сиђе
 И покропи им чела водицом са Јордана;
 И они целиваху њихове деснице свете.
 И на знак патријарха свечани поход се крете,
 И опет грмнуше звона и песме милогласне,
 И царско лице крете и уђе у храм свети,
 У царске столове златне.
 И отстојаше пуну свечану службу сѣту
 А кад се служба сврши, цар из свога стола сиђе,
 Са царицом и сином дверима светим приђе.
 Патријарх с трпезе часне круну и венац скиде,
 Знакове царске цару на царско чело стави,
 Па онда царици, потом и њину сину милом,
 О огрну их царским знацима и порфиром
 И помаза им чело јелејем-светим миром.
 Благодарене наста и песме милогласне,
 Грмнуше дванаест звона, писнуше борије јасне,
 Дворјани у тај пар
 Јавише народу целом: „Крунисао се цар!“

Заталаса се маса народа радости пуног
 И поче срдачна песма. Утом се цар појави
 Са жезлом и порфиром, венцем и круном на глави,
 Са царицом и царевићем и сјајном царском свитом,
 А раздрагани народ узе рупцима да маше,
 Уз громогласни узвик: „Живео цару мили!
 Живело царство наше!“

А све је било тако свечано онога дана,
 И сама зрака Божја, небо и земља цела,
 Песма, народ и војска свечано нагиздана,
 У нове оклопе, и стајаћа руха, и одела.

На цару порфира царска, порфира златоткана,
 И мач исто од злата, чизме од сахтијана,
 И лака душанка од тамне црвене свиле са куном,
 И на њој златна пуцад са царским грбом и круном,
 Царица са сином милим у свили венецичкој,
 Велможе и властела у тешкој кадифи, и чоси,
 И калпацима лаким, и лепи пажеви млади
 У белој кудравој коси.

И седам дана беше царска трпеза пуна,
 И купе, и кондири, и све од злата чаше,
 А весеље је текло бурно и непрекидно,
 Уз поклик народа верног: „Живео цару мили!
 Живела царска круна! Живело царство наше!“

ЦАРСКОМ СКОПЉУ

— Живадин М. Стевановић —

Кроз столећа време срушило те није
 Ни ропство мрачно ни тиранске хорде,
 О бедеме твоје хучни Вардар бије
 И химну ту пева твоје славе горде.

Векове ће многе црн заборав скрити
 Али прошлост твоја велика и часна

С' нама и у нама вечито ће бити
Светла као звезда никад неугасна.

Наше драго Скопље, крај хучна Вардара,
Нова надо, славо из минулих дана,
Ти ћеш опет свога дочекати Цара
Као што си негда силнога Душана.

ПРИЗРЕН

— Др. Александар Белић —

Ово необично место по положају, испод Шаре, а на великом путу ка Јадранском Мору изабрао је цар Душан за своју мирну и тиху престоницу. Велика државничка дела он је, у сјају и у шуму, прокламовао у Скопљу, а у Призрену је дизао свој двор и манастир. У томе манастиру св. Архангела Михаила — он је и сам сахрањен. Успомена на то сачувала нам се у старим хроникама и летописима, јер је царева задужбина, некад славна и богата, претворена у рпу камења, а царев прах развео је ветар на све четири стране.

Па ипак никад можда није нам умни цар био ближи, није нам био сроднији него у овим временима.

Цара Душана запамтио је наш народ по слави и сјају, по његову царству и снази српске државе у то време; он је увек био понос нашег народа и живи потстицај за нову снагу и велика дела. Али народна машта, тако богата и тако силна, није искитила овог нашег великана оним сјајним украсима којим је на хиљаду начина китила своје љубимце.

Цео рад цара Душана могао је изгледати тадашњем друштву нејасан, а народу чак и загонетан. Зашто српски цар да жели да постане цар Срба и Грка, зашто да ломи и своју и народну снагу о грчке тврђаве.

И будућност је показала да је план Душанов био заиста велики и достојан великих жртава.

И тек сада, после неколико векова, његов је план остварен.

Ето зашто су у овим данима народног искушења и нове славе српског генија, српски погледи били управљени према Призрену и Шари, а преко њих далеко у прошлост, тражећи велики дух цара Срба и Грка. И он се појавио са Шаре и стао на чело храброј војсци пут Солуна и Цариграда.

КОСОВО ПОЉЕ

Једно од најзначајнијих историјских места јесте Косово Поље. Ту је на Видов-дан 28 (15) јуна 1389 год. била велика битка између наше и турске војске, у којој су погинула два владара: српски кнез Лазар и турски цар Мурат.

ПОЛАЗАК НА КОСОВО

— Народна песма —

Кад ујутру јутро освануло,
и градска се отворише врата,
тад ишета царица Милица,
она стаде граду код капије,
ал' ето ти војске на алаје:
све коњици под бојним копљима,
пред њима је Бошко Југовићу
на алату вас у чистом злату,
крсташ га је барјак поклопио,
побратиме, до коња алата;
на барјаку од злата јабука,
из јабуке од злата крстови,
од крстова златне ките висе,
те куцкају Бошка по плећима.

Примиче се царица Милица,
 па ухвати за узду алата,
 руке склопи брату око врата,
 па му поче тихо говорити:
 „О мој брате, Бошко Југовићу!
 Цар је тебе мени поклонио,
 да не идеш на бој на Косово,
 и теби је благослов казао,
 да даш барјак коме теби драго,
 да останеш са мном у Крушевцу,
 да имадем брата од заклетве.“

Ал' говори Бошко Југовићу:
 „Иди сестро, на бијелу кулу;
 а ја ти се не бих повратио,
 ни из руке крсташ барјак дао,
 да ми царе поклони Крушевац;
 да ми рече дружина остала:
 Гле страшљивца Бошка Југовића!
 он не смједо поћи у Косово
 за крст часни крвцу прољевати
 и за своју вјеру умријети.“

Па поћера коња на капију.

ТРИ ЈУНАКА

— Народна песма —

„Који оно добар јунак бјеше,
 Што једанпут бритком сабљом мане
 Бритком сабљом и десницом руком
 Пак двадесет отсијече глава?“

— „Оно јесте Бановић Страхиња.“

„Који оно добар јунак бјеше,
Што два и два на копље набија,
Преко себе у Ситницу тура?“

— „Оно јесте Срђа Злопоглеђа.“

„Који оно добар јунак бјеше,
На алату коњу великоме,
Са крсташем у руди барјаком,
Што сагони Турке у буљукe
И нагони на воду Ситницу?“

— „Оно јесте Бошко Југовићу.“

ЈУГОВИЋИ

— Драгољуб Ј. Филиповић —

Девет белих повише се пера,
Девет белих копља коштуница
Спустише се кад Југ Богдан крете.
Смрт на поље замагљено слете;
Крвљу плину и Лаб и Ситница.

Јер захвати Чечан до Звечана,
Косово се у крв људску пови.
А кроз лелек дубок глас се чује;
Стари Јуже то пољем кликује:
„За мноm, децо, моји соколови!“

Они бледи ко звезде јовањске,
Послушаше оца без уздаха
И мачеве љуте повадише,
Девет муња у једну се слише;
Смрт полете, на рез јој узјаха.

Тама зави . . . Заурлаше вуци,
 То Бајазит с Анаолом паде.
 Црне пољем залајаше ђорде . . .
 А кад двије прохујаше хорде
 — Југовића у крви нестаде . . .

СВЕТЕ ЖРТВЕ

— Љубомир П. Ненадовић —

И преби се сабља бритка, и златна се круна смрви,
 и сврши се страшна битка, и потону све у крви.

Мртва леже цара оба, лежи барјак до барјака, ле-
 жи јунак до јунака, небо озго свод је гроба. Колико је
 поље равно — нигде живе душе нема, притисла га мртва
 тела, што падоше овде славно.

И тамна се ноћца спусти, те покровом црним покри
 и у скуте своје уви сав предео овај пусти. Кроз тишину
 мртву ову, кроз тишину страшну ову, један топот иде
 ближе докле наред поља стиже: — јунак један коња
 јаше; наред поља тужно стаде, око себе гледа јаде,
 гледа пропаст славе наше: поломљена бојна копља, по-
 гажено златно рухо, изломљене људске груди, исечене
 десне руке.

Писну јунак као гуја, јуначко му срце пуче па из
 гласа он јауче: „Авај мене до зла Бога, авај мене несрећ-
 нога. Све је, све је овде пало што јуначки живет знало.“

КОСОВКА ДЕВОЈКА

— Драгољуб Ј. Филиповић —

Лепа ко сан Равијојле виле,
 Чедна као звезда са истока,
 Бледа ко вез покрова од свиле,
 Сетна као мирис босиока,
 С венцем туге испод три увојка

— Пољем ходи Косовка девојка.
 Кондир носи и прелива мртве,
 Тражи млада заручника свога.
 Сузом кваси по Косову жртве,
 Сваког жали као рођенога.
 Ветар душе, сахне крви врело,
 Црна земља почиње опело...

Косовка девојка

Клекну млада... Плину месечина...
 Са Голеша чудни сјај се осу,
 Прах завеја посмртничких чина.
 Бледи месец целива јој косу.
 И те ноћи, на Лабу крај моста,
 Тужна врба света сеја поста...

ЈУГОВИЋА МАЈКА

— Драгољуб Ј. Филиповић —

Ноћ је мркла... Кобно шуме гране
 Јабланова крај реке Расине.

Град Крушевац црна туга скрила.
 Бура бесни, куле потхватила,
 С вриском муња у понору гине,
 А гром стравно у дубини рида.
 Срце пара Југовића мајке.
 Око ње су девет снаха мили',
 Тужни су их снови походили:
 Врани коњи из ресавске бајке . . .
 Бледе . . . Жижак у кандилу трне;
 Бошков Ненад у колевци јеца,
 А на двору све страшније вије.
 Урла бура . . . Пљуском дажда лије.
 На бедему седи стражар клеца.
 Нема гласа. А ваздан су јуче
 Пут Косова одлетали врани.
 Тутњи . . . Стара Југовићка клечи,
 У срцу јој сузе место речи.
 Ноћ . . . Кроз вечност језде црни дани . . .

НОЋ НА КОСОВУ

— Милорад П. Петровић —

Кад ноћ успава и земљу и људе,
 И кад све заћути — без јаве и крика —
 Косовске се сени из гробова буде
 И бденишу тако до зорина цика.

И док ноћ трепери — мирна, непрозирна,
 Грачаница црна светлошћу се жари,
 Сводовима светим мирише измирна,
 А у цркву клече мученици стари.

Пред свима је Лаза, а до Лазе кнеза
 Стари Југ са девет саломљених крила,
 А за њима редом витез до витеза,
 А над свима тужи Косовкиња вила.

У томе на цркви отворе се врата,
 А у цркву ступа Косовка девојка,
 С кондиром у руци од сувога злата,
 И престане намах тужна жалопојка.

Сваке ноћи она тако кондир носи
 Да запоји вином косовске јунаке,
 Закићена рујним божуром у коси,
 А на сваком листу капља крви млаке.

Прво приђе кнезу, затим Југу седом,
 И док мученици поникнути ником
 Ћуте, — а она их причешћује редом
 Док сви не ишчезну са зориним циком.

ДАНАС НА КОСОВУ

— Тихомир Ђорђевић —

Ко данас, после више од пет стотина година прође Косовом, чуће од мештана још увек живо предање о великом видовданском догађају на њему. Они ће му показати силно надгробно камење под којим су Срби сахрањени. На једном брежуљку показаће једну камену кућицу, где су два гроба, које чува дервиш, и прича да су то гробови Гази-Синана, великог везира и његова слуге, погинулих од руке Милоша Обилића. Око куће је хиљадама гробова од Турака, за које такође веле да их је Милош побио. Нешто даље је тулбе, подигнуто на месту где је Мурат погинуо. Још даље је брежуљак на коме има највише турских гробова. То је место најљућега боја. Предање народно иде још даље и за свако место на Косову везује по какву успомену из косовског боја. И реке, и вароши, и села на Косову, и планине око Косова, сви имају своју приповест. Чак и црвени божур, који на Косову обилато цвета, кажу да је црвен од крви српских војника који су ту пали.

ПРИЛЕП

У Прилепу је била престоница Краљевића Марка, великог српског јунака, заштитника слабих и нејаких.

„Шар Планина, мајко од старина,
Сећаш ли се гојена Шарина?
Сећаш ли се ко на њему беше
Мрк и мрачан као горе твоје?
У стењу му и сад стопе стоје;
Виле песмом име му разнесе.
Кад год јекне песма слободарка,
— Тутњи име Краљевића Марка...“

Д. Ј. Филиповић

МАРКО КРАЉЕВИЋ

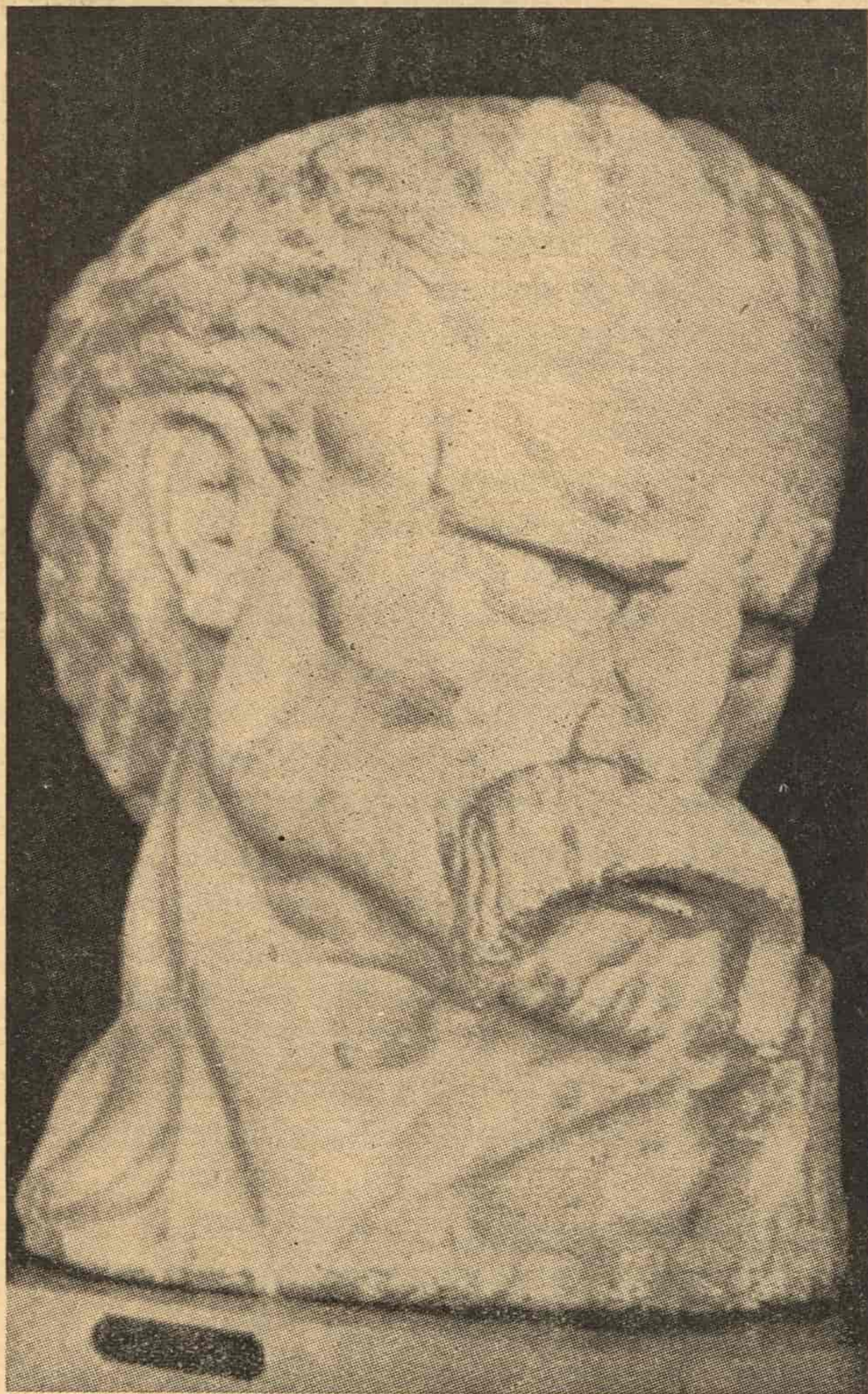
— Срета Ј. Стојковић —

Прослављени народни јунак Краљевић Марко, познат је у историји као српски краљ Марко, који је владао у земљама јужно од Шар Планине. Краљевина му је допала у наслеђе после очеве смрти, а владао је у њој двадесет и три године, од 1371 до 1394, те је тако за пет година надживео косовску битку. Престоница му је била у граду Прилепу.

Марко је најстарији син српскога краља Вукашина и краљице Јелене, коју народ у песмама зове Јевросимом. Имао је сестре и три брата. Марко је своје детињство провео у краљевском двору очеву заједно с братом Андријом, с којим је изучио „ситне књиге.“

Марков је учитељ био неки поп Недељко. Он га је учио и спремао да буде краљ и замени оца, али Марко то није волео. Једном је учитељ говорио Марку да су краљеви и цареви после Бога први на свету, но Марко

то предругојачи и рекне да је сиротиња после Бога прва на свету. Другом приликом рекао му је учитељ да

Иван Мештровић: Краљевић Марко

Бога ваља љубити, а цара и краља поштовати, но Марко је то предругојачио и одговорио: да Бога ваља љубити,

честитог и праведног поштовати. Но учитељ се на ово наљути и тужи Марка код оца. Због тога Вукашин отера Марка од куће у планину код чобана, да тамо борави целу годину.

Необичан јунак Марко имао је и необичнога коња од мегдана, као и необичну бритку сабљу „ђорду“, каквих више није било у других јунака.

Маркове су врлине разноврсне и многобројне. Вагда је био готово да погине за част и образ, за истину и правду, за одбрану слабих и невољних.

Ђорда — сабља.

АМАНЕТ МАЈКЕ ЈЕВРОСИМЕ

— Милош Видаковић —

Благословив га, пољубив у чело
Рече му: „Пођи молитвама праћен,
Пођи и теши народ много паћен
Служећи правди усрдно и смело.

И добар буди, сине Марко, свима
Сироте брани, воли беспомоћне;
На збору суди, речи нек су моћне:
Ни по бабу свом ни по стричевима.“

Занесен тада намерама бујним
У свет се крену с кретом олујним,
На покор свима кавгама и злима.

И светлост славе у векове стече
Судећи право, како мајка рече:
Ни по свом бабу ни по стричевима.

3 — ЗОРА ОСЛОБОЂЕЊА

После косовског боја народ Јужне Србије потпао је под турску власт. То је било тешко доба. Али народ је веровао у своје ослобођење. Веровао и та га је вера спасла. Он је, истинна кроз тешку борбу, добио слободу.

В Е Р А

— Сима Пандуровић —

Треба веровати!

Вековима се причало о великој прошлости једног народа; и његове задужбине са својим мирним ставом, и камени орнаменти на њима са њиховим студеним изразом и жути пергаменти својим дахом, чували су спомен на ту прошлост.

И тако се створио жртвеник вере.

Вера је живела у простим, наивним и великим душама, и васкрсла у пуном сјају једног светлог дана као Бог, као чудо, и показала да је с вером могуће све: поново рођење, исцељење и срећа целог народа.

Треба веровати! Јер звезде судбине иду непознатим путевима, јер смо ми мали и земаљски, а вера је божанског порекла.

Орнамент — украс. Пергамент — хартија од коже.

БОРБЕ СРПСКИХ ЧЕТНИКА

Пре балканског рата водили су српски четници тешке борбе са турских насилницима. Тако се је у селу Четирцу код Куманова прва српска комитска чета сукобила са турском

војском. На Челопеку, код Куманова, била је чувена борба између српских комитских чета и турске војске. У Великој Хочи код Призрена, у једној арнаутској кули, погинуле су комитске војводе Саватије Милошевић и Лазар Кујунџић. По многим местима Јужне Србије вођене су четничке борбе ради заштите нашег живља и српског имена.

БОРБА НА ЧЕЛОПЕКУ

— Зарија Р. Поповић —

С Вардара стижу тужни гласи. Треба похитати у помоћ онамошњем српству.

И крену се чета од четрдесет другова, четрдесет осветника. Сву ноћ уочи Велике Суботе путовали су без умора, без одмора, те их зора затече с оне стране реке Пчиње.

Око подне стигоше у село Никуљане. Уђоше у једну српску кућу. Другове своје остави војвода Саватије Милошевић да се одмарају, а сам изиђе на узвишицу изнад куће. Напери доглед и осматраше околину. Али се најчешће враћаше на пут који води од Куманова. У један мах скиде доглед, брзо отрча својим друговима и викну: „На ноге! Ево војске!...“

За трен ока излетеше другови с пушкама на рукама. Четворицу посла војвода да хватају вис изнад Челопека. Остали полегоше по земљи. Ено турских коњаника већ близу, биће их две стотине. Коњаници гледају ону четворицу што трче, држећи да су други четници у селу, те да село опколе; а оно други четници хватају долину: час пружају се по земљи, час устајући и трчећи, докле не стигоше на онај вис.

Утом и пешадија турска стиже. Осу из пушака. На тај глас устадоше и Арнаути. По пољу, из оближњих

села арнаутских, стадоше се разлегати довикивања, затим пуцњи. Арнаути иду у помоћ војсци. Четници, заклоњени висом, још не пуцају. Кад им се приближише, војници и Арнаути, четници загрмеше. Алакнуше војници, јаукнуше Арнаути.

На другом крају виса појави се чича - Павле Младеновић са својих такође четрдесет другова. Чича - Павле ули нову храброст јуначним борцима. Сипају ватру из пушака, бацају бомбе — проређују редове непријатељске. Али их је много. Четници су опкољени.

Пред вече стиже за леђа Арнаутима војвода Ђорђе Скопљанче са својом четом. Бије Саватије, бије чича - Павле, бије Ђорђе. Пуцају плотуни... проламају бомбе... продире крик и дивља вика... а на махове се захори јуначка песма српска из витешких груди српских соколова. Падају војници, падају Арнаути — падају као снопље. А песма се српска разлеже по бојном пољу, застртом пушчаним димом.

И мрак се спушта. На бојишту се црне лешеве... јаучу рањеници. Два дана су затим војници на колима преносили рањенике, Арнаути сахрањивали мртве.

Од четника су тројица погинула, тројица су рањена. Са погинулих другова поскидаше реденике, узеше оружје и целовом опростише се с мртвима; рањенике узеше на леђа и понеше.

О овој славној победи српских четника, одмах те ноћи, рашчу се по оближњим селима. Арнаути се диве јунаштву српскоме и страхују, а Срби се поносе и радују.

Кад у зору четници стигоше у село, они уђоше у српску кућу и поздравише домаћина са: „Христос Васкрс!“ Домаћин их дочека весела лица и прихвати: „Ваистину Васкрс!... Срећна рана рањеници!“

КУЈУНЦИЋА МАЈКА

— Милосав Јелић —

Јуначка чета учитеља Лазара Кујунџића би, при-
мамљена од Арнаута на превару, опкољена у једну
кулу, код села Велике Хоче. Отпочела је очајна борба.
Кроз ноћ је одјекивало циктање пушака и тресак бомби.
Чета се није предавала. Један за другим четници су ги-
нули. Последњи је остао Лазар Кујунџић. Кад Арнаути
запалише кулу, и огањ обузе целу, погибе и Лазар Ку-
јунџић. То је било 24 маја 1905 године.

Зажари се небо од огњева
И руј зали брегове потпунце
Као жарко да замире сунце,
Брзометка врисну песмом гнева,
А шкргутом бомба кад полете
Устукнуше Арнаута чете.
Слаба снага бесу одолева,
Док не згоре усред жива жара
Чета мала Кујунџић - Лазара.

Тад из куле пред обесну хајку
Још гром задњи што војвода баци,
Па животни угаснуше зраци
И у вечну утонуше бајку.
Док у лицу храброг одметника
Познадоше војводу четника,
Доведоше Лазареву мајку,
Запиташе: „Казуј, кучко стара,
„Познајеш ли свог сина Лазара!“

Гледа мајка убијена сина,
А таласа срце у недрима
Као танко платно на једрима.
Гледа лице препланула крина,

А узлеће нежна душа тужна
 Као птица у крлеци сужна:
 Јер зна добро честита старина,
 Ако данас позна Кујунџића
 Изгореће жупа Сиринића.

Дићи ће се куле од пламена
 Да их виде у граду Цареву,
 Погубиће чељад Лазареву,
 Ископаће камен из камена
 И кад талас захуктали плине
 На домове питоме котлине,
 Усахнуће главе са рамена,
 Па прозбори грлу из дубина:
 „Не познајем овога Србина.“

Арнаути поникоше ником,
 Те говоре: „Кујунџића Стано,
 „То је твоје чедо однихано,
 „Што те зором позивало криком
 „На мајчине милосне уранке.
 „Оку твојем ружичне осванке
 „Својим ведрим свитало је ликом.“
 — „Знадем“, рече, „да овог хајдука
 „Није моја однихала рука.“

Мирна стоји Кујунџића Стана,
 А говоре чете Арнаута:
 „Ова глава болом ужаснута,
 „Ова усна крвљу покапана,
 „Очи јасне што се сјајем диче,
 „На твоју нам лепоту наличе:
 „Крв је твоја у лице уткана...“
 Диже мајка руке обадвије,
 Па прозбори: „То крв моја није!“

.
 Бежи мајка кроз потсмех пролећа
 Мутна ока и косе расуте,
 Кроз воћњаке и стазе засуте
 Снежним ињем од трешњева цвета.
 Док ивицом поља подмлађена
 Као црна госпа забрађена
 Иза ките висока дрвећа
 Не јави се вече из прикрајка.
 Онда паде Кујунџића мајка.

Земљи паде, тихим гласом цвили :
 „Дете моје, сузом нерошено,
 „Мој Лазаре, цвеће покошено,
 „Твојој мајци греси прости били:
 „Не одрече мајка себе ради,
 „Већ рад своје миле унучади
 „Да узлете на јуначки крили,
 „И рад нашег села питомога
 „И народа и твога и свога . . .“

4 — ОСЛОБОЂЕЊЕ ЈУЖНЕ СРБИЈЕ

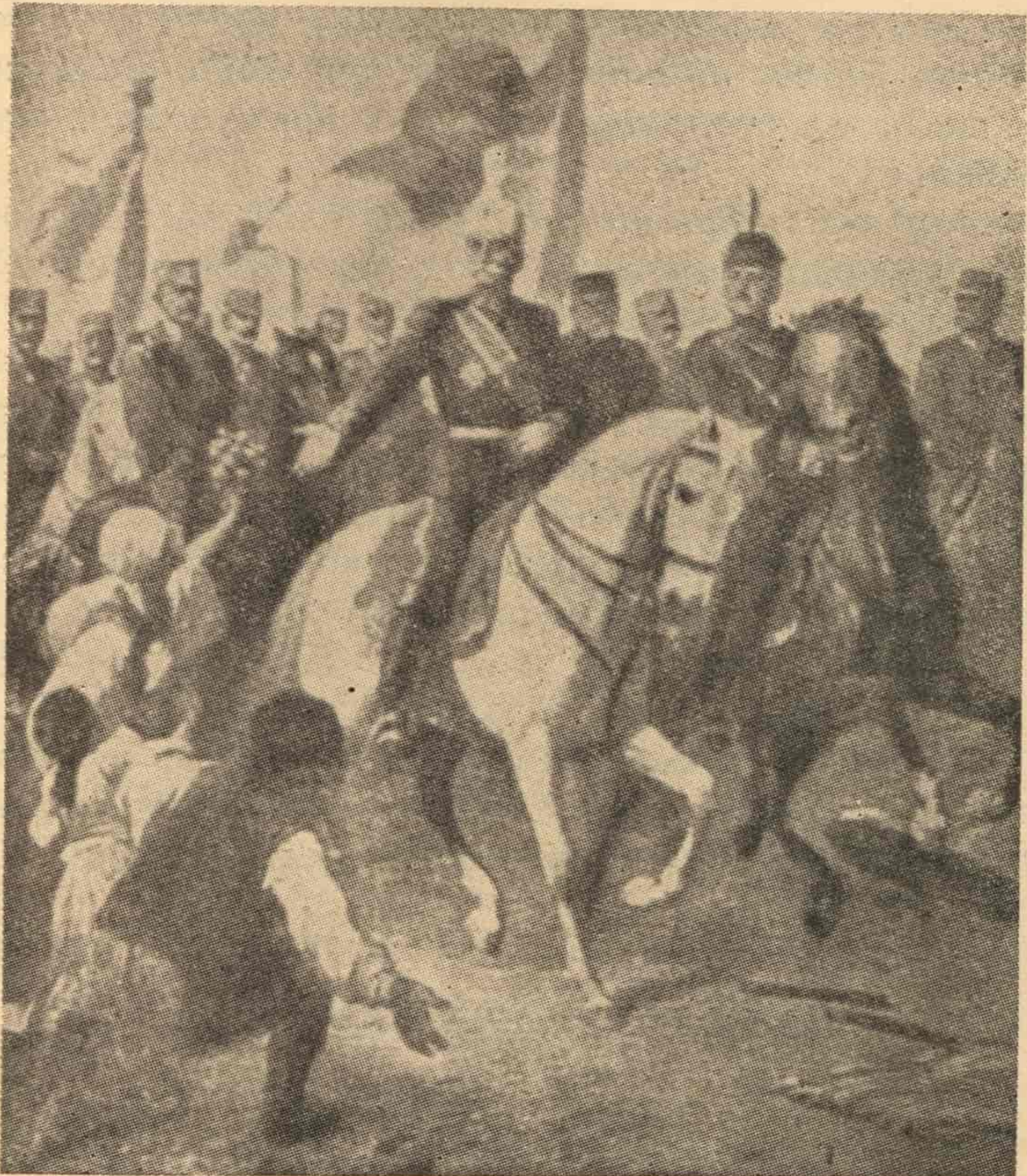
Године 1912 српска војска ослободила је од Турака сав наш народ од Врања до Ђевђе-лије.

Из борби тога ослобођења знатна су места: **Куманово** са **Младим Нагоричаном**, где је била главна битка између српске и турске војске и где је **Косово** освећено. У томе рату дошло је до великих борби на многим местима, а нарочито на **Бакарном Гумну** код **Прилепа** и **Облакову** код **Битоља**.

СРПСКА ТРУБА

— Драгиша Боричић —

Мрак је био давно пао кад ме, с једног брега, изненада запљусну снажни звук наше трубе. Сва ми душа плану радощу. Дуго су ове планине чекале ову трубу.

Ослободиоци

Вековима смо те чекали, трубо, да затрубиш овде. Ницице смо падали на гробље својих мртвих да се по-

молимо Богу за њих и за себе, да једног дана чујемо твој звук и запевамо химну слободе по свима нашим домовима и нашим гробовима.

Ко је тај трубач?

Не знам ти име, али си из наше домовине, трубачу!

Затруби!

Војниче, затруби!

Драга је ово земља, затруби! Није нам је нико поклонио. Трубо, одјекни, нека те чују наши изгинули, лакше ће им бити. Нека те чују наши мученици, утешићеш их.

Ако ови људи постану браћа, наша ће домовина бити уточиште свакоме. Ако не, ми волимо своју домовину, само нас ради.

Ми туђе нисмо освојили. У давно угашеним домовима потпирили смо ватру да угрејемо своје озебле руке и своје многобројне ране. Дуго смо били по црним гудурама, дуго нас је био студ и синџир.

Трубо, затруби и одјекни далеко. Ти не одјекујеш болом робова, но звуком слободе.

Трубачу, затруби!

Брате мој, хоћу дуго да слушам твоју трубу.

Затруби, трубачу, нек снажни звук наше трубе заниха све гране на нашим боровима и јелама и весело јави: да мученици славе дан наше победе.

НА БОЈИШТУ КОД КУМАНОВА

— Иво Ђипико —

Кад сам јутрос рано, три дана после славне битке, ступио на поље, што се простире од Табановца до Куманова, сијаше и гријаше јесење сунце као код мора. Цео простор, све до сурих планина, купао се у свежем благом ваздуху.

Био сам раздраган, узбуђен и горио сам од жеље, да унакрст прођем то наше благословено, осветничко место. О њему ће народно предање да прича као о другоме, не тужноме, већ веселоме победоносном Ко-сову.

Идем по стрњиштима, испрекрштаним и прегаженим људским и коњским стопама, што се, испреметане, дубоко утиснуше у влажну, сунцем грејану земљу. Даље, усред поља, стоје два човека са светлим ашовима у руци. Са стрепњом у души пожури...

Све чешће и чешће наилазим на густе грудобране и помишљам на наше јунаке. Ту су, не чекајући заповести, гледајући смрти у очи, прибрано, научено, гађали непрекидно и, гађајући, наступали...

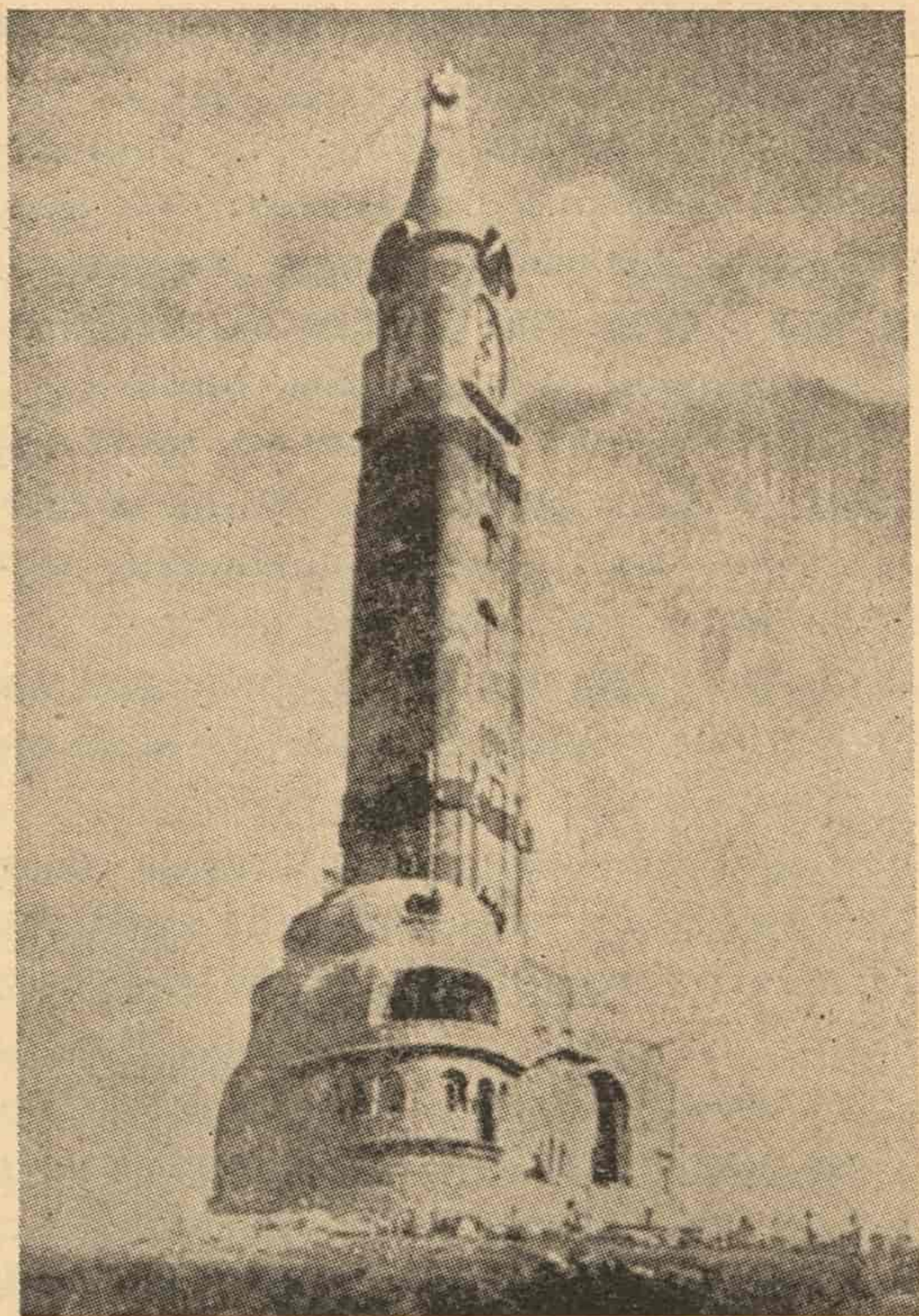
И нигде трага од крви! Сву врелу крв лакомо земља попи и киша испра. Сада се та земља на сунцу греје.

А даље, поред високе траве, што је лахор повија у светлости, вијуга бистра речица. И тамо се ашови у рукама војника одблескују на сунцу, и тамо даље сахрањују мртве...

Али одједном устукнух. Ено до саме воде, нека лешина. Одевена је у сиво одело: то је наш погинули војник! Грудни ми се стегоше као оловом заковане. Откуд он овде, међу турским лешинама? Биће да је, чинећи чуда од јунаштва, далеко задро у душманске редове... Лежи ничице на младој тек никлој пшеници, као да хтеде да последњи пут загрли земљу, за коју је живот дао. Али што је наднео главу над речицу и пустио руку у воду? Да није рањен, похитао води, да врелу крв са ране спере?... Да није осетио љуту жеђ и похитао да се, последњи пут, сит напије хладне воде?...

Гледајући га у сивом оделу, одвојена од својега јата, душом ми прође топли млаз љубави и жаљења.

Било је толиких благословених жртава, толико сло-
мљених снага!.. Али овај овде самац!

Споменик кумановским јунацима

Замишљам село са белим поређаним кућама, испод
кога у пољу, између високе траве, што је ветар лелуја,
тече света, хитра речица као ова овде. Са прага ње-
гове куће види се вода, а деца скоро свакога дана, ска-
чући преко њива и ливада, журе њој.

Али откада је он пошао на војску, деца, чувајући
стоку, ћутке и замишљено огледају се у бистрој води
и када се кући враћају, осврћу се наоколо, хоће ли

бата откуд да бане. . . . Бата се не враћа, а деца га са тугом у души једнако ишчекују . . . И док их мајка теши, питају: „Куда је отишао, те се тако дуго кући не враћа?“

Али бата неће више доћи, и деца неће више чути његову милостиву реч. . . А речица ће испод куће, као и ова овде, између високих трава да и даље кривуда. . .

ПРЕД БИТОЉЕМ

— Алекса Шантић —

Још јабука сунца заронила није,
 Још над врхом пламти . . . Они пољем срну
 и виши и јачи од џинова свије',
 У ријеку, ено, загазише Црну . . .
 Мрзну . . . Трепте . . . Јака трзају се ребра . . .
 А далеко, низ то поље водоплавно,
 Са ријеке звони пјесма ко од сребра:
 „Ој Мораво, моје село равно!“
 Новембарска студен пробија и реже. . .
 Они сами газе и не чују више
 Са шанчева турских, све теже и теже,
 Како пљусак пада од оловне кише. . . .
 Посрћу и тону и високо врх ти'
 Гомила се вије врана јато тавно. . .
 А ко једна позна молитва још дрхти:
 „Ој Мораво, моје село равно!“
 Крв кључа и шибана из коња и људи . . .
 Хрпе даље газе преко мутних бара;
 Пред њима у сјају вечерњему руди
 Стари Битољ с гором бијелих мунара.
 И гле! Многи борац сузу среће рони:
 Види гдје се с нова враћа доба славно . . .
 Ура! — кличе; пада . . . И с ријеке звони:
 „Ој Мораво, моје село равно!“

5 — ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ

На земљишту Јужне Србије вођене су борбе и добијене велике битке у светском рату за ослобођење и уједињење нашег народа. Најзнаменитија места из тих борби јесу **Кајмакчалан** и **Добро Поље** на Нице планини.

КАЈМАКЧАЛАН

— Атанасије Младеновић —

Високо, гордо, изнад свих људских жеља, крај нашег мученичког града Битоља, уздиже се он, покривен, готово преко целе године, белим покривачем. Он, наш Кајмакчалан, наша национална светиња.

То је највиши вис Нице-планине, на крајњем југу наше лепе земље. Он је најкрвавије поприште у борбама за слободу Југословенског народа.

Онда, када су многи мислили и веровали да је дошао крај славе нашег народа; онда када се грамзиво вршила подела наше земље; онда када су многи веровали да смо мртви, — онда су дошли наши хероји и тај неосвојиви вис освојили.

То је била страшна наша борба за општа права свих подјармљених народа.

Било је то 1916 године; било је после наше Голготе; било је то онда када су наши непријатељи мислили да Србије нема више. А она је живела, јер се је поново појавио наш војник у свој својој смелости и одлучности; појавио се ту на Кајмакчалану. Дошао је да испише још неколико страница историје света. Појавио се је и ухватио у коштац са орлушином која је веровала да је сломила срчаног сокола. И ту, на Кајмакчалану, под командом бесмртног Витешког Краља Александра I Ујединитеља и Његова оца Петра Вели-

ког Ослободиоца, којих данас нема више, дошао је да покаже још једном непријатељу своју жилавост, своју снагу, своју безграничну љубав према родној грудни, јер се је борио за слободу свога дома, своје отаџбине.

Кајмакчалан је побеђен. Он је задрхтао под ударцима силног налета.

И ту, на крвавом Кајмакчалану, у две очајне борбе, у две кржаве ноћи, наш народ је показао још једном како се бори за отаџбину.

Појавили су се поново борци са Куманова, Брегалнице, Цера и Колубаре. И ти тмурни борци, ти прекаљени војници, без страха и мане, дали су непријатељу још једном прилику да осети моћне ударце оне војске, оног народа, за који се веровало да је изнурен и преморен.

Са много крви натопљена је земља Кајмакчалана, али су соколи сломили орлове. Србија је васкрснула. Васкрснула је ту, на нашем Кајмакчалану, гордом, високом, удаљеном од свих људских жеља.

Да ли је непријатељ схватио, да ли нас је разумео! Је ли он могао да схвати да је она снага, која је кретала наше војнике, једна велика љубав, једна велика чежња, једно велико осећање, — да се боримо за своја права. Је ли он могао да схвати да је наш војник са виса Кајмакчалана имао шири видик ка своме дому, ка својој земљи! Јер тамо, у тој земљи је његов дом, његова кућа. Из тога дома сваке вечери зуре невинне дечје очи у плаво небо, зуре у безбројне звезде, зуре преко планина, ка Кајмакчалану, јер тамо је њихов тата, који је једног дана отишао и који треба да се врати! Без кога је тако тешко!

Да ли нас је могао да схвати, да ли нас је могао да разбере?

Сада облаци прекривају кржави Кајмакчалан. У тим облацима лебде хиљаде душа палих ратника, са

тог виси оне посматрају народ, отаџбину за коју падоше.

Далеко од свога дома, далеко од својих милих и драгих, почивају вечни сан на Кајмакчалану, на коме сада влада мир и тишина и где им облаци певају песму вечнога мира.

Облаци, ви вечити путници, који прелећете преко тог и таквог Кајмакчалана, усисавајте љубав оних који падоше ту и ту љубав, у своме путу, просипајте на сав наш народ, јер је та љубав искрена, велика, топла и безгранична.

Преко њихових тела остварен је велики сан. Огрејало је топло сунце слободе. После пада Кајмакчалана зајечале су долине, венци славе од крвавих рубина засијали су на сунцу, на падинама наших гора. Из те крви поникла је слобода. Створена је Југославија.

Југославија почива на темељима костура палих ратника; на болу, плачу и очају њихове деце.

Из тих болова, и тог плача, дошла је слобода; родило се топло сунце јединства и братства. А то сунце има да нас греје и загрејава једном љубављу, љубављу према слободи, према народу, према отаџбини, према младом Краљу Петру II.

Наша домовина створена је на боловима; међе наше земље обележене су најсветијим темељима; у темеље њене узидане су жртве најбољих синова.

Тешко ономе ко дирне у те међе!

КАЈМАКЧАЛАНУ

— 1916 —

— Стев. Загорчић —

Обојисмо крвљу твоје горде стене,
А по врху твоме посејасмо гробља
Да видимо само Отаџбину своју

И збацимо оков с пониженог робља.
Стадосмо. Јер срце нешто силно косну,

Кренусмо ко лави пркосећи смрти
Да би што пре стигли до твога врхунца
Јер знадосмо да ће са изласком нашим
Синут земљи нашој зрак слободног сунца.

Вељко Станојевић: Пробој солунског фронта

И кад с твојих сурих, каменитих стена
Угледасмо горје Бабуне и Шаре,
Где у велу црном робовања, туге,
Чекају на своје осветнике старе,

Стадосмо. Јер срце нешто силно косну,
И сва нам се снага за часак одузе,
Не знадосмо ништа. Не видесмо ништа,
До осмејак само и на њему сузе.

У сузама овим ми видесмо прошлост,
 С њом победе, славе, скоро разбојиштва.
 Ми видесмо тада и садашњост црну,
 Уцвељене мајке и пуста огњишта.

И на теби тада, каменита стено,
 С које зрак слободе земљи нашој сину,
 Подигосмо спомен животима својим
 Са словима: „Ево како Срби гину.

За свој понос горди и огњишта пуста,
 Са којих тирани све живо одводе,
 Ево како гину најбољи хероји
 Са осмехом, с песмом на прагу слободе!“

ПОБЕДА

— М. Павловић —

Дошао је час да се иде у отаџбину. Сваки има да ради на њеном ослобођењу. Између њега и завичаја су непроходне планине, страшна непријатељска утврђења, стотине топова, дубоки ровови, преплети бодљикаве жице, курјачке јаме, оловна и челична киша, отровни гасови....

Првог септембра 1918 у означено време, на целој линији, загрмела је артилерија. Борбу је отпочела ватра из 1270 топова и 1963 митраљеза, а с друге стране је одговорило 1176 топова и 800 митраљеза.

Очевидац овако описује почетак битке:

„Артилериска припрема пешадијског јуриша отпочела је на громовит начин. Из бугарских ровова излетеле су куле од прашине и дима. Мало доцније проговорише и њихови топови. Укрстише се зрна над нашим главама. Фијучу гранате, јече топови! На све стране прашти, стење и руше се земунице као да се планине

љуљају. Рањеници лагано одлазе на превијалиште. Негде војници превлаче леш погинулог друга. Извиђачи јављају да прска утврђена непријатељска линија. Аероплани наговештавају неке покрете у позадини. Кроз телефон се весело говори. Нада и радост почињу да светле у овом поклу.

Горе трепере. Димови полетеше и покрише поља и увале, стране и падине. Огњени стубови дижу се у висину. Челична киша пљушти по стењу и сувој земљи, цепа стену и претура земљу. Огањ све захвата и све уништава. Уши заглушнуле слушајући грозно клокотање, као да се брда и планине руше. Очи да обневиде од огња. Кад грану нов дан, стиже нова беседа Мишићева. Кратка као мач и оштра као мач:

— На бајонет! У Отаџбину!

Пође реч од борца до борца, од друга до друга.

— Нож на пушку!... Напред!

И пође леса... Потече огроман талас... Над главама дрхти небо од грмљавине, под ногама дрхти земља од треска. Тренут два и полетеше некуда, напред... За њима други, трећи, четврти...

Људи су пузили, ноктима земљу гребали, да се дограбе положаја. Иду напред, падају, нови наилазе. Лица су им задихана и опаљена. Очи чудним пламеном сјају, сви у зноју. Чело ведро, вилице стиснуте, зуби шкрипе. На уснама залеђени осмех, руке се стално дижу на нишан ока и окидају...

СПОМЕН КАПЕЛА НА КАЈМАКЧАЛАНУ

На крајњем југу Јужне Србије, на граници према Грчкој, издиже се Кајмакчалан са Спомен-капелом. На улазним вратима ове капеле налази се натпис:

„Мојим див-јунацима
неустрашним и верним
који грудима својим отворише врата Слободи
и остадоше овде
као вечити стражари на прагу Отаџбине!
Александар”

Преглед. Историјска места: Из доба ширења хришћанства:
Охрид и околина.

Из доба Немањића: Скопље, Призрен, Косово Поље, Прилеп.
Места из борби српских четника.

Из борби за ослобођење Јужне Србије: Куманово, Бакарно
Гумно код Прилепа и Облаково код Битоља.

Из борби за ослобођење и уједињење: Кајмакчалан.

X М А Н А С Т И Р И

Јужна Србија богата је не само природним лепотама, земаљским богатством, већ и културним споменицима наше прошлости. Видно место, у тим споменицима, заузимају наше цркве и манастири. У већем броју манастира налазе се фреске са ликовима њихових оснивача и заштитника. Ти ликови наших владара, великаша и црквених лица, показује нам њихово схватање и старање за ширење и утврђивање хришћанства.

Велика је листа тих заслужних синова нашег народа. Широм целе Јужне Србије расејане су ове задужбине, било као величанствени манастири било као скромне црквице. Ти манастири и те црквице јесу наш национални понос.

Код Охрида, поред Охридског Језера, подигнути су манастири који носе имена ученика Ђирила и Методија: **св. Наум, св. Климент, св. Јован Канео.** То су најстарији манастири. Ту су ударени темељи словенској култури. Одатле је почело ширење хришћанства и словенске писмености.

Охрид, св. Климент

Св. Наум се налази на јужном крају језера. Темељи овог манастира јесу још из времена његовог подизања, на почетку X века. Разни делови цркве грађени су од различитог материјала, а унутрашњост је сва у фрескама.

У старом делу града Скопља налази се црква **св. Спаса.** То је на први поглед скромна црква, до половине спуштена испод нивоа дворишта, које је калдрмисамо надгробним плочама. Данашња црква подигнута је на темељи-

ма старе зграде. Унутрашњост њена пружа раскошно благо дуборезачке вештине наших мајстора. То је њен иконостас израђен од орахова дрвета 1829 год. Иконостас је израђен од три брата Галичанца из с. Гаре, који су у дрвету с пуно права, урезали и своје ликове. У дрвету су урезане све сцене и приче из Старог и Новог Завета.

Скопска Црна Гора код Скопља има мноштво цркава и манастира, због чега је зову Српска Света Гора.

На брду Водну, код Скопља, више села налази се манастир **св. Пантелејмон** „Нерези“. Црква је грађена 1164 год., од камена и опе-

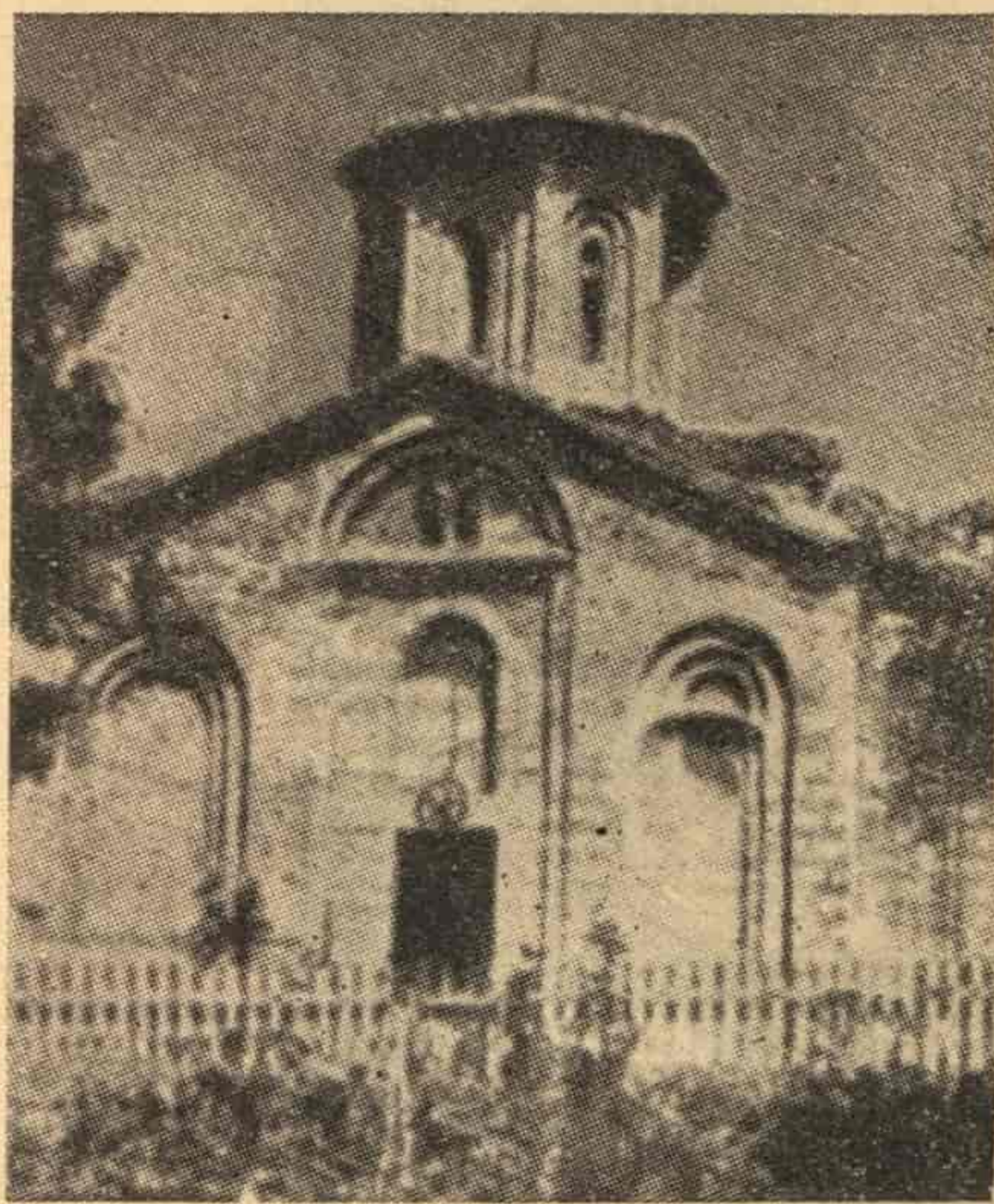

Нерези, манастир св. Пантелејмон

ка. Као што се види то је једна од старих цркава Јужне Србије. Има иконостас од мермера. Живопис ове цркве је значајно дело. Стари живопис био је премазан па је недавно очишћен. На тај начин појавиле су се првобитне фреске у свој својој лепоти. Оне претстављају реткост.

Вода, која извире више манастира а протиче кроз њега, има, према предању, лековито дејство. Можда је због те воде и овај манастир посвећен св. Пантелејмону који је по занимању био лекар.

Код села Чучера, на стрмом врху, налази се манастир **св. Никита**, задужбина краља Милутина. Ту је раније постојала црква (из XII века) која је опустела, па ју је поново саградио краљ Милутин 1307 године. Њени зидови

Св. Никита

грађани су од тесаника и опека. Живопис је из истог времена (1316 год.). Њиме су покривени сви сводови и стубови. Од влаге су страдале неке партије, неке премазане, а неке поново сликане.

Иако је црква мала у њој је насликано много догађаја и личности.

У селу Кучевишту, познатом селу по лепој народ-

ној ношњи, налази се манастир **св. Богородица**, задужбина краља Стевана Дечанског (1321—1331) и манастир **св. Арханђео** из доба цара Уроша (1356—1371).

Код Љуботена, на лепој тераси, је манастир **св. Никола**. Изнад западног улаза је натпис са подацима да је цркву градила госпођа

Даница, мајка властелина Бојка, господара Матке.

Код села Сушице, југоисточно од Скопља, је **Марков манастир св. Димитрије**. Грађење овог манастира почело је још за време цара Душана, а завршено је после битке на Марици 1372 године. То је задужбина Краљевића Марка.

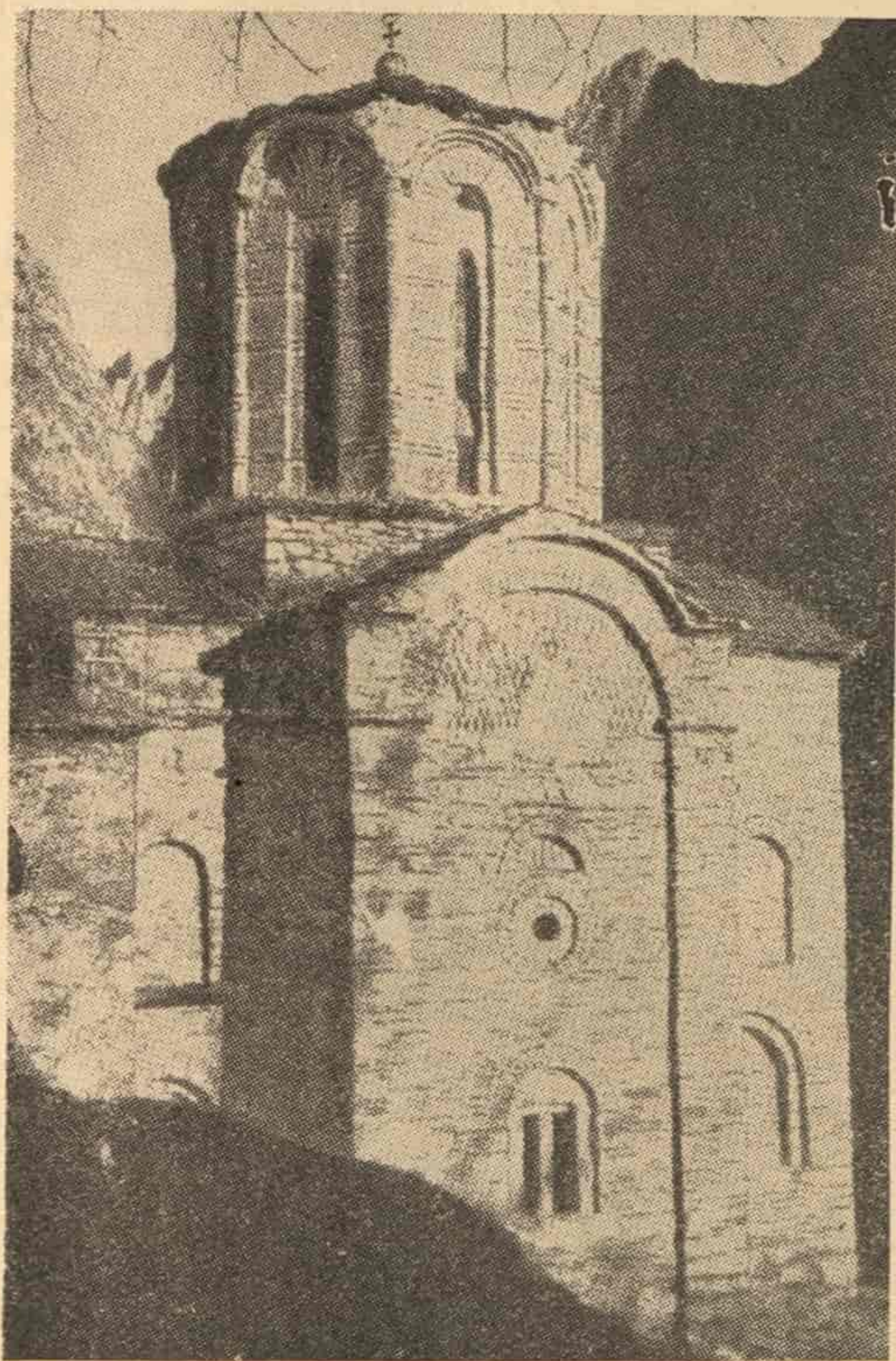

Марков манастир

Овај манастир лежи у лепој долини Маркове Реке, опкољен зеленилом тако да има диван положај.

Црква је очувана. Купола је покривена оловом као и манастирски кровови. Иза садашњег дрвеног иконостаса налази се очуван првобитни иконостас од мермера са стубовима. Живописом су покривени сводови и зидови цркве.

Манастир **св. Андреја** налази се на левој обали Треске, у кршу, опкољен великим ора-

Манастир св. Андреја

ховим дрвећем. Раније је тешко био приступачан. Данас је изграђен добар друм. То је

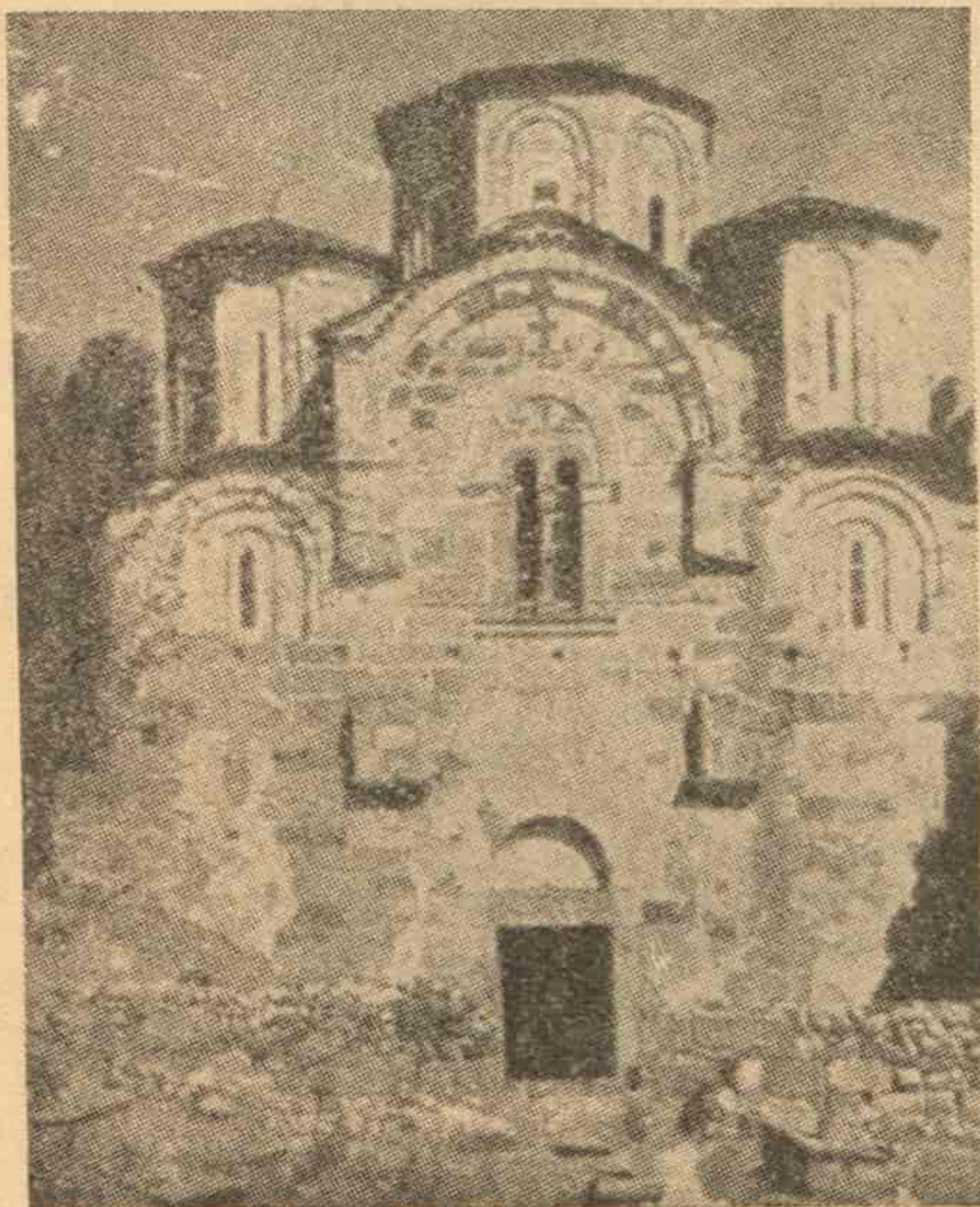
задужбина из 1389 године кнеза Андреје, брата Краљевића Марка.

Живопис је мало сачуван, јер је пострадао од влаге, а неке су фреске премазиване. Оно што је остало претставља велику уметничку вредност.

Код Матке је манастир **св. Богородица**, задужбина краља Вукашина.

Манастир св. Богородице имамо и код Матејића, близу Куманова, задужбину царице Јелене, супруге цара Душана, и њиховог сина цара Уроша (1356—1371).

У Скопској Црној Гори, поред ових цркава и манастира, постоје још неколико манастира и цркава из доба Стевана Дечанског, цара Душана, српске властеле и црквених лица.

Код Куманова, у Старом Нагоричану, је манастир **св. Ђорђе** задужбина краља Милутина. Зграда је подигнута 1313 а фреске израђене 1318 године. У томе манастиру имамо врло леп живопис.

У селу Младом Нагоричану било је 12 српских цркава.

На Косову Пољу је познат манастир **Грачаница**, задужбина краља Милутина, довршена

Старо Нагоричане, манастир св. Ђорђе

на 1320 год. На западном стубу налазе се ли-

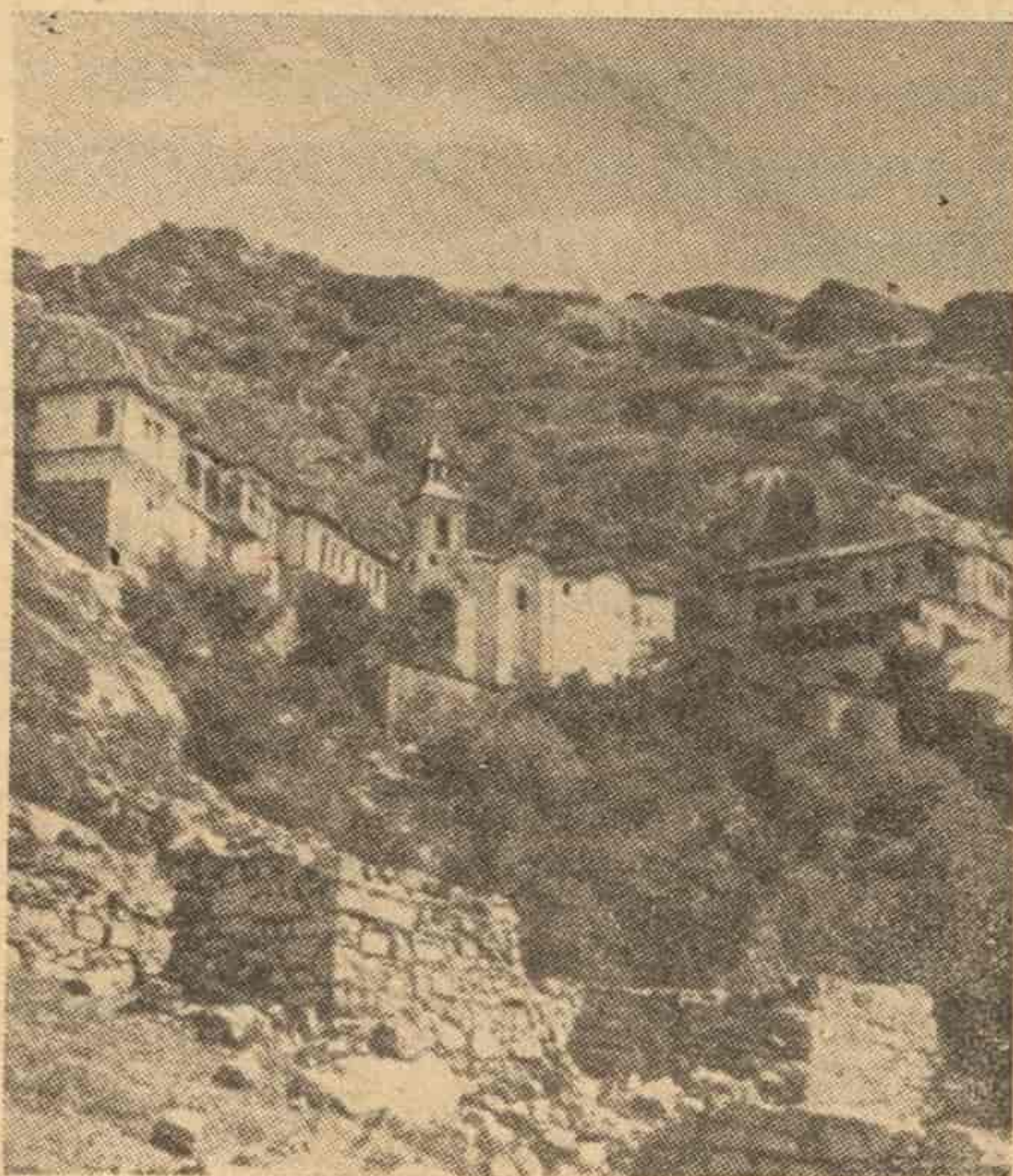
кови краља Милутина и краљице Симониде. Живопис је значајан.

Код Призрена, у Призренској Бистрици, налазе се развалине **св. Арханђела**, задужбине цара Душана.

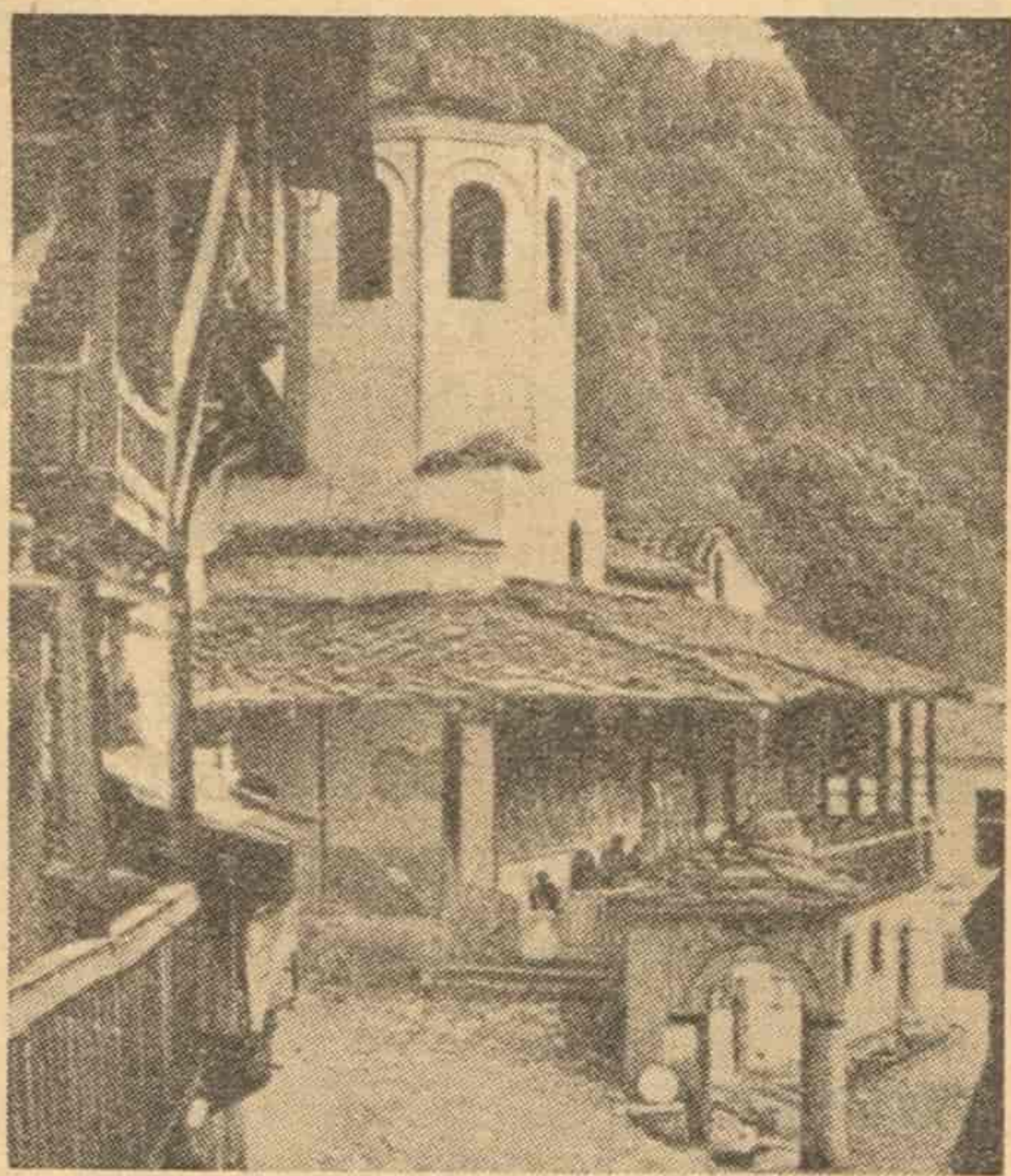
Манастир посвећен св. Арханђелу налази и код Прилепа.

Код Прилепа је и **Трескавац**, стари манастир, посвећен **Успењу св. Богородице**. Овај манастир обнављан је од краља Милутина и цара Душана. Интересантна је стара трпезарија, на јужној страни цркве, која има још старе столове од камена.

Близу Дебра је манастир **св. Јован Бигорски**. У Леснову, код Кратова, је **Лесновски манастир**. У Пчињи, близу старе

Манастир св. Арханђела у Прилепу

Манастир св. Јован Бигорски

српско-турске границе, је манастир **св. Прохор Пчињски**. Тај манастир служио је као скривалиште нашим комитским четама које су се пребацивале из Србије. Близу Тетова је манастир **Лешак**.

Преглед. Манастири: Код Охрида — св. Наум, св. Климент. Скопска Црна Гора: св. Пантелејмон, св. Никита, св. Богородица, св. Никола, Марков манастир св. Димитрије, св. Андреја.

Код Куманова, у Старом Нагоричану, св. Ђорђе.

На Косову манастир Грачаница.

Код Призрена, црква св. Арханђела.

Код Прилепа: св. Арханђел, Успење св. Богородице.

Код Кратова, Лесновски манастир.

У Пчињи, св. Прохор Пчињски.

Код Тетова, манастир Лешак.

ХІ ШКОЛЕ

Народ Јужне Србије у просвећености заостао је иза народа других крајева, јер је дуго био под туђином. Турци нису радо одобравали отварање српских школа, те су за њихово отварање вођене често читаве борбе. У то доба, са тешком муком и великим жртвама одржавале су се српске школе у овом крају.

Данас Јужна Србија има доста школа а временом имаће их још и више. Јужна Србија — Вардарска бановина — има:

Основних школа	1073	са	2620	одељ.,
забавишта	35	са	45	одељ.,
женских занатских школа	34	са	87	одељ.,
стручних подружних шк.	30	са	130	одељ.,
гимназија и реалки	21	са	256	одељ.,

грађанских школа	13 са	46 одељ.,
домаћ. школа и течајева богословије	10	
(правосл. 2, мусл. 2)	4 са	21 одељ.,
мушке занатске школе	4 са	7 одељ.,
трговачке омладине	4 са	31 одељ.,
пољопривредне школе	3,	
трговачке академије	2 са	13 одељ.,
бабичке школе	2 са	4 одељ.,
средњу техничку школу	1 са	3 одељ.,
уметничку школу	1,	
учитељску школу	1 са	9 одељ.,
самосталан факултет	1.	

XII НАРОД

Наш народ је од почетка 7 века почео насељавати Јужну Србију. Тако нам је из најранијих времена познато насељавање племена Друговити, а нешто доцније, око Охрида, Битоља, Прилепа и Кичева, помиње се племе Брсјаци. Већ у 7 веку земљиште Јужне Србије било је насељено нашим племенима.

Ова племена оснивају градове : Стругу, Охрид, Битољ, Прилеп, Кичево, Велес, Штип, Радовиште и друга већа насеља.

По доласку ученика Ђирила и Методија наш народ почиње примање хришћанства. Тада се појављују и прве хришћанске богомоље.

За време и после насељавања, па готово кроз све векове, наш народ имао је сталну бор-

бу за очување своје националности и своје слободе.

Пред крај 12 века велики српски жупан Стеван Немања, предузима ослобођење Југа. Он је ослободио Прилеп, Скопље, Горњи и Доњи Полог, па и читаво Косово.

За време Стевана Првовенчаног Скопље је опет било у српској власти, док није за време краља Милутина (1284) цела Јужна Србија дошла у састав српске државе. Од тада она остаје српска све до доласка Турака.

За време цара Душана Скопље постаје престоница наше државе. После његове смрти настаје тешко стање, борба великаша о власт, док се није јавило цепање државе и њено пропадање. Тако су 6 јануара 1392 год. Турци освојили Душаново Скопље. Падом Скопља постепено престаје наша власт у Јужној Србији. После погибије Краљевића Марка и Константина Дејановића, и падом Охрида, Турци постају господари Јужне Србије.

За владавине Турака јављају се код народа Јужне Србије покрети за ослобођење. Борбеност и ослободилачка тежња не напуштају наш народ. Те тежње дошле су до изражаја у народним устанцима и националним покретима.

Народ Јужне Србије у народу Србије гледао је увек и своје борце за ослобођење. Карађорђево устанак радосно је поздрављен. Многи из ових крајева ступају у устаничке редове, од којих се неки нарочито истичу као што су: Чолак Анта из Призрена, Цинцар Јанко из Охрида и други.

Кроз четнички покрет, пре ослобођења, јасно се испољила национална свест народа Јужне Србије. Жилавост његове жеље за слободом иде све до 1912 године када је војска браће са севера донела ослобођење.

Становништво Јужне Србије чине Срби православне, а има и један број муслиманске вере. Има Срба који се називају Турцима или Арнаутима иако не знају ни турски ни арнаутски. То су потурчени или поарнаућени Срби. Поред Срба у Јужној Србији има Турака и Арнаута. То су Муслимани, иначе наша браћа друге вере, који говоре наш језик, имају исте или сличне обичаје, воле земљу и Краља. Правих Турака (Јурука, Коњара) има у мањем броју расејаних по Јужној Србији, а нарочито на југоистоку Овчег Поља. Око Битоља има Цинцара православне вере. По већим местима има Јевреја. У мањем броју има Арнаута католичке вере.

Народ Јужне Србије је врло скроман, побожан, поштен и вредан. Живи у слози и воли задружни живот. Код њега влада међусобно поштовање и поштовање старијих. Дугогодишњи живот под Турцима научио га је да склања имовину и да много не говори. Због тога живи доста повучено. Иначе народ је весео, добар играч, а има врло лепе песме.

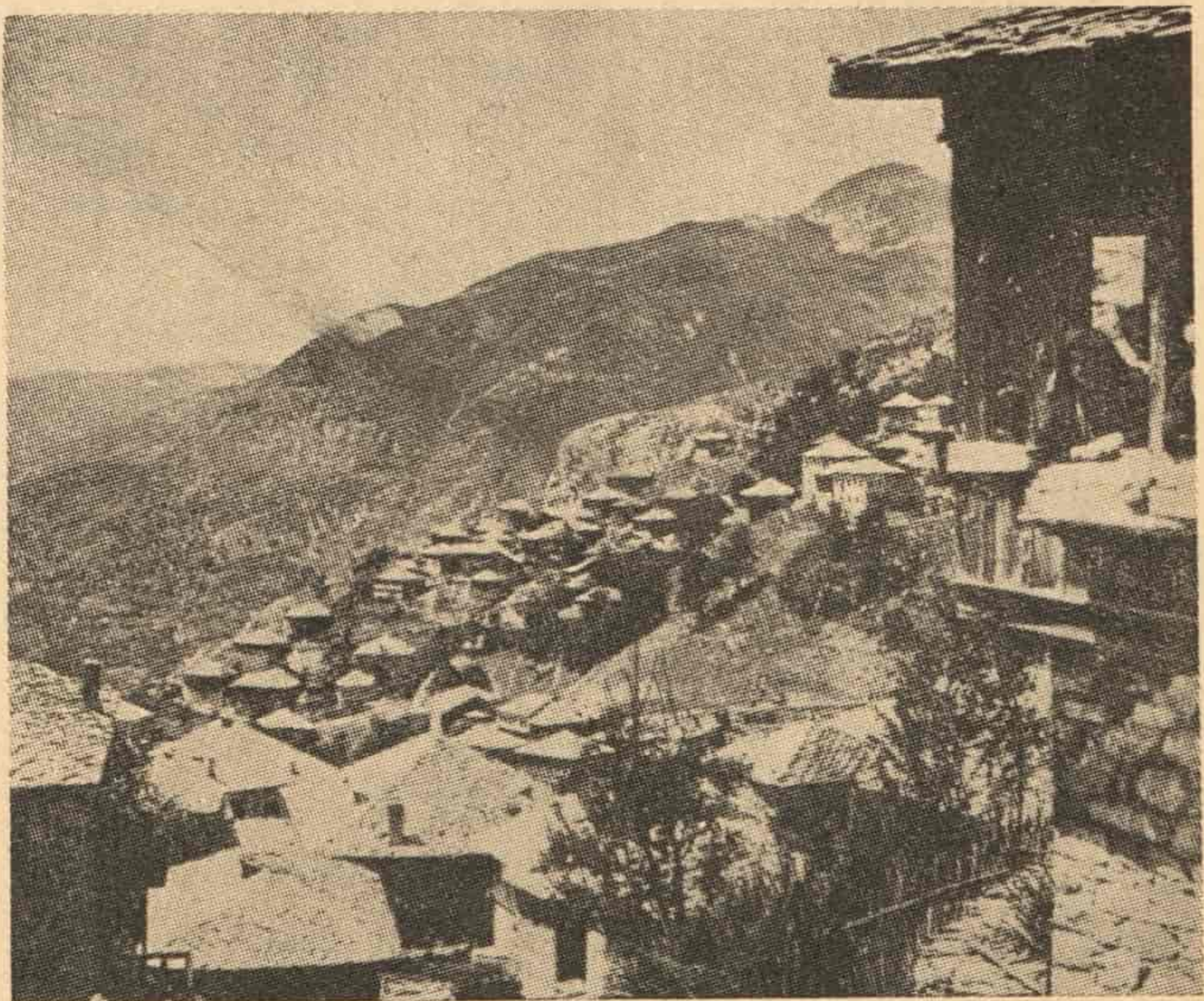
Лепо је јужносрбијанско коло. Раније су играли посебно мушкарци, а посебно женскиње. Данас се то већ губи. Игра се често уз песму.

Јужносрбијанска песма је чувена. У Јужној Србији певају сви: стари и млади, богати

и сиромашни, певају људи, жене и деца. Пева се при одмору и при раду, у кући и пољу, на слави, сабору и свадби, — свуда се пева. Песме су лепе по садржини и мелодији.

Иако је живео пет векова под Турцима свој језик, веру и обичаје није заборавио. Нарочито је чувао и очувао слављење свог крсног имена — славе или службе. Овај обичај је гоњен од стране наших непријатеља.

Највећи број становништва Јужне Србије чине сељаци. По котлинама села су збијеног типа. По брдовитим пределима куће су раштркане, обично брвнаре или од камена.

Село Галичник

Фото „Путник“

У западним, нижим крајевима има лепих и великих села. У тим селима куће су озидане

од камена, цигаља, ћерпича или од прућа. Има их на по један, два па и три спрата.

По градовима и варошима има широких, правих улица са модерним кућама од тврдог материјала а има још читавих крајева са уским, кривудавим улицама, дрвеним (плетаре) кућа-

Улица у Охриду

ма и са двориштима ограђеним високим оградама. Меша се старо и ново доба.

XIII У П Р А В А

Вардарском бановином управља бан. Се-диште бана је у Скопљу.

Бановина је подељена на 44 среза и то: Битољски (Битољ), Босиљградски (Босиљград) Велешки (Велес), Власотиначки (Власотинце), Галички (Ростуша), Гњилански (Гњилане), Горски (Драгаш), Горњодебарски (Дебар), Горњополошки (Гостивар), Грачанички (Приштина), Дојрански (Валандово), Јабланички (Лебане), Кавадарски (Кавадар), Качанички (Качаник), Кичевски (Кичево), Кочански (Кочане), Кратовски (Кратово), Кривопаланачки (Крива Паланка), Крушевски (Крушево), Лесковачки (Лесковац), Малешки (Берово), Масурички (Сурдулица), Мориховски (Битољ), Неготински (Неготин на Вардару), Неродимски (Урошевац), Овчепољски (Свети Никола), Охридски (Охрид), Подгорски (Сува Река), Пољанички (Владичин Хан), Поречки (Јужни Брод), Преспански (Ресан), Прешевски (Прешево), Прилепски (Прилеп), Пчињски (Врање), Радовишки (Радовиште), Скопски (Скопље), Струшки (Струга), Струмички (Струмица), Царевоселски (Царево Село), Шарпланински (Призрен) и Штипски (Штип).

ЗАПЕВАЈТЕ

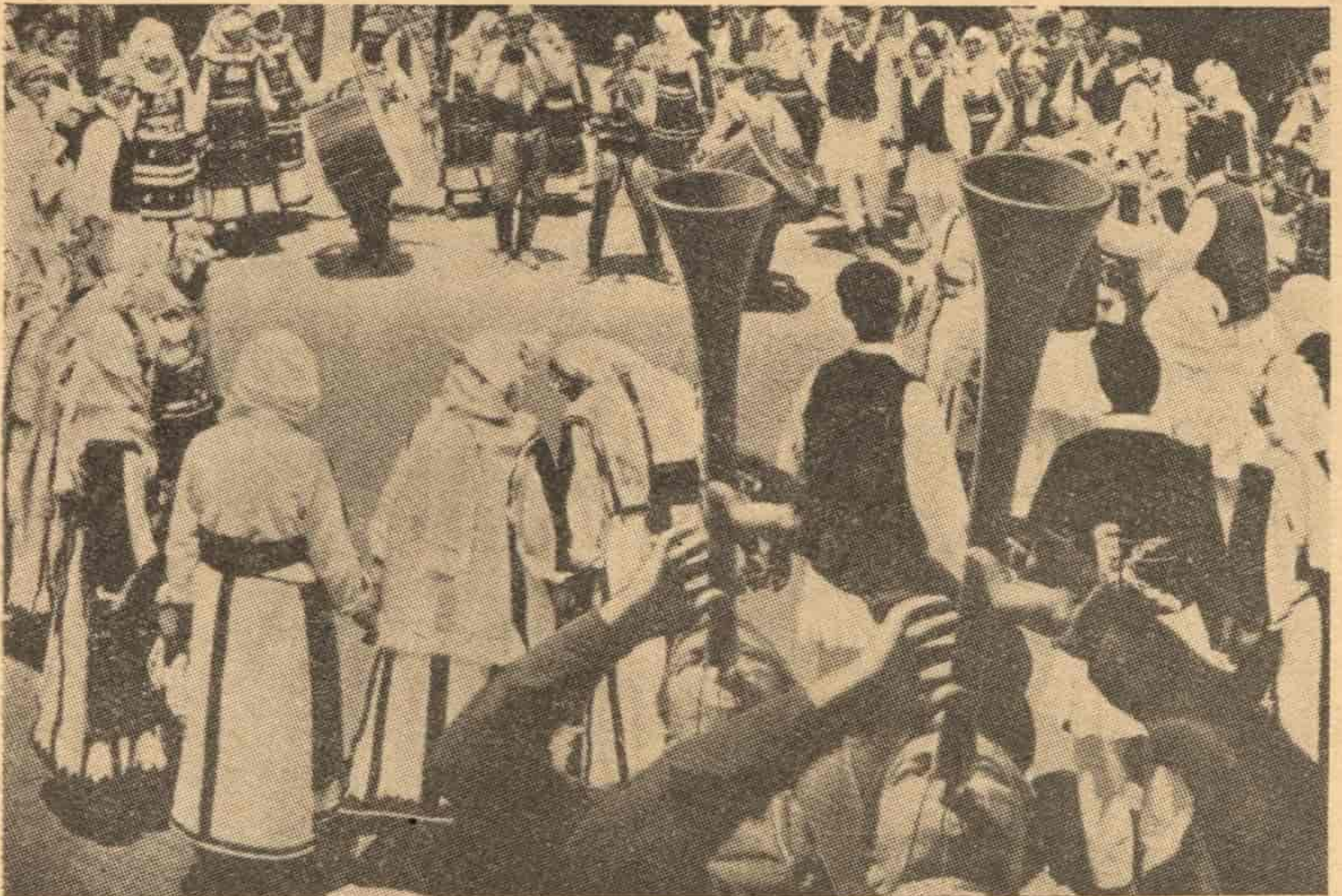
— Д. Ј. Филиповић —

Звонко јекни, песмо раздргана:

„Смиљ-Смиљана бели своје платно...“

Сад Морава не проноси сузе,

Нит' јунака што их небо узе!
 Небом сунце забродило златно.
 И ти, сестро, крај хладна Вардара
 Мирно певај усред стада твога,
 Чекај брата — од рала ће стићи;
 Плод са њива неће туђин дићи,
 Нит' однети дара свадбенога.

Јужносрбијанско коло у Скопској Црној Гори
 Фото „Путник„

И ти, вило, са хрватске Драве
 Придружи се златним својим грлом;
 Све Загорје нек' песме поплаве,
 Дошло доба јединства и славе,
 Певај нашем роду неумрлом.

Запевајте! Плакања је било
 И сувише кроз тамна столећа.
 Сад нам небо — кров куће слободне:
 Постеља нам наше њиве родне,
 А напеви — мириси од цвећа...

С А Д Р Ж А Ј

	Стр.
I ИМЕ, ГРАНИЦЕ, ВЕЛИЧИНА И ПОЛОЖАЈ — — —	3
Наш Југ — А. Младеновић — — — — —	4
Србија и Стара Србија — др. А. Белић — — — — —	7
Вардарче — В. Н. Вилимановић — — — — —	8
 II ЗЕМЉИШТЕ — — — — —	 9
1 — Планине — — — — —	10
Шар Планина — М. Димитријевић — — — — —	11
Љуботен — Д. Кривокапић — — — — —	11
Хај, дивно је по горама нашим — М. Митровић — — — — —	15
2 — Котлина и поља — — — — —	18
Пелагонија — А. Младеновић — — — — —	22
Тежакова песма — Миленко Грчић — — — — —	24
3 — Клисуре — — — — —	25
На Вардару — Војислав Илић — — — — —	26
 III ВОДЕ — — — — —	 27
1 — Реке — — — — —	27
2 — Језера — — — — —	30
На Охридском Језеру — Бранислав Нушић — — — — —	31
Лов јегуља у Струги — Р. Рогић — — — — —	32
 IV МЕСТА — — — — —	 36
Скопље — А. Младеновић — — — — —	36
Битољ — А. Младеновић — — — — —	41
Прилеп — К. Н. Костић — — — — —	45
Призрен — Бранислав Нушић — — — — —	46
Куманово—Тетово—Лесковац—Приштина—Велес — — — — —	48
Шарлаганџије у Велесу — Миленко С. Филиповић — — — — —	53
Штип—Охрид — — — — —	54

	Стр.
V САОБРАЋАЈ — — — — — — — — — —	58
Положај Скопља — Јевто Дедијер — — — — —	61
VI КЛИМА — — — — — — — — — —	62
VII — БОГАТСТВО ЈУЖНЕ СРБИЈЕ — ЗАНИМАЊЕ СТА- НОВНИШТВА И ПРОИЗВОДИ — — — — —	63
1 — Земљорадња — — — — — — — — — —	63
Житарице — — — — — — — — — —	65
Година је понела — Благоје К. Ристић — — — — —	66
Око Брегалнице — По Франу Тућану — — — — —	67
Тиквеш — Фран Тућан — — — — — — — — — —	69
Индустријско биље — — — — — — — — — —	72
Повртарски усеви — — — — — — — — — —	74
Сточно — крмно биље — — — — — — — — — —	75
2 — Воћарство и виноградарство — — — — —	75
3 — Шумарство — — — — — — — — — —	76
4 — Сточарство — — — — — — — — — —	76
Шарпланински пастир — Из песме „Сан старца Радо- вана” — — — — — — — — — —	78
5 — Рудно богатство — — — — — — — — — —	80
6 — Трговина, занатство, домаћа радиност, индустрија и печалбарство — — — — — — — — — —	81
Глигор у печалби — Милан Шантић — — — — —	86
VIII ЛЕКОВИТА МЕСТА И МИНЕРАЛНЕ ВОДЕ — — — — —	88
IX ИСТОРИЈСКА МЕСТА — — — — — — — — — —	92
1 — Из доба ширења хришћанства — — — — —	92
2 — Из доба Немањића — — — — — — — — — —	92
Крунисање цара Душана — Милорад П. Петровић — — — — —	93
Царском Скопљу — Живадин М. Стевановић — — — — —	95
Призрен — др. Александар Белић — — — — —	96
Полазак на Косово — Народна песма — — — — —	97
Три јунака — Народна песма — — — — —	98
Југовићи — Драгољуб Ј. Филиповић — — — — —	99
Свете жртве — Љубомир П. Ненадовић — — — — —	100
Косовка девојка — Драгољуб Ј. Филиповић — — — — —	100

	Стр.
Југовића мајка — Драгољуб Ј. Филиповић — — —	101
Ноћ на Косову — Милорад П. Петровић — — —	102
Данас на Косову — Тихомир Ђорђевић — — —	103
Прилеп — — — — — — — — —	104
Марко Краљевић — Срета Ј. Стојковић — — —	104
Аманет мајке Јевросиме — М. Видаковић — — —	106
3 — Зора ослобођења — — — — —	107
Вера — Сима Пандуровић — — — — —	107
Борба на Челопеку — Зарија Р. Поповић — — —	108
Кујунџића мајка — Милосав Јелић — — — — —	110
4 — Ослобођење Јужне Србије — — — — —	112
Српска труба — Драгиша Боричић — — — — —	113
На бојишту код Куманова — Иво Ђипико — — —	114
Пред Битољем — Алекса Шантић — — — — —	117
5 — Ослобођење и уједињење — — — — —	118
Кајмакчалан — А. Младеновић — — — — —	118
Кајмакчалану — Стев. Загорчић — — — — —	120
Победа — М. Павловић — — — — —	122
 X МОНАСТИРИ — — — — — — — — —	 124
 XI ШКОЛЕ — — — — — — — — —	 132
 XII НАРОД — — — — — — — — —	 133
 XIII УПРАВА — — — — — — — — —	 138
Запевајте — Д. Ј. Филиповић — — — — —	138

ВАРДАРСКА БАНОВИНА

МОРАВСКА БАН.

ЗЕТСКА БАН.

ДРИНСКА БАН.

БУГАРСКА

ЈАДРАН

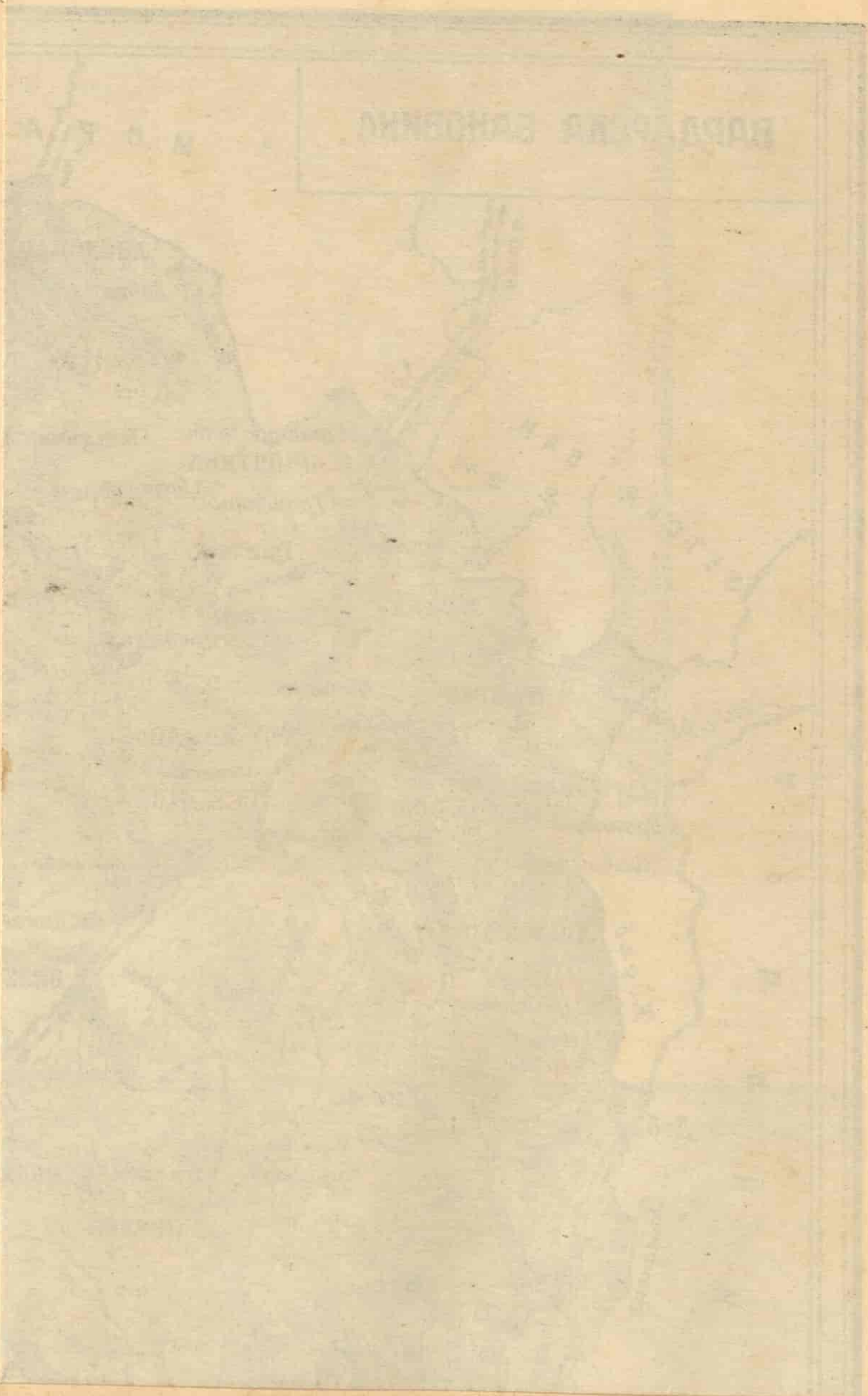
ГР

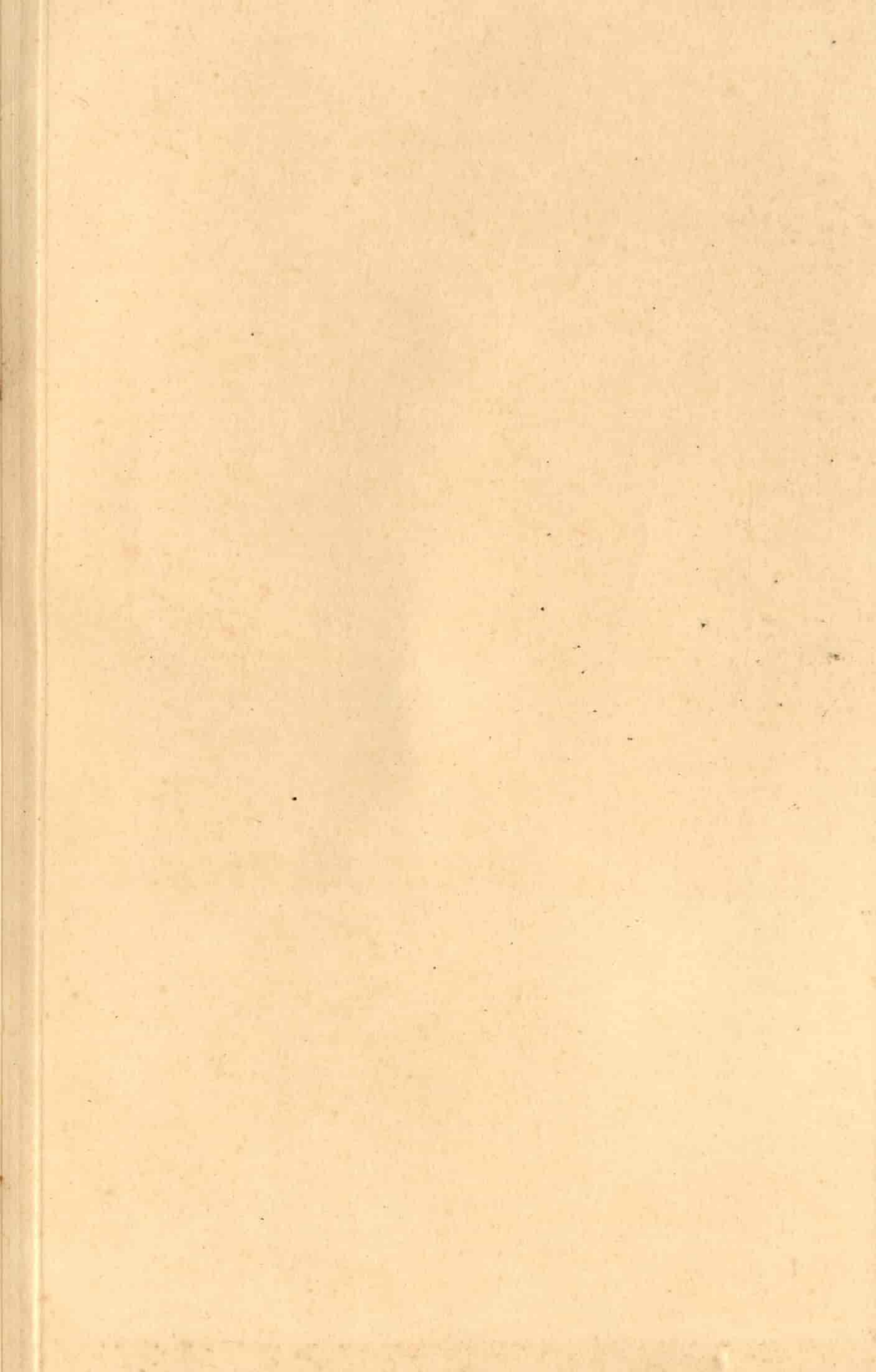
У

К

А

30

ЦЕНА 15.— ДИИ.